

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
YAYIN MATBAACILIK VE TİCARET İŞLETMESİ

Meşrutiyet Cad. Bayındır Sk. No: 55 • Kızılay/ANKARA
Tel: (312) 418 59 49 • 417 09 04 • 425 27 75
Telex: 43 433 tdvk tr. • Fax: (312) 417 00 09

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 151

Yayın No: 156
Oku-Düşün Serisi: 22
İslâm Büyükleri Dizisi: 2

ISBN 975-389-163-6
94.06.Y.0005.156

BEDRUDDİN AYNÎ

(Hayat , Eserleri ve İlmî Şahsiyeti)

Doç. Dr. Talat SAKALLI

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin
Dizgi, Fotomekanik, Ofset ve Cilt Tesislerinde
hazırlanmıştır.

ANKARA / 1995

OKU-DÜŞÜN SERİSİ

Her medeniyet kitaplarla inşa edilmiştir. Avrupa'nın karanlık, cehalet içinde boğulduğu çağlarda, müslümanlar günümüz dünyasının temellerini, ilmî tecessüsün, hakikat aşkının müharrik gücü ile ve "oku" emriyle başlayan vahyin rehberliğinde kurdular. Türk ve müslüman irfanının yeni çağa damgasını vurmasını bekliyorsak, yeni bir medeniyet hamlesinin ilk işaretlerini müşahade ediyorsak gözlerimizi hemen kitaplara çevirmemiz gerekir. Türkiye'de yazılan ve basılan her kitap, yeni medeniyet hamlemizin can damarları, temel taşları olacaktır.

Türkiye Diyanet Vakfı, Türk-İslâm vakıf geleneğini bütün haşmetiyle yaşatan, hayrı arayanların dileklerine tercüman olan, Türk ve müslüman halkından aldığı destekle büyük projelerin altına imzasını koyan, her gönül ehlinin iftihar ettiği güzide bir kuruluştur. Giriştiği bir çok hayrî, kültürel hizmetin yanında, kitap neşriyatının imanımız, inancımız, irfanımız için taşıdığı hayatî ehemmiyeti hakkıyla bilen Türkiye Diyanet Vakfı; ticarî endişeleri hesaba katmadan bir çok ilmî-fikrî eseri irfanımıza kazandırmıştır.

Oku-Düşün Serisi, Türkiye Diyanet Vakfı'nın milletimizin yeni medeniyet inşası hamlesine bir katkı olarak plânlanmış ve fiile çıkarılmıştır. Gayemiz, Türk-İslâm kültürünün temel yapı taşlarını, pratik ve sistematik bir şekilde Türk okuyucusunun kolaylıkla istifade edebileceği bir dizi halinde neşretmektir. İlk anda yaklaşık 200 kitabı ihtiva eden bu seri, yeni kitaplara sürdürülecek, her okuyucu için kendine yeterli bir kütüphane meydana çıkacaktır.

Bu kitap;
Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Kurulu'nun
3.1.1994/1-4 sayılı kararıyla yararlı görülmüş
ve Mütevelli Heyeti'nin 26.3.1994/663-6/a
sayılı kararıyla basılmıştır.

Bütün Yayın Hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.

Birinci Baskı: Mart 1995, 3.000 Adet

Dinler Tarihi, Gönül Dünyamızı Aydınlatanlar, İslâm Bilginleri, İstiklal Harbimizin Manevi Kumandanları, Çağdaş Bilimler ve Sorunlar, Tasavvuf ve Tarikatlar, Tarihte İslâm Devletleri, Çağdaş İslâm Düşünürleri, İslâm Büyükleri, Destanlar ve Kahramanlar gibi diziler altında topladığımız Oku-Düşün Serisi içindeki eserler, Türkiye'nin sahasında otorite olan ilim adamları ve araştırmacıların kalemin-den kültürümüze kazandırılacaktır.

Gayret bizden, takdir okuyucudan, tevfik Allah'dandır.

Türkiye Diyanet Vakfı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IX
GİRİŞ.....	1
A- AYNÎ'NİN HAYATI.....	17
a) Doğumu ve İlk Tahsili.....	17
b) Hocaları ve Aldığı Dersler.....	18
c) Resmî Hayatı	26
B- AYNÎ'NİN İLMÎ ŞAHSIYETİ	43
a) Tarihçiliği	55
b) Hadis Kültürü	58
c) Diğer İlimlerdeki Yeri	67
C- ESERLERİ	71
a) Tarih İle İlgili Eserleri	73
b) Gramer İle İlgili Eserleri.....	82
c) Fıkah İle İlgili Eserleri.....	85
d) Hadis İle İlgili Eserleri.....	86
e) Diğer Eserleri.....	96
D- AYNÎ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR	99
E- ESERLERİNDEN ÖRNEKLER.....	103
a) Haksızlık ve Gasb	103
b) Edeb	167
BİBLİYOGRAFYA	195
SÖZLÜK	199

ÖNSÖZ

Hicri IX/miladi XV. asır çok eser yazan müelliflerin çağıdır. Bu asırda Türk ve İslâm aleminde önemli simalar yetişmiş ve çok kıymetli eserler yazılmıştır. Bu devrin önemli şahsiyetlerinde görülen ortak nokta, hemen hemen hepsinin ansiklopedist birer yazar olmalarıdır. Âdeta yarışircasına ilim âlemine yeni eserler sunan bu ilim adamları sadece bir dalda değil, muhtelif dallarda sivrilmişler ve küçüklü büyüklü bir çok eser kaleme almışlardır.

İşte bu asırda yetişenlerden biri de aslen Türk olup ömrünün çoğunu Mısır'da geçirmiş olan Aynî'dir. Kısa bir süre önce "*Aynî'nin Hadis Kültüründeki Yeri*" konulu bir tez hazırlarken, bu ilim adamının hayatına, eserlerine dair bolca malzeme topladığımız halde, konumuzla doğrudan ilgisi olmaması sebebiyle bu malzemelerin çok azını kullanabilmiştik. Fakat milli kültürümüzde büyük bir boşluğu doldurmak için güzel bir adım olan ve Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları "*Türk İslâm Büyükleri Dizisi*" arasında Aynî

hakkında da bir kitap yer alması için yukarıda bahsettiğimiz elimizdeki imkanları değerlendirilmeye karar vererek bu eseri hazırladık.

Bir insana, haliyle bir ilim adamına da yaşadığı çevre gerek siyasî, gerek kültürel, gerekse diğer şartları ile büyük ölçüde tesir ettiği için, kitabımıza, Aynî'nin yaşadığı devrin siyasî ve kültürel şartlarını kısaca tanıtarak başladık. Aynî'nin hayatının akışına ne gibi unsurların etki ettiğine dikkat çekerek, konu ile ilgili bilgileri uzatmamaya ve elden geldiğince bu bilgileri Aynî'nin eserlerinden vermeye çalıştık.

Daha sonra Aynî'nin hayatını yine kendi eseri olan *Ikdu'l-Cumân* adlı büyük tarihine ve öğrencilerinin onun hakkında verdikleri bilgilere dayanarak anlattık. Eksik kalan konuları da diğer kaynaklardan faydalanarak tamamlamaya çalıştık.

Arkasından ilmi şahsiyetini, tarih, hadis ve diğer ilimlerdeki yerini ve metodunu anlatmaya gayret ettik. Eserlerini ise konularına göre gruplandırarak, bugün elde olanlar hakkında özet; *Ikdu'l-Cumân* adlı hacimli tarihi ile *Buharî Şerhi* hakkında biraz daha geniş bilgi verdik. Aynî hakkında şimdiye kadar yapılan üç çalışmanın mahiyetini kısaca tanıttıktan sonra, "Eserlerinden Örnekler" başlığı altında, Aynî'nin *Umdetü'l-Karî*sinden seçtiğimiz ve ahlakî hadislerin açıklama ve yorumunu ihtiva eden iki ayrı

bölümün özet tercümesini verdik. Burada sadece hadislerin tercümeleri ve bu hadislerin yorumlarına dair kısımları tercüme ettik. Hadislerin senedlerini, ravilerin hayatını anlatan bölümleri, gramer açıklamalarını ... vs. daha çok teknik konular olması sebebiyle tercüme etmedik. Serinin hitab ettiği okuyucu kitlesini dikkate alarak dili sadeleştirmeye, fakat kullanmak zorunda kaldığımız bazı istilahları, kelimenin geçtiği yerde açıklamaya çalıştık. Ayrıca kitabın sonuna kısa bir sözlük ekleyerek bu gibi istilahları daha genişçe izah ettik.

Burada şu bir kaç konuyu hatırlatalım: Kitapta geçen özel isimlerden sonra yer alan parantez içindeki rakamlar o kişinin (şayet Sultan değilse) hicrî ve miladî ölüm tarihlerini göstermektedir. (s.) harfini, "Salat ve Selam Onun üzerine olsun", (r.a.)'ı ise (Allah onlardan veya ondan razı olsun" cümlelerinin kısaltmaları olarak kullandığımızı da söyleyelim.

Şu küçük eserimizle, büyük Türk âlimi Aynî'yi yüce milletimize tanıtabilirsek kendimizi bahtiyar sayacağız. Bu vesile ile, bu eseri hazırlarken bizden yardımlarını esirgemeyen bütün hocalarımıza ve arkadaşlarımıza, ayrıca diğer emeği geçen Türkiye Diyanet Vakfı yetkililerine ve matbaa görevlilerine şimdiden teşekkürü bir borç bilirim.

Talat Sakallı

GİRİŞ

Orta Asya bozkırlardan Viyana kapılarına kadar, dünyanın çok geniş bir bölgesinde, zaman zaman küçüklü büyüklü devletler kurarak varlığını sürdürmüş Türk milleti, şanına yakışan, adını ve kültürünü nesiller boyu yaşatan büyük simalar ve ilim adamları yetiştirmiştir. İç çekişmelerden ve karışıklıklardan uzak kalabildikleri ölçüde ve kardeşlik bağlarının kuvvetli olduğu devirlerde, siyasî hakimiyetlerinin gücü ölçüsünde ve buna paralel olarak dünya ilim ve sanatında yankı uyandıran ilim adamları, eser ve fikirleri ile sadece Türk milletine değil, bütün insanlığa hizmet etmişlerdir.

İsmi ni duyduğumuz ve duymadığımız binlerce ilim adamımız vardır. Bunlardan biri de XV. asrın ilk yarısında yaşamış, büyük tarihçi, filolog, İslâm hukukçusu ve hadisci Aynî'dir. Bu bilginimizi hayatı ve ilmi şahsiyetiyle anlatmadan önce, yaşadığı bölgenin siyasî ve kültür yapısı hakkında kısaca bilgi verelim.

Aynı aslen Türk olmasına rağmen, ömrünün çoğunu, genç yaşta gittiği Kahire'de geçirmiştir. Onun yaşadığı devirde Mısır'da Memluklular hüküm sürmekte idi.

Bu devlet, adından da anlaşılacağı gibi bir köleler hanedanlığı idi. Memluklu devleti, kuruluşu, gelişmesi, ulaştığı refah seviyesi itibarıyla İslâm tarihinde benzeri az rastlanan bir devlettir. Şöyle ki, aslında çeşitli ırklardan ve milletlerden devşirilmiş olan köleler, kendi asıl ülkeleri dışında yabancı bir ülkede askerî bir zümre, bir oligarşik yapı teşkil edecek şekilde toplanmışlardı. Sonradan saltanatı ele geçiren bu köle asıllı sultanlar, Suriye ve Mısır üzerine yayılan hükümlerlik sahalarını Haçlı artıklarından temizlemiş devlet başkanları idi. Hatta bunları Hulâgu ve Timur'un müthiş ordularının karşısına çıkmış ve daha fazla ilerlemelerine engel olmuşlardı⁽¹⁾.

Yaklaşık üç asır hakimiyet süren Memluklular (1250-1517) kendilerine has kültür ve siyaset kurumlarının devamlılığını sağlayabilmişlerdir. Dünyanın en çalkantılı bölgelerinde ve iç karışıklıkların son haddinde olduğu devirlerde bile bu yönetim, güzel sanatlar ilim ve mimariye karşı büyük ilgi göstermiştir. Bu yüzden de belli bir medeniyet olgunluğuna ulaşmış bir hanedan olarak tarihe geçmişlerdir.

Memluklular ikiye ayrılır. Bahri Memluk

(1) Hitti, IV. 1083-4.

Hanedanı (1250-1390) ve Burcî Memluk Hanedanı (1382-1517). Bir dereceye kadar tamamen rastlantı sonucu gerçekleşen bu iki kola ayrılma olayında her hangi bir plan ve program yoktur. Bunlardan Bahriler, kendi asıllarını, Eyyubilerden Sultan Salih'in köleleri satın almak suretiyle kurduğu ve Nil nehri üzerindeki adalardan biri olan "Ravda"daki bir karargahda barınmalarını sağladığı kölelerden devşirme muhafız kıtasına bağlarlar. Bundan dolayı da bunlara "denize mensub" veya "denizci" manasına gelen "Bahri" adıyla anılmışlardır. Bu hanedanın çoğu Türkler ve Moğollardan meydana gelmekte idi.

Burciler ise, Bahrilerden sonra hakim olan bir hanedandır. Bunlar da aslında bir muhafız kıtasına mensub idiler. Burciler Kahire kalesinin burçlarına yerleştirilmiş ve buraları koruyan, çoğunluğu Kafkash Çerkes kölelerdi. Kadın Sultan Şecerü'd-Dür hariçinde Bahrilerden 24, Burcilerden 23 Memluk sultanı işbaşına geçmiştir.

Memluk sultanlığı aslında bir ihtimale göre bir Türk köle kadın olan ve 1249'da ölen Eyyubi hanedanından es-Salih'in dul hanımı Şecerü'd-Dür tarafından kurulup harekete geçirilmiştir. Bir zamanlar Fatimî halifesi Musta'sım'ın haremindedir cariyeye olarak yaşayan bu kadın bir müddet sonra Salih'in hizmetine girdi ve bu efendisinden bir oğul dünyaya getirmesinden sonra hürri-

yetine kavuştu. Böylece efendi ve kocası olan Salih'in ölümünden sonra da "Ümmü'l-veled" olarak devletin yönetimini eline aldı. İslâm tarihinde çok ender rastlandığı üzere bu kadın hükümdar, ülkesini 80 gün boyunca yönetti. Kendi adına para bastırdı, hatta hutbelerde adı bile okundu.

Fakat Şecerü'd-Dür bir müddet sonra, aslen Türk olan İzzü'd-dîn Aybek ile evlenmek zorunda kalmıştır. Böylece sultanlık da Aybek'in eliyle, fakat Şecerü'd-Dür'ün emriyle yönetilmeye başladı. Memluk Sultanlığı sırasında Aybek, Eyyubî hanedanına bağlılıklarını sürdürmek isteyenlerin karşı koymalarını kırmak ve burada çocuk yaştaki Fatimî sultanı el-Eşref'i tahtından indirmek ve bu bölgeyi Haçlılardan temizlemek gibi işlerle meşgul oldu. Nihayet Aybek'in ikinci bir evliliğe hazırlandığını duyan Şecerü'd-Dür, Aybek'i bir hile ile hamamda öldürttü⁽²⁾.

İlk kuruluş yıllarından itibaren bu türlü karışıklıklara maruz kalan Memluk devleti, asıl tehlike anlarını, Kitbuga komutasındaki Hulâgü'nün Moğol ordusu Mısır kapılarına dayandığında yaşamıştır. Arkasında adeta enkaz yığınları bırakan bu Moğol ordusunu Kuduz komutasındaki Memluklu ordusu durdurabilmiştir. (Meşhur Ayn Calût meydan savaşıyla, 1260). Bu savaştan sonra Kuduz'u öldüren Baybarst tahta geçer.

Aslen Türk olan el-Meliku'z-Zahir

(2) Hitti, IV.1086-7. Büyük İslâm Tarihi, VI. 448-9.

Rukni'd Dîn Baybars el-Bundukdâri (1260-1277) ilk büyük Memluk Sultanı ve bu sultanlığın gerçek kurucusudur. Baybars bu savaştan sonra, hristiyan Haçlılarına karşı bir çok seferler düzenlemiş, yine bu bölgede bir terör havası estiren, bir çoklarına korkulu rüyalar yaşatan Haşhaşileri de tamamen ortadan kaldırmayı başarmıştır. Donanma, tarım, ulaştırma, posta teşkilatı gibi konularda da bir çok reform yaparak halkının geçim seviyesini yükseltmiştir. Devrinde şehirler büyük mimari eserler kazanmıştır ki, Kahire'deki büyük camî ile adını taşıyan medrese o zamanın eserleri olarak hâlâ ayakta dururlar.

Baybars'ın saltanatı sırasında gerçekleşirdiği en önemli iş, Moğolların meşhur Bağdat katliamından sonra, son Abbasi halifesinin amcasını Şam'dan 1261 yılının haziran ayında Kahire'ye davet etmesi ve onu el-Mustansır sıfatıyla halife olarak ilan etmesi, daha sonra büyük bir törenle makamına oturtması oldu. Üç ay sonra ise Baybars Halife ile birlikte Bağdat'da, halifelik otoritesini yeniden sağlamak üzere harekete geçti. Fakat daha sonra fikrinden vaz geçerek halifeyi yolda yalnız bıraktı ve sonuç olarak halife Moğol saldırısı sonucu çölde kayboldu. Fakat Baybars bir yıl sonra yeniden Abbasi hanedanına mensub birisini el-Hâkim lakabıyla halifelik makamına oturttu. Göstermelik olarak kurulan bu makam, Memlukların sultanı altında iki buçuk asır devam etti. Bu

durum 1517 yılında Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim'in fethetmesine ve o zaman halife olan el-Mütevekkil'i beraberinde İstanbul'a götürünceye kadar devam etmiş, bu tarihten sonra da Halifelik Osmanlılara geçmiştir.

Memluklu sultanları içinde en büyüğünün Baybars olduğunu söylemiştik. Gerçekten Baybarstan sonra Bahri Memluk Hanedanından bir çok sultan tahta oturmuşsa da, Baybars kadar ülkesine hizmet eden, onun kadar faal olan bir başkası görülmemiştir.

Hele Bahri Memlukların son sultanları oldukça sönük kalmış, hemen hemen hiç biri sıvr'lememiş ve önemli bir varlık göstermemişlerdir. Daha çok sözde sultan olarak tahtı işgal etmişlerdir.

Son Bahri Memluk Sultanı es-Salih Hâc b. Şa'bân (1381-2 ve 1389-90) ilk tahta çıkışında çocuk idi. Daha sonra tahta çıkışında da (1389) Kafkas kökenli olan Berkuk onu tahttan indirdi ve Memluk tarihinde ikinci sayfayı açmış oldu. Böylece Burciler dönemi başladı.

Memluklular devletinde ikinci dönemi oluşturan Burcî hanedanından ve aslen Çerkes olan Sultanlar'dan 12 tanesi büyük mücadeleler arasında ömürlerini tüketmişlerdir. Bunlardan sadece 9 tanesi nisbeten uzun süre tahtta kalabilmiştir. Hatta bir yıl içinde (1421 yılında) dört ayrı sultan başa geçmiştir. Nitekim Aynî şöyle der: "Bu se-

nenin (824/1421 senesinin) hayret edilecek olaylarından biri de, şu bir sene içinde, dört ayrı sultanın iş başına geçmesidir. Bunlar, el-Melik Müeyyed, el-Melik Muzaffer, el-Melik ez-Zahir ve el-Melik es-Sâlih'dir"⁽³⁾.

Burciler hanedanında devlet başkanlığı seçimi oldukça dikkat çekicidir. Çünkü bu devirde bu makam babadan oğula geçmediği gibi, akraba kayırması da söz konusu değildi. Tahta, ya bu makamı eline geçiren kuvvetli bir kişi veya valilerin seçimi yahut valilerin uygun gördüğü birisi geçerdi. Her iki hanedanda bazı sultanlar, kendilerinin yerine geçmek üzere, kendileri ile hiç akraba bağı bulunmayan hürriyetini almış bir köleyi istihlaf etmişlerdir.

İşte Aynî, Burciler döneminde Kahire'de yaşamıştır. Daha sonra da üzerinde duracağımız gibi, Aynî de, değişen bu iktidarlar ve sultanlarla birlikte aldığı resmî görevlerinden sık sık alınmış, arkasından da tekrar atanmıştır. Hükümeti istikrarsız bir devirde yaşaması, hayatı boyunca sıkıntılı günler, hatta seneler yaşamasına sebep olmuştur.

Sultanların bazıları yönetim için yeterli bilgi ve kabiliyete sahip olmadıkları gibi, bir çoğunda devlet başkanına yakışmayacak ahlak ve mizac vardı. Kimisi içki mübtelası, kimisi basit sebeblerle doktorlarının kellesini kestirecek kadar acımasız, bazıları da

(3) İkd., r. 2396, s. 2396, s. 528. Büyük İslâm Tarihi, VI. 500 vd; IV. 1126.

okuma yazma bile bilmezdi. Bazısı da ahlak-sızlıkla itham edilmişti. Bunların içinde biraz kaçık olanı bile vardı. Sürdürdükleri aşırı lüks hayatın faturasını halka yükleyen Memluklu sultanları, bu arada mimariye de önem vermiş, bilhassa cami, medrese ve türbeler inşa ettirmişlerdir. Mesela Berkuk'un yaptırdığı ve kendi adıyla anılan türbe ve camisi abidevî bir eser olarak hâlâ yahtadır⁽⁴⁾.

Biz bu devir sultanlarının durumunu ve yönetimin ne kadar ciddiyetten uzak olduğunu göstermesi açısından, Aynî'nin anlattığı şu hadiseyi burada nakletmek istiyoruz: "el-Melik el-Muzaffer'in tahta oturması: Sultan Müeyyed ölünce (824/1421), meclis emiri, el-Emir Tatar harekete geçti ve kadı-ları, halifeyi ve sultanı seçme ve görevden alma yetkisi olanları (akd ve hal ehlini) topladı. Bu meclis ölen sultan Müeyyed'in Ahmed isimli, yirmi aylık oğlunu, annesinden istedi. Bu çocuğa saltanatı, el-Melik el-Muzaffer lakabıyla birlikte verdiler. Seçme hadisesi, Müeyyed'in gömülmesinden önce oldu. Böylece her hangi bir savaş veya çatışmaya meydan verilmeden ve kan dökülmeden her şey yoluna girdi. Hatta emirlerden ikisi isyan etmek istedikleri için tutuklandılar..."⁽⁵⁾. Fakat dikkat edilirse göstermelik olarak tahta oturtulan iki yaşına girmemiş

(4) Hitti, IV. 1127; Mimari ve sanatlar için bkz. Büyük İsl. Tar. VII. 45 vd.

(5) İkd, r. 2396, s. 510-511.

çocuk, kısa bir müddet sonra, farkında olmadığı tahtından indirilmiştir. Hatta bu sene içinde taht dört defa el değiştirmiştir.

Burcî hanedanının bu kadar sıkıntılarının yanında, Moğolların saldırılarını aratmayacak olan Timur tehlikesi de 1430 yıllarında kuzey ufuklarında görünmeye; bundan başka Osmanlı Türkleri de Memluk idaresini temelinden sarsmaya ve tehdit etmeye başlamıştı. Bu devirde en önemli ve sevindirici olay Kıbrıs'ın alınmasıdır⁽⁶⁾. Barsbay yaptığı askerî bir hareketle, Kıbrıs'ı son haçlı hristiyanlardan temizleyerek, korsanlık yapan bu artıkları yok etti.

Nihayet bu içten bozulmuş ve çökmüş devleti, Osmanlı hükümdarı, Yavuz Sultan Selim 24 Ağustos 1516 tarihinde Mercidabık'da yaptığı bir savaşla fethetti ve varlığını, 1517 yılında son Memluk sultanı Tuman Bay ile Kahire yakınlarında yaptıkları savaşta kazanarak tamamen son verdi. Halifeyi de alıp İstanbul'a getirdi.

Memluklular devrinde Mısır, kuruluş devrinde büyük rol oynayan muzaffer ve dirayetli sultanlar sayesinde istikrarlı bir hayat sürmüş ve ilerleme kaydetmiştir. Fakat daha sonra sık sık ortaya çıkan öldürücü salgın hastalıklar⁽⁷⁾, iç çalkantılar ve devlet yetkililerinin, valilerin birbiriyle olan

(6) A.e. r. 2396, s. 572-585.

(7) bkz. A.e. r. 2395, s. 363, (büyük bir zelzele), 5. zilkade 806, (büyük bir yangın haberi) A.e. r. 2395, s. 443..

mücadeleleri yüzünden⁽⁸⁾ bu istikrarını kaybetmiştir. Bilhassa Aynî'nin yaşadığı asırlarda lüks hayat almış yürümüş, yapılan bunca harcamaları da karşılamak üzere vergiler artırılmış, milleti adeta canından bezdirmiştir. "Bir lüks ifade eden ve bize kadar ulaşmış gelen çeşitli kap kakak, kâse ve fincanlar, kadehler, tepsiler, buhurdanlık ve tütsüler ve daha bunun gibi nice eşyalar, o devrin tarih yazarları tarafından tarif ve nakledilen yüksek sosyolojik hayatın tam ve sadık görünüşlerini aksettirmektedir"⁽⁹⁾. Bunların yanı sıra, yine kaynaklarda anlatılan, Memlukların düzenledikleri sofralarda dansözler, hokkabazlar ve gölge oyunu gibi eğlence türleri o devirde pek meşhur olmuştu. Berkuk zamanında, Şam'dan Kahire'ye buz taşımak için teşekkül ettirilen deve kervanlarının dinlenmelerini sağlamak için konaklar bile kurulmuş⁽¹⁰⁾, Sultan Çakmak üç yıl içinde kölelere üçer milyon dinar harcamıştır⁽¹¹⁾. İşte ülke zaman zaman bu kadar zenginleşebilmiştir.

Öbür taraftan bu lüks ve israf içinde yüzen entellektüel tabaka, masraflarını karşılamak üzere rüşvete sarılmış, iltimas ise almış yürümüştü. Adalet mekanizmaları

(8) İkd, r. 2395, s. 274-5; r. 2396, s. 379, 381, 250, 324...

(9) Hitti, IV. 1121. Memlukların iktisadi durumu için bkz. B. İslâm Tar. VIII. 31 vd.

(10) A.y.

(11) İbn Tagribirdi, VII. 246.

dahil, devlet dairelerinde rüşvetsiz iş yapılamaz olmuştu. Aynî'nin bir kaç defa dile getirerek anlattığına göre, hakimlik makamına (kadılığa) gelen kişiler de, rüşvetle iş başına gelebilmek için olmadık yollara başvurmuşlardır⁽¹²⁾. Halk cehaleti sebebiyle, aslı olmayan şeylere sarılmış ve âlimleri bile bu cehaletin önüne geçememiştir⁽¹³⁾. Cehâlet bilhassa 13. asırdan sonra kendisini Memluk Milleti içinde daha da göstermiştir. Mesela, Aynî'nin anlattığına göre, Ay'ın bir takım hareketlerinin, Dünya'daki bazı hâdiselere; kıtlık, kargaşa, kadınların ahlakının bozulması gibi olaylara sebep olduğuna inanılanlar bile vardı⁽¹⁴⁾.

Yine Aynî'nin anlattığı şu hadise, o devrin insanının müsbet ilime karşı olan tavrını biraz daha açık olarak ortaya koymaktadır: "810 senesi, 20 rabîu'l-evvel tarihinde güneşin tutulacağını ehl-i nücüm (gök hadiseleri ile uğraşanlar, bunlar o devrin bir nevi astronomları sayılırdı) haber verdi. Bu haberi verirken aralarında hiç ihtilaf yoktu. Yani bu tarihte güneş tutulması olacağını bütün ehli nücüm açıkladı. Fakat o gün hava her yerde bulutlu, yani kapalı geçti ve onların iddialarını doğrulamadı. Ama Emevî Camii'nin hatibi Şihabü'd-Dîn el-Bâûnî'nin cuma namazından sonra halkı toplayarak cemaate kusef namazı (güneş tutulduğu zaman

(12) Aynî, V. 630; X. 63-4; XI. 22.

(13) A.e. I. 349-50; İkd, r. 2395, s. 302...

(14) İkd, r. 2396, s. 510-511.

kılınan namazı) kıldırması herkesi şaşırttı. Halk sırf ehli nücumun sözüne güvenerek, hiç görmediği halde, güneşin tutulduğuna kesinlikle inanıp, böyle bir namazı kıldırmasından dolayı bu hatibin sözüne güvenmediler ve onun görüşüne büyük çoğunlukla katılmadılar. Arkasındaki insanlara namaz kıldırırken de yanıldı. Bu tarihte Kahire'de hava çok açık olduğu halde, hiç bir şey görülmedi⁽¹⁵⁾.

Aynî devrinde ülkenin iktisadî durumu da hiç iç açıcı değildi. Her sene fiyatlar artıyor, zaman zaman ülkeyi kasıp kavuran kuraklıklar da fiyat artmalarını körükliyordu. Halk mal alabilmek için gemileri limanlarda karşılıyordu, hatta bir ekmek alabilmek için fırınlar önünde saatlerce beklemek zorunda kalıyorlardı⁽¹⁶⁾. Özellikle Barsbay (1422) devamlı kötüye giden iktisadî durumu daha da kötüye götürmüştür. Hindistandan yapılan her türlü baharat ithali yasaklanmış, bu yüzden oldukça artan fiyatlar karşısında, bu maddelerin ticaretini ele alan sultan, büyük servet elde etmişti. Şeker ticaretinden bile büyük kazanç sağladığını İbn Tağribirdî nakleder⁽¹⁷⁾.

Bu devirde, sadece sultanlar taht müca-
delesi için birbiriyle savaşıyorlardı. Emir-
ler, hatta alimler bile birbirleriyle devamlı

çekişme halindeydiler. Birbirini yıpratmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Aynî'nin hayatı bu sözünü ettiğimiz mücadelelerin en büyük örneğini teşkil etmektedir.

Öbür taraftan sultan Berkuk, Ferec, Mü-
eyyed Şeyh ve Barsbay'ın muhafız kıtaların-
da varlık kazanan çok sayıda Memluk emiri
ve kölesi çeşitli klik ve kümeler halinde
teşkilatlanmışlar ve birbiriyle devamlı bir
çatışma içine girmişlerdi. Her gurup daha
çok servet peşinde koşuyor, daha üstün bir
siyasî nüfuz elde etmek arzusuyla mücadele
veriyorlardı. "Varoluş sebepleri de bu iki
hedefti"⁽¹⁸⁾.

"Bütün bu sosyal-siyasî şartlar içinde
Mısır'da, bu devirde yüksek seviyede her-
hangi bir entellektüel faaliyet beklenemez-
di. Gerçekten de yeryüzünde, sekizinci
miladî asırdan itibaren başlamak üzere en-
tellektüel alanda hakimiyeti ele geçirmiş
bulunan İslâm milletleri topluluğu, bunu 13.
asrın başlarından sonra elinden kaçırmaya
başlamıştı"⁽¹⁹⁾. Fakat yine de bu devirde bir
çok ilim adamı yetişmişti. Ama önceki asır-
lara göre bu yetişen âlimler daha azdı. Ver-
dikleri eserler ise, İslâm âleminde ilmin
ihya devrine girdiğini göstermektedir. Daha
açık bir ifade ile Aynî'nin asrından bir kaç
asır öncesine kadar ilim alanında yapılan
ilerleme, yerini duraklama devrine bırak-

(15)A.e. r. 2396, s. 382.

(16)A.e. r. 239, 368, 245; r. 2396, s. 10, 177...

(17)İbn Tağribirdî, VI. 760.

(18)Hitti, IV. 1128.

(19)Hitti, IV. 1106.

mış, orijinal eserler ve buluşlar çok azalmıştı. Aynî'nin çağında telif eserlerden daha çok, eski asırlarda yazılan eserlerin açıklanması, yorumlanması ve dil ile ilgili tahlillerini ihtiva eden ve adına "şerh" denilen eserler İslâm Dünyası'nda yayılmaya başlamıştı. Şüphesiz zaman zaman orijinal ve başlıbaşına yani bir konuyu ele alan kıymetli eserler de yazılmıştır. Bu eserler içinde ciltler tutan dinî ilimlerle ilgili eserler, tarihler ve ansiklopediler vardır.

Memlukluların ilk dönemlerinde, ilmi çalışmalar arasında tıp ilmi ve doktorluk biraz daha göze çarpmaktaydı. Göz hastalıkları sahasında Ebu'l-Fedâil b. en-Nakîd (1189)'in *Mücerrebât* ismiyle yazdığı eser bu devrin ürünüdür. 1256 da doğan Halife b. Ebi'l-Muhasin'in yazdığı *el-Kâfî fi'l-Kuhl* (göz ilaçları ile ilgili) isimli eseri, Salahaddin b. Yusuf ise, 1296 yıllarında *Nuru'l-Uyûn ve Câmiu'l-Funûn* (Gözlerin nuru ve ilimleri toplayan kitab) adlı eserlerini yazarak göz hastalıkları hakkında bilgi vermişlerdir. Hatta bu devirde Halife b. Ebi'l-Muhasin tek gözlü bir hastayı kataraktan ameliyat etme cesaretini bile göstermiştir⁽²⁰⁾.

Sosyal ve iktisadî hayatın aksine, mimari- de ileri giden Memluklar, bilhassa eğitim müesseseleri olan medreselerin inşasına da büyük önem vermişlerdir. Meselâ kaynaklar

ynî'nin çağdaşı olan İbn Hacer'in (852/1448) Kahire'de 16 ayrı medresede ders okuttuğundan bahsetmektedirler⁽²¹⁾. Hatta Aynî bile kendi parasıyla bir medrese inşa ettirmiştir. Ayrıca sultanlar ilime çok büyük önem vermişler, çeşitli ilim adamlarını Kahire'ye davet etmeyi adet haline getirmişlerdir. Böylece İslâm devletlerinden gelecek Kahire'de toplanan ilim adamları, bu şehri ilim merkezlerinden biri yapmışlardır. Ayrıca sultanlar faydalı ve güzel buldukları kitapları da Kahire'ye getirmişlerdir⁽²²⁾.

Aynî'nin asrı bir çok ilim adamının yetiştiği bir devirdir. Bu kadar siyasi ve iç çekişmelerin sürüp gittiği, Timur gibi bir tehlikenin hüküm sürdüğü bir devirde yine de bazı dallarda eserler veren alimler yetişmiştir. Özellikle de tarihçilik bu devrin en ileri ilim dallarından biridir. XV. asırda zamanımızda bile meşhur olan bir çok tarih yazılmıştır. Yazılan bu küçüklü büyüklü tarih kitaplarının bir kısmı sadece o asra ait, diğer bir kısmı ise umumî İslâm tarihi niteliğindedir.

Aynî'den başka bu asırda yetişen tarihçilerin en meşhurlarından bazıları şunlardır: İbn Haldun (808/1406), Kalkaşandî (821/1418), İbn Dokmak (809/1407), Makrizî (845/1442), İbn Hacer el-Askalanî (852/1449), Halil b. Şahin ez-Zahiri (872/1468),

(20) Bu devirdeki tıp ile ilgili diğer gelişmeler için bkz. Hitti, IV. 1107.

(21) Dav, II. 39.

(22) İkd, r. 2395, s. 299-300. krs. Büyük İslâm Tarihi, VII. 41-42.

Ebu'l-Muhâsin Yusuf b. Tağrîbirdî (874/1470), Sahavî (902/1497)... Bu tarihçilerin hemen hemen hepsi, tarihle ilgili birden fazla eser yazmışlar ve Aynî ile çağdaşırlar. Şüphesiz bunlardan başka tarihçiler de vardır. Fakat biz bir fikir vermek için en meşhurlarından bazılarının sadece isimlerini verdik.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Aynî'nin yaşadığı devir siyasi yönden oldukça istikrarsızdır. Özellikle Mısır'da hüküm süren Memlûklular idaresinin başı sürekli ve kısa aralıklarla değişmekte ve idarecilerin çoğu lüks ve israf içinde yaşamasına mukabil, halk artan fiyatlar, sık sık meydana gelen salgın hastalıklar ve kıtlıklar, hatta savaşlar sebebiyle perişan durumdadır. Fakat bu devirde mimarîde ve "ilimde Mısır geniş bir harekete sahne olmuştur. Bu devirden kalan muazzam edebî eserler, her biri cildler tutan tarihler, dinî ilimlerle ilgili dev eserler ve ansiklopediler bunun en güzel örnekleridir. Mısır'da Memlûklular devrinde görülen bu ilmi uyanışın, Abbasî hilafetinin Mısır'da ihyasının bir neticesi olduğunu söyleyenler olduğu gibi, bunu Moğol istilası neticesinde diğer İslâm ülkelerinden pek çok alimin Mısır'a göç etmesi ile alakalı görenler de vardır. Her iki görüş birer hakikati ifade etmekle birlikte, Memlûk sultanlarının ilmi ve ulemayı teşvikleri olmasa, elbette bu netice almamazdı"⁽²³⁾.

(23) Büyük İslâm Tarihi, VII. 41.

A- AYNÎ'NİN HAYATI

a) Doğumu ve İlk Tahsili

Asıl adı, Bedrüddin Ebu Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Musâ b. Ahmed b. Hu-seyn b. Yusuf b. Mahmud'tur. Bugün Gaziantep dediğimiz ilimizde doğduğu için kendisine el-Aynî denilmiş ve bu ismiyle meşhur olmuştur. Tarihçi, dil bilgini, (ve dinî ilimlerden olan) Hadis ve İslâm Hukuku sahalarında da söz sahibi olan bir Türk bilginidir.

26 Ramazan 762 hicrî (22 Temmuz 1360 milâdî) tarihinde, o zamanlar Ayıntab denilen, bugün Gaziantep dediğimiz şehirde doğdu.

Aynî, aydın ve kültürlü bir aileden gelmiştir. Onun ailesi gerçekte Ankara'lı idi. Aynî'nin dedesi kâdî (hâkim) Şerafüddin Ankara'dan, ilk önce Haleb'e görevi dolayısıyla gelmiş, oradan da Ayıntab'a gelip yerleşmiştir⁽¹⁾. Aynî'nin babası Şihabüddin Ebu'l-Abbas Ahmed de (784-1382) Haleb'de

(1) Aynî bunları tarihinde bizzat kendisi anlatmaktadır. İkdü'l-Cumân, Süleymaniye Ktb. r. 635, XXXVIII. v. 159a-160b.

doğduğu halde, daha sonra Ayıntab'a gelmiş ve burada kadılık görevine atanmıştır⁽²⁾.

Aynı böyle kültürlü ve bilgili bir aile içinde, daha küçük yaşlarda eğitim ve öğretime başladı. İlk derslerini babasından aldı. Bu arada Ayıntab'daki diğer hocaların da derslerine devam etmeye başladı. O devirde Ayıntab'da meşhur olan hocalardan Şeyh Hüsameddin ve Şeyh Şehâbeddin'den Kur'an-ı Kerim'i öğrendi. Üstün zekasıyla ve gayretli bir çalışma sonucu, daha dokuz yaşında iken Kur'an'ın tamamını ezberledi. Ezberlediği Kur'an-ı Kerim'i Şeyhu'l-Kurrâ Hüseyin Ayıntabi'ye de okudu. Bu arada Ebu'l-Leys Semerkandi'nin (373/983) Fıkıh'a dair bir eseri ile, *Kudurî* diye meşhur aynı konudaki eseri de okudu⁽³⁾.

780/1378 yılında da Fıkıh'a dair diğer bazı kitaplara, dil ile ilgili, hatta miras hukuku konularında da bazı kitapları çeşitli hocalardan okuyarak, kendisini küçük yaştan itibaren yetiştirmeye başladı.

b) Hocaları ve Aldığı Dersler

Aynı bir çok hocadan ders almıştır. Bu hocalarından zaman zaman meşhur Tarihi'nde bahseder. Fakat o bununla kalmaz, hocalarına karşı saygısının bir ifadesi olarak, ilim aldığı üstadlarının isimlerini yazdı-

(2) Dav, X. 131, Tibr, s. 375, Menhel, v. 781b, Bugye, I. 275, Şezerât, VII. 286.

(3) Ikdu'l-Cumân, Veliyyüddin Ef. Ktb. r. 2395, s. 284-6, 272-3.

ğı bir eserinde tek tek sayar ve onlar hakkında bilgiler verir, hayatlarını anlatır⁽⁴⁾. Biz bu hocalardan bazılarını burada sıralayalım:

1- eş-Şems Muhammed er-Râi b. Zahid: Bu hocasından, fiil çekimleri ile ilgili (sarf) *Merâhu'l-Ervâh* isimli eseri ve *Eş-Şafiye*, *Şerhu's-Şemsiye* ve *Âmidi'nin* (631/1234) *Remzü'l-Künûz* isimli eserini okudu.

2- Eyyub er-Rûmî'den *et-Tavâlîyi*,

3- el-Esir b. Salih b. İsrail el-Bağdâdî'den (Bu hoca meşhur âlim Taftazânî'nin (791/1389) öğrencisidir.) Arap dili konusundaki *el-Mufasssal* ve *et-Tevdih* isimli eserleri,

4- Hayru'd-Dîn el-Kesir'den, yine Arab dili ile ilgili (nahv) *el-Mısbâh* isimli eseri,

5- eş-Şeyh Zu'n-Nûn'dan, *Dav'ul-Mısbah'ı*,

6- eş-Şeyh Zeynüddin Mikâil'den, İslâm fıkıhı ile ilgili *Kudurî*, *el-Manzume*, *Mecmau'l-Bahreyn* isimli eserleri, (780/1378 yılında),

7- el-Hışam er-Ruhâvî'den kendisinin yazdığı, *el-Bihâru'z-Zahire*'yi, (Bu eser dört fıkıh ekolünün görüşlerini inceler),

8- Şerefüddin Ebu'r-Ruh İsa b. el-Hâss b. Mahmûd es-Sürmâri el-Hanefî'den, Arab dilinin "Meânî", "Bedî" ve "Beyân" denilen konularını okudu. Ayrıca aynı hocadan *el-*

(4) Dav, X. 134.

Keşşâf isimli meşhur tefsirin büyük bir kısmını, *ez-Zehrâveyn*'i, *et-Tibyân* ve *et-Tibî'nin* (743/1343) bu tefsir üzerine yazdığı şerhini, yine Arab dilinin felsefesi niteliğindeki anlaşılması oldukça zor bir eser olan *Sekkâki*'nin *el-Miftah*'ını okudu. Bu sıralarda yaşı 18 idi. Bir yandan böyle bir kaç dalda eserler okuyarak tahsilini devam ettirirken, öbür taraftan da diğer öğrencilere, *Mecma'ul-Bahreyn* ve *Hidaye* gibi fıkıh kitapları ile, *Mugnî*, *Kâfiye*, *Şa'fiye* ve bu eserin şerhi *Şemsiye* gibi dil bilgisine dair klasik medrese kitaplarını okutmaya başlamıştı⁽⁵⁾.

9- el-Bedr Mahmûd b. Muhammed b. Abdullah el-Ayıntabîden/el-Izzî'nin *Tasrif*'ini ve *el-Ferâidü's-Sirâciyye* ile birlikte diğer bazı kitapları okudu (805/1402 yılında).

İşte bu yıllarda Aynî babasının yerine kadılık görevine vekillik yapmaya başladı. Daha önce, Ayıntab'daki bu hocalardan alacağı ilimleri tamamen aldıktan sonra, ilim yolculuklarına çıkma hazırlıklarına başladı. İlk gittiği şehir de, babasının doğduğu şehir olan Haleb oldu. Burada,

10- el-Cemal Yusuf b. Musa el-Malatî el-Bezdevî'den, Hanefî fıkının temel eserlerinden biri olan *Hidâye*'yi⁽⁶⁾,

11- Haydar er-Rumî'den bazı kitaplar okuyarak tekrar kendi memleketine, Ayn-

tab'a döndü. Fakat çok geçmeden babasını kaybetti. Aynî ilim tahsiline, eğitim ve öğretimine devam etti. Bihisni'ye (Besni'ye) gitti. Burada da,

12- el-Velî el-Bihisnî'den ders aldı. Fakat Besni'de fazla eğlenmedi. Malatya'ya geçti.

13- Bedrüddin el-Keşşâfî'den Malatya'da bazı ilimleri öğrendi. Burada da uzun müddet kalamadı. Yine memleketine döndü.

Hacca gitti. Hac dönüşünde Şam'a ve Kudüs'e uğradı. Buradaki kutsal yerlerden biri olan "Beyt-i Makdisi" ziyaret ettiği sıralarda hayatının akışını değiştirecek olan büyük üstadı,

14- el-Alâ Ahmed b. Muhammed es-Seyramî el-Hanefî (790/1388) ile karşılaştı. Daha sonra Aynî hocasıyla birlikte 788/1386 tarihinde Kahire'ye gitti.

Aynî bu hocası ile ilk karşılaşmasını yazdığı tarihinde şöyle anlatır: "Bu hocamın ününü daha önce duymuştum. Fakat o zamana kadar kendisini hiç görmemiştim. Bu bilgin kişiye karşı içimde derin bir sevgi ve muhabbet vardı. Kudüs'de olduğum sıralarda onunla ansızın bir yerde karşılaştım. Onun bir çok sohbetini dinleyip, aramızdaki samimiyetimizi artırdıkça, daha önce duyduğumdan daha çok güzel ahlak sahibi, hoş sohbet, benzeri bulunmaz birisi olduğunu anladım ve kendisine hayran kaldım. Bu şeyhime o kadar bağlandım ki, aile ve çocuklarımın sevgi ve hasretine aldırmadan,

(5) İkd, Veliyyüddin Ef. Kib. r. 2395, XIX. s. 312-21, 294.

(6) A.e., s. 294.

onunla beraber Mısır'a gitmeye karar verdim. Halbuki benim ilk niyetim, Kutsal Şehir Kudüs'ü ziyaret edip, sonra da aileme dönmekti. Fakat ben bu şeyhimden ayrılamadım ve sohbetlerine devam ederek 10 gün onunla kaldım.

Daha sonra Kahire'ye geldiğimizde, hocam kendi medresesine, ben ise bir başka yere yerleştik. Bu sene, yani 788/1386 senesi Ramazan ayı gelince, şeyhim beni yanına davet ederek, benden, kendisinin kaldığı medresede oturmamı ve öğrencilerden bazılarına verilen görevlerden birini bana vererek, kendisine yardım etmemi istedi. Fakat "Ben bu işe layık değilim" diyerek, hocamın bu isteğini yerine getiremeyeceğimi söyledim. Bunun üzerine o, isteğinde ısrar ederek, söz konusu medresede öğrencilere öğretmenlik yapmamı, bunun yanı sıra da Tefsir ve Hadis okutmamı ve eğitim hizmetlerine yardım etmemi benden rica etti. Ben de bu ısrar karşısında, kendisinin bu medresesinde bana verdiği görevi kabul ettim.

İşte bu medresedeki görevim sırasında da hocamla bir çok sohbetler ettim. Ondan hiç ayrılmayarak, faydalanmaya çalıştım. O da benden hoşnut oldu. Sözlerime ve hareketlerime hiç kızmazdı. Ölünceye kadar da benimle arkadaşlığını ve sohbetlerini hiç kesmedi⁽⁷⁾.

(7) İkd, XIX. v. 304b-327a. r. 2395, s. 308-110 ve s. 220-221.

Aynî bir müddet anlattığı hocası Seyrâmî ile Kahire'deki Berkukîye Tekkesinde tasavvufa intisab ederek yaşadı. Böylece söfiyyeyi tanıma imkanı elde etmiş oldu. Bu arada bu hocasından da yine *Hidâye* isimli kitabın büyük bir kısmını, *Keşşâf*'ın başından bir bölümünü, *et-Tavdîh fî Şerhi't-Tavdîh* ile şerhini ve *et-Tenkih* isimli İslâm hukuku metodoljisine aid eserleri okuma fırsatını buldu.

Yukarıda isimlerini saydığımız hocalardan başka Aynî şunlardan da ders almıştır:

15- eş-Şihab Ahmed b. Hass et-Türkî el-Hanefî (809-1406),

16- Sirâcüddîn Ömer b. Ali, el-Hanefî (829-1426),

17- eş-Şems ez-Zerâtî eş-Şâtıbyye,

18- el-Hafız Zeynüddîn Abdürrahîm el-İrâkî (Aynî bu meşhur hadis alimlerinden Buhârî'nin Sahih isimli kitabını okudu.)^(*),

19- Takıyyüddîn Mahmud b. Muhammed el-Haydar ed-Decvî (808-1405)^(x). Aynî'nin bu hocası da hadis şeyhlerinden biridir. O bu hocasından hadis ile ilgili "Altı Kitab" ile diğer bazı kitablari okudu (804/1401).

20- el-Kutbuddîn Abdü'l-Kerîm b. et-Takıyyüddîn Muhammed b. el-Hafız el-Halebî (808/1406): Aynî Taberânî'nin (360/981) Mu'cemlerinden bazılarını da 809/

(*) İkd, r. 2396, s. 355

(x) İkd, r. 2396, s. 358.

1406 yılının Receb ayına kadar bu hocasından okudu^(x).

21- Ebu Tahir Şerafüddin Muhammed b. Abdu'l-Latif b. Ahmed b. Muhammed Ali b. el-Kevik (veya el-Küveyk). *Aynî Şifâ* isimli hadis sahasındaki eserin tamamını, Neseî'nin *Sünen*'ini ve Arab diliyle ilgili *Teshili* de bu hocasından okuma imkanını buldu.

22- Tağribirmiş isimli (Tanrıvermiş) Türk hocasından da *Şerhu Meânî'l-Âsâr* isimli eserin tamamını okudu.

23- Nuru'd-Dîn el-Heysemî de Aynî'nin ders aldığı hocalarındandır. Onun bunlardan başka hocalardan da ders aldığı kaynaklarımızda yer almaktadır. Biz meşhur olanlardan sadece bu kadarını burada saymayı yeterli gördük.

Aynî bir taraftan bu ve bunun gibi bir çok alimden ders alırken bir yandan da, yukarıda bahsettiğimiz gibi, Hocası Seyramî'nin kendisine verdiği Tekke'deki hizmetlerine devam etti. Kahire'de eğitim ve öğretimini sürdürdü. Buraya ilk gelişinde, uzun müddet kaldı. Hatta hocası Seyrâmî ölünceye kadar da yerleştiği tekleden ayrılmadı⁽⁸⁾.

Fakat bu arada memleketiyle tamamen ilişkisini kesmedi. Doğduğu şehir olan Ayıntab'a ve Şam'a bir kaç defa gitti geldi ve bu-

(x) İkd, r. 2396, s. 546-547.

(8) Tibr, s. 375-77, Seyf, Mukaddime, s. nûn, Dav, X. 131-132.

raları ziyaret etti. Hatta 792-1390 yıllarında Ayıntab'da bulunduğu sıralarda, Memluk Sultanı el-Melik ez-Zâhir Berkuk'a karşı isyan eden Mintaş isimli bir vali ile, bu valinin müttefiki Dulkadir oğlu Suli Bey Ayıntab'ı kuşattılar. Aynî de kardeşi meşhur tarihçi Şihabü'd-Dîn Ahmed ile birlikte kalede mahsur kalmıştı. Aynî halk arasında Berkuk taraftarı ve Mintaş aleyhtarı olarak tanındığı için çok korkulu günler geçirdi. Mintaş'ın kendisine kızmasının sebebi şu idi: Aynî cuma günleri halka camide vaaz eder ve nasihatle bulunurdu. Bu sohbetlerinin sonunda da, Sultan Berkuk'un saltanatının devam etmesi için dualar, onun düşmanları için de beddualar ederdi. Bir kaç kişi vali Mintaş'a giderek Aynî'yi kendisinin düşmanı olarak göstermişler ve "Aynî Ayıntab'da olmasaydı, şehir halkının hepsi sana tâbi olurdu. Fakat Aynî bu şehirde olduğu müddetce, halkın seni tanıması ve hakimiyetini kabul etmesi mümkün değildir" gibi sözlerle onu valiye şikayet etmişlerdi.

Bu durum karşısında, dostlarından biri Aynî'ye gelerek bir an önce şehirden kaçmasını salık verir. O da vakit kaybetmeden bir cuma günü namazdan sonra ailesi ile birlikte kaleden gizlice çıkar. Kitaplarını ve eşyalarını almayı ertesi güne bırakır. Şehri kuşatma altında tutan Mintaş Ayıntab'a girip, "herkes evinde otursun, bizim almak istediğimiz kaledir!" diye ilan ettirir. Bu şekilde halka aman verir. Şehir halkı da evlerinde

oturarak, bu emre uyarlar. Fakat iki gün sonra tekrar bir duyuru ile Mintaş, evinde kalanın ve şehri derhal terketmeyenin öldürüleceğini bildirir. Halk da evlerini ve eşyalarını bırakarak şehrin dışına çıkarlar. Arkasından Mintaş'ın ordusu şehre girer ve orayı yağmalarlar. Aynî daha sonra bir ara eşya ve kitaplarını kurtama fırsatını bulur⁽⁹⁾.

Aynî bu hâdiseden kurtulduktan sonra Şam'a, Mısır'a ve 800/1397 tarihinde tekrar hacca gitti. Bu gezilerinden ve ziyaretlerinden sonra artık temelli olarak Kahire'ye yerleşti. Bu arada Kahire'deki ileri gelen ilim adamları ve devlet erkânıyla ilişkilerini geliştirmeye başladı. Bu ilişkilerinin sonucunda, Sultan Melik Zahir Berkûk ölünce, büyük tarihçilerden Makrîzî'nin yerine, 801/1398 yılında Kahire muhtesibi (şehremini) olarak atandı.

c) Resmî Hayatı

Aynî böylece resmî vazifelerle dolu bir hayata başlamış oldu. Fakat bu hayat sıkıntılarla ve çekişmelerle dolu bir hayattır. Zira ilk defa atandığı bu muhtesiblik görevinde ancak bir ay kalabildi. Daha önce de anlattığımız gibi rüşvet ve adam kayırmamanın devlet mekanizmasına hakim olduğu bir devirde Aynî, Emir İtmîş'in maiyyetindeki birisinin rüşveti ile bu görevinden alındı. Yerine İbni Arab diye bilinen Cemâlû'd-Dîn Tabendî atandı. Bundan sonra da Aynî muhtelif gö-

(9) İkd, r. 2395, s. 406-410.

revlere defalarca atandı ve tekrar tekrar atandığı bu görevlerden alındı. Aldığı görevlerin tamamını kronolojik olarak şu şekilde sıralayabiliriz:

Hicrî/Milâdî

787/1385 (Babasının yerine Ayıntab kadısı olarak tayin olundu. Atandığı bu ilk görevinde henüz 25 yaşında idi.)

801/1399 Sultan ez-Zahir Berkuk'un ölümü üzerine, görevinden azlolunan Takıyyu'd-Dîn el-Makrîzî'nin yerine Kahire Muhtesibi (şehremini) olarak atandı (39 yaşında).

802/1399 Muhtesiblikten alındı. Bir ay sonra yeniden aynı göreve atandıysa da, bir ay sonra yeniden bu görevi elinden alındı (40 yaşında).

803/1400 Tekrar bu göreve getirildi. Aynî bu hadiseyi şöyle anlatır: (Aynî'yi Kahire muhtesibi yapan Yeşbek Şabânî'dir. Fakat Yelbuga'yı, Sâlimî'nin ricasıyla Aynî, Kahire muhtesibliğinden azlolunarak, yerine Şemsü'd-Dîn Necânîsi getirilmişti). (803 Cemaziyelevvel/1400 aralık) "Bir gün Yelbuga'nın askerlerinden

bir askerin, daha önce tanıştığımız oğlu görevli olarak bana geldi ve "Vali Yelbuga'nın size selamı var. Sizinle görüşmek ister. Herhalde hakkınızda hayır dilemektedir. Galiba sizi şu anda yürüttüğünüz vazifeden daha düşük bir göreve getirecektir" dedi. Benim aklıma hemen şu geldi: O sırada Cemalüddin el-Malatî vefat edince, Hanefî kadılığı boş kaldı. Belki de beni oraya atayacaktır. Hemen huzuruna çıktım. Huzuruna varınca selam verip, konuşmaya başlayacaktım ki, validen hiç bir kelime duymadım. Bana iyi veya kötü tek bir kelime dahi söylemedi. Ancak orada bulunan doktorlardan biri "Bismillah ilâ hünâ" diyerek, bana kalkmamı emretti. Sonra da beni o meclisten kaldırıp, sarayın divanına götürdü ve bana "Vali sizin burada beklemenizi istiyor" diyerek, bir başkasını da başıma nöbetçi dikti ve çekti gitti. Ben orada dört gün öylece bekledim. Yani habsoldum. Fakat vali tarafından gerek sorgulama suretiyle olsun, gerek işkence şeklinde olsun rahatsız edilmedim veya cezalandırılma-

dım. Fakat duydum ki, beni sevmeyen düşmanlarım bana hak etmediğim iftiralara atmışlar ve vali de beni bunun için buraya habsetmiş. Daha sonra da benim durumumu halktan sordurmuş, soruşturma yapmış, neticede benim dine ve dünyaya zarar veren her hangi bir hata ve yolsuzluğumu bulamamış ve beni her hangi bir suçla itham da edememişti.

Nihayet dört gün sonra bulunduğum yere bir adam gönderip, evime gitmeye izinli olduğumu haber verince, valinin iğrenç yüzünü görmeden ve beni hiç sebebsiz yere bu kadar tahkir etmesini Allah'a havale ederek evime gittim. Allah intikam sahibidir. Zaten o günden sonra da valinin yüzünü görmek nasib olmadı. Allah Taâlâ kısa bir zaman sonra onun belasını verdi. Şöyle ki, önce görevinden alındı, sonra da İskenderiye kalesine habsolundu ve orada öldürüldü.

Onun bana bu kadar hakaret etmesinin ve küçük düşürmesinin bir sebebi de, bizim çok sevdiğimiz kıymetli dostlarımızdan

olan Vali (Emir) Çekem ile aralarında düşmanlık olmasıydı. Söz konusu olan Yelbuga isimli vali, benim dostum olan Çekem'e güç yetiremeyince, görevimden alınmamı fırsat bile- rek bizden intikam aldı⁽¹⁰⁾.

804/1401 Nazîrû'l-Ahbâs (vakıflar bakanı) oldu. Fakat bir sene tamamlan- madan bu görevinden de alındı.

Bu arada muhtelif medreselerde ve zaviyelerde eğitim ve öğre- timle de meşgul oldu. Senenin sonlarına doğru kendisine muh- tesiblik, ayrıca ek bir görev ola- rak vakıflar bakanlığı tekrar ve- rildi.

815/1412 el-Müeyyed Memluk Sultanı olunca, Aynî'nin bu vazifeleri ye- niden elinden alındı. Bir müd- det sonra bu sultanın da dostlu- ğunu kazanan Aynî, çok geçmeden muhtesiblik makamı- na tekrar atandı. Bir müddet sonra tekrar bu görevinden alı- narak, bu defa evkaf başkanı oldu. Bakanlığında çalışırken; 819/1416 yılında açılan Müey- yediye Medresesinde hadis ho- cası olarak görevlendirildi. Aynî bu sıralarda Sultan'ın gece soh- betlerine de devam ediyordu. O

bunları tarihinde şöyle anlatır: "819/1416 senesinin ilk pazar günü Sultan beni huzuruna çağı- rıp "Sen Melik Nâsır zamanın- da bir kaç defa muhtesiplik gö- revini yürüttün. Bu işi iyi bildiğin de bizim malumumuz- dur. Bu görev uzun zamandan beri de boştur. Bu göreve en layık kişi de sensin" dedi. Ben de, o zaman meydana gelen açlık ve kıtlığı ve alış verişler- deki bir takım aldatma ve hile- leri, hatta fırınlarda meydana gelen çapulculuk ve yağmayı in- sanların bir çoğu muhtesibten kaynaklandığını iddia ede gel- diklerinden dolayı, bu devirde söz konusu görev çok zordur düşüncesiyle, sultanın beni mazur görmesini rica ederek, teklif ettiği görevi almak iste- medim. Fakat sultan ısrarla "Sen bu zahmete katlan, ben sana yardım ederim" dedi. Ayırı- ca o toplantıda bulunanlar da "Sultan seni başkalarına tercih etmeseydi bu görevi sana teklif etmezdi. Fermana uymak vacib- tir" dediler. Benim bu görevi üstlenmem için ısrar ettiler. Daha sonra da konu böylece kaldı ve toplantı dağıldı.

(10) Abidin, s. 124.

Ben bundan sonra da halkın tek pide için fırınlarda mücadele ettikleri hatta dövüşüklerini, üstelik bunca çabadan sonra da tek bir parça ekmek dahi almayıp perişan olduklarını; ayrıca çocuklarıyla halkın tamamını deniz kenarındaki gemilere buğday almak için hücum etmelerini önlemenin mümkün olmadığının bizzat gözlerimle müşahade edince muhtesiblik görevini yürütmenin çok zor hatta imkansız olduğunu anladım ve bu görevden adeta tiksindim.

Daha sonra Muharrem'in ikinci pazartesi günü Sultan Mısır askeri ile Nil Denizi'ni geçip, eski adet gereği "Useme" isimli mahallede konakladı. Aynı ayın salı günü Melik Müeyyed'in emri ile defterdar tarafından görevlendirilmiş bir kişi bana gelerek, "Sultan sizi istiyor, buyurun" dedi. Ben de çarşamba günü sabahleyin bir kayık ile "Nil Denizi'ni" geçerek, sultanın konakladığı yere vardım. Emir Tatar'ın evinde bir gece kaldım. Ertesi sabah yemekten sonra Sultanın huzuruna girdiğimde, açıkca bana muhtesiblik hil'atı giydirilsin diye defterdara işaret etti. Defterdar da bana güzel bir elbise giydirerek, "Muhtesiblik görevi ve Müslümanların işleri sana verilmiştir" dedi. Böylece bu görevi atandım.

Uzun müddet denizyolu ile hiç tahıl gelmez iken, o zaman bir gemi ile iki bin "ırdeb"(*) miktarı buğdayın geldiğini görün-

(*) Arab şehirlerinde kullanılan 9 kilelik büyük bir ölçek.

ce çok sevindim. Buğday veya tahıl azlığından bir lokma ekmek bulunmazken, Allah'ın yardımını ile bütün fakirler ve zenginler karınlarını doyurabildiler. Sultan'ın, benim görevime karışmayıp, sadece bana yardım etmesi için tayin ettiği Emir Aynal da, görevi gereği bana yardım ediyordu. Benimle beraber Bulaka ve Eski Mısır'daki işleri ve insanları kontrol etmek için koşuşturuyordu. Daha sonraları tahıl bol olması sebebiyle, Emir Aynal'ın yardımına ihtiyacım kalmadığından dolayı, o da kendi işine döndü. Ben de kendi işimle uğraşmaya başladım.

Fakat Sır Katibi Nasıru'd-Din b. Barizi devletin işlerinde tam bağımsız davranabilmek düşüncesiyle, kendinden başka âlimlerden ve Arablardan, bilhassa da Türk ve Farslardan birisinin Sultanla yakınlık kurmasından hoşlanmazdı. Ben fakir ise Sultanın huzuruna hiç bir engelle karşılaşmadan her an girip çıkabiliyordum. Hatta bundan da ileri Sultanla sohbet ederdim. Aramızda iyi bir dostluk vardı. Haftanın dört gecesini sarayda geçirir ve Sultanla gece sohbetleri yapardık. İşte Nasıru'd-Din b. Barizi bu durumumu çekemeyerek benim bulunduğum görevden alınmam için girişimlerde bulunmaya başlamıştı. Ayrıca benim muhtesibliğe gelişimde de onun rızası ve reyini olamadığından ve Sultanın bizzat kendisi beni bu görevi getirdiğinden fazlaca üzülmekle hasedin bu işlere girişmişti. Öbür taraftan daha önce rüşvet ile muhtesib yaptığı İbni Şaban,

yine muhtesiblik makamına gelebilmek için, bu emire rüşvet teklif ettiğinden, bu makamınızı elinizden almak makdasıyla, Sultan ile aramızı açmak için, onun huzurunda benim hakkımda bazı nifak cümleleri sarfettiği halde, Sultan bu sözlere kulak asmamıştı.

Fakat bu esnada tahsildar olan Şihabüddin vefat edince, İbni Barîzî harekete geçmiş. Benim hiç haberim yok iken, o anda muhtesiblik makamında bulunduğumu hatırlatarak, daha önce bir çok defa tahsildarlık yapmakla memnun kaldığımı, yine bu tahsildarlık görevine getirilsem, böyle bir iyilikte bulunulursa çok sevineceğimi ve muhtesibliğin şerrinden ve fitnesinden kurtulmak istediğimi iddia ederek, Sultan'a yalan beyanda bulunur. Sultan da "daha önce onun tahsildarlığı var mıdır?" diye sorar. O da evet vardır" diye cevap verir.

Daha sonra rabiu'l-evvel'in 12. pazar günü Sultan İbn Barîzî, Şafîî alimleri, Takuyyu'd-Din b. Hüccetü's-Sağır ve Şeyh Şerefü'd-din b. Tabânî, daha önce Sultan Melik Nasır'ın yaptırdığı binada hep beraber otururlarken ben de oraya gidip oturdum. Sultana bana dönerek, "Sen daha önce tahsildarlık yaptın mı?" diye sordu. Ben de "Emir Çekem'in deftarlığı zamanında yapmış idim" diye cevap verdim. Sultan tekrar "bu görevde ne kadar gelir elde edilir?" diye sordu. Ben "haramdan sakınmayan kişiye

çok gelir getirir. Fakat haram yemeyen kişiye hiç bir gelir getirmez" dedim. İbni Barîzî söze karışarak "Bu görev defter emanetinin ikincisidir, dolayısıyla çok gelir getirir" diye bana karşı çıktı. Ben "Allah'a yemin olsun ki, ben ne ikincisini, ne de üçüncüsünü bilmiyorum" dedim. O sırada Takıyyü'd-Din b. el-Hüccetü's-Sağır imdadıma yetişerek "Tahsildarlık rütbesinin hiç bir geliri yoktur. Hatta Safedî mal mülk elde etmede bir benzeri olmadığı halde, tahsildarlık görevinde iken çok şahsiyet ederdi" diyerek, benim sözlerimi destekledi ve toplantı dağıldı.

Sultan İbni Barîzî'nin sözlerine kanarak, (çünkü bu emir Sultan'a benim tahsildarlık istediğimi ve Muhtesiblik makamının sıkıntılarından kurtulmak niyetinde olduğumu söylemiş), onun sözlerini doğru zannederek, rabiu'l-evvel ayının 14. günü beni görevimden alıp, İbni Şaban'ı atadı. Ben o kadar üzüldüm ki, kelimelerle ifade edemem. Allah'a yemin olsun ki, benim bu üzüntüm muhtesiblik makamından alınmam sebebiyle değildi. Aksine uzun müddet kıtlık ve açlık sebebiyle meydana gelen kötülük ve fitne günlerinde bu makamın zahmetini ve zorluğunu çekerek ve çoğu geceler uykuda bile denizdeki gemileri düşünerek ömrünün en güzel çağını geçirmişken, işlerin düzene girdiği ve her şeyin bollaşığı bir anda, İbni Şaban gibi rüşvetçi bir cahil ebterin muhtesiblik makamını elimden almasının üzüntü-

sü ve elemi beni perişan etti. Yoksa benim için böyle bir makamın ha yokluğu, ha varlığı, hiç farketmez.

Görevden alınmamın ikinci günü, Sultan'ın meclisine vardığımda, sultan bana güler yüzle ve müjde ile "Sen üzülme. Seni bu görevinden daha yüksek bir makama getiririm" dedi. Ben "Allah seni makamında sürekli kılsın. Gece gündüz duacınızım. Makam ve mevkinin önemi yoktur. Sizin benim hakkımdaki güzel düşünceniz bana yeter" diye cevap verince, Sultan o toplantıda hazır bulunanlara "Şimdi muhtesib olan nasıl bir kişidir?" diye sordu. Oradakilerden hiç kimse ağzını açıp tek kelime söylemeye cesaret edemediğinden, ben hemen söze başlayıp, "Daha önce bir defa muhtesiblik görevinde iken, kendiniz yüz değnek vurup, bir daha makam sevdasında olmasın diye emir buyurduğunuz İbni Şaban'dır" diye cevap verdim. Bu cevap üzerine Sultan utancından başını yere eğdi ve tek kelime bile söylemedi.

Daha sonra Emir Çakmak beni çağırarak, Sultan'ın bana deftardarlık makamını verdiğini haber verdi. Ben de İbni Şaban gibi bir rüşvetcî ve cahil, insan görünüşlü eşeğin muhtesiblik makamına atanmasından dolayı kalbimin kırık ve dargın olduğunu söyleyerek, verilen bu görevi alamayacağımı belirttim.

Aradan 15 gün geçti. Dostlarımızdan ba-

zıları bir ara bana gelerek, "Sultan senin bu görevi kabul etmemenden, kendine darıldığını zanneder" diyerek nasihatle bulundular. Ben de bu nasihatleri dinleyerek ve bilhassa Sultanın yanında şerefimize leke düşürecek bir çok fiilleri ve hareketleri temenni eden, arzulayan iki yüzlüler olduğunu düşünerek, mecburen bu tahsildarlık görevini kabul ettim. Nihayet aynı ayın, 27 sinde, pazartesi günü, Safed'i den boşalan göreve atandım⁽¹¹⁾.

Aynî'nin genişçe anlattığı şu hadise, onun devrinde Kahire'de adam kayırmanın, rüşvetin ve yolsuzluğun, hatta devlet idaresindeki zaafın ne kadar büyük olduğunu göstermesi açısından önemlidir. 820/1417 Sultan Müeyyed ile beraber Kudüs'e gitti. Aynî bu seferi de şöyle anlatır. Ramazan'ı şerifin 14 ünde Sultan Şam'dan çıktı ve Kudüs'e gitmek üzere ayrıldı. Ayın 24'ünde perşembe günü Kudüs'e girdi. "Bab-ı Silsile"de Dengiziye denilen yerde konakladı. Emirler ve ileri gelenlerin kimisi medreselere, kimisi evlere konuk oldular. Sultan Cuma namazını Mescid-i Aksâ'da kıldıktan sonra okunan Buhari Şerifi dinledi. Cumartesi gecesi kurra'yı (okuyucuları) ve vaizleri toplayıp, Kur'ân okuyucularına Kur'ân okuttu ve vaizlere vaaz ettirdi. O gece sanki bir kadir gecesi (leyle-i meşhude) oldu. O gece Mescid-i Aksâ'ya fazla kişi toplanmıştı. Sultan bu

(11) İkd, r. 2396, s. 320; krş. Abidin, s. 126-129.

gece camide kalmıştı. Ben de Sultan'ın huzurunda olduğumdan, alimlere, fakirlere, salihlere (iyi kimselere) çok sadaka dağıttığımı bizzat gözlerimle gördüm.

Sabah namazını da orada kılıp, Halil İbrahim Şehrine (Urfa'ya) gitmek üzere Sultan yola çıktı. (ben de aynı şehirde kaldım). Ramazan'ın 27. gecesi pazar günü orada kalıp, ertesi günü sabahleyin hareket etti ve 28. günü Gazze'ye girdi. Sultan sarayına indi." Aynı, daha sonra gidilen yerleri ve sonuç olarak Şevval'ın 15 inde Sultanın büyük bir gösteriş ve tantana ile Kahire'ye girdiğini anlatır. Hatta Sultanın Kahire'ye giriş gününün halk arasında meşhur bir gün olarak kaldığını da belirtir⁽¹²⁾.

823/1420 Sultan Müeyyed Aynî'yi Anadolu'ya elçi olarak görevlendirdi. Bu tarihten biraz önce Dulkadir oğlu Nasıru'd-Din Muhammed Bey tarafından esir edilerek Kahire'ye gönderilmiş olan Karamanoğlu Mehmed Bey'in yerine Kardeşi Ali Bey geçmişti. Aynî de Ali Bey'e hükümdarlık "hil'atini" götürmekle ve Karaman ilini araştırmakla veya kontrolle görevlendirilmiş olan emirlerden Esen Boğa ile Konya'ya gönderilmişti. Esir hükümdar Mehmed Bey'in kölesi Sungur, elinde bulunan Konya iç kalesini muhasara etmekte olan Ali Bey'i bularak getirdiği hükümdarlık hil'atini (elbisesini) vermiştir. Kaleyî ona teslim etmemekte ısrar eden

Sungur ile görüşmüştür. Daha sonra Osmanlı hükümdarı I. Sultan Mehmed'in yanına sığınmakla, ondan kuvvetler alan Mehmed Bey'in oğlu İbrahim Bey'in kendi üzerine yürümekte olduğunu duyan Ali Bey'in Lârende'ye çekilmesinin ardından, Konya'ya gelmiş olan İbrahim Bey ile görüşmüştür. Bu görüşmeden sonra Kahire'ye geri dönmek için ayrılmış, yolda Lârende'ye kaçan Ali Bey'in yanına uğrayarak, 10 gün kadar onun yanında kalmışsa da, bu görevinden hiç bir başarılı sonuç kazanamamıştır ve Kahire'ye gitmiştir⁽¹³⁾.

824/1421 el-Emir Tatar Memluklu Sultanı olunca Aynî'nin Sultan yanındaki makamı ve yakınlık derecesi daha da arttı. Çünkü bu sultan ile daha önceden de dostlukları vardı. Sultan Aynî'ye çok ikram ve hürmette bulundu. Aynî bu sultan için *Kudurî*'yi terceme etti. Aynî bu Sultan'ı yazdığı tarihinde şöyle anlatır: "824/1421 senesi de Melik Zahir Tatar'ın ölümü: 4 Zilhicce Pazartesi günü Melik Zahir'in "kulunç hastalığı" arttı ve bu hastalığa dayanamayarak vefat etti. Onun ölümünden sonra emirler ve hakimler toplanıp, Melik Zahir'in oğlu Muhammed'in tahta geçmesi için karar aldılar. (...)

Merhum Sultan ağır başlı, mutevâzî ve yumuşak huylu idi. Devlet işlerini ve İslâmî bilgilerin (fıkıh konularını) de bir çoğunu

(12) İkd, r. 2396, s. 395-510 krş. Abidin, s. 129.

(13) İA. Aynî Mad.

çok iyi bilirdi. Kendileri bir çok kitab toplamıştı. Bu kitapların bir çoğu Türkçe idi. Türkçe'ye çok önem verdiğinden İmam Ebu Hanîfe'nin (Allah ondan razı olsun) mezhebi konusunda yazılan ve onun mezhebinin kitaplarından biri olan *Kudûrî'yi*, manasını hiç değiştirmeden ve hiç kısaltmadan Türkçe'ye tercüme edivermem için bana emir bu yurdu. Ben de bu emrini yerine getirdim ve söz konusu kitabı Türkçe'ye çevirdim"⁽¹⁴⁾.

Aynî yine Sultan Tatar için ayrı bir kitab daha yazmış ve ismini "*er-Ravdu'z-Zâhir fî Sîretî'l-Meliki'z-Zâhir*" koyarak ona takdim etmiştir. Böylece aralarındaki dostluk ve sevgi daha da artmıştır.

829-1426 Emir Tatar'ın arkasından el-Eşref Barsbay saltanat makamına oturunca, Aynî'ye vakıflar bakanlığını teklif ettiyse de, Sultanın bu fikrinden sonradan vaz geçirildiği rivayet edilmektedir. Fakat yine de çok geçmeden Aynî'yi Sultan, Kahire muhtesibi olarak atadı. Arkasından vakıflar bakanlığı ve Hanefî başkadılığı da kendisine ikinci ve üçüncü görev olarak verildi. Bu devir tarihçilerinin açıklamalarına göre, bir benzeri hiç görülmemiş olduğu halde, Aynî ilk defa üç görevi birden yürütmeye başladı. Bu sıralarda Müeyyediye Medresesinde de hocalık yapıyordu ve 57 yaşlarında idi. (İkd, r. 2396, s. 534)

(14)İkd, r. 2396, s. 523-524. Baskısı (1989) son cild, s. 158.

Aynî Barsbay zamanında da daha önce görmediği büyük makam, saygı ve ikrama nail oldu. Bilhassa Barsbay'ın Arabça'yı iyi bilmemesi sebebiyle, Aynî'nin ona dinî meseleleri Türkçe olarak açıklaması ve kendisinin yazdığı tarihi onun huzurunda Arabça okuyup Türkçe'ye çevirmesi aralarındaki samimiyetin gelişmesine sebep oldu. Bundan dolayı Barsbay "Aynî olmasaydı islami bilgilerimiz eksik olacaktı" demiştir.

833/1430 Bütün görevlerinden alındı. (71 yaşında)

835/1432 Hanefi baş kadılığına tekrar atandı. (73 yaşında) (İkd, r. 2396 s. 649)

836/1433 Sultan el-Eşref Barsbay'ın Diyarbakır'a yaptığı sefere teşrifat kidesi gereği katılmış ve bu sefer sayesinde memleketi olan Aynatab'ı son defa ziyaret etme imkânını elde etmişti. (İkd, r. 2396, s. 655)

842/1432 Barsbay'ın ölümüyle kadılık vazifesinden alındı. Bir müddet evine çekilerek sadece kitab yazma ve Müeyyideye Medresesindeki hadis hocalığı ile meşgul olmaya başladı. Fakat bir müddet sonra Kahire muhtesibliğine tekrar atandı.

Barsbay'ın ölümünden sonra

oğlu Melik Aziz Yusuf Hükümdar olmuş ve Atabey Çakmak da devleti idare eden esas kişi olarak ortaya çıkmıştı.

- 845/1441 Sultan Aziz Çakmak zamanında muhtesiblik makamından tekrar alındı. Fakat bu sırada, daha önce kendisine verilen vakıflar bakanlığını yürütüyordu. (83 yaşlarında)
- 846/1442 Tekrar muhtesib oldu.
- 847/1443 Tekrar ve son defa bu vazifesinden de alındı.
- 853/1449 Vakıflar bakanlığından da alındı. Tamamen gözden düştü. Bütün görevleri elinden alındığı için maddi yönden çok sıkıntı çekti. Çünkü Aynî fazla bir servet biriktirmemişti. Ömrünün sonlarında mallarını ve bazı kitaplarını satarak geçinmek zorunda kaldı. (91 yaşında)

Nihayet 4 Zilhicce 855/28 aralık 1451'de vefat etti. Cenazesine büyük bir kalabalık katıldı. Alimler ve ileri gelen devlet adamları da bu kalabalık arasında yer aldılar⁽¹⁵⁾.

(15)İkd, 731-847 yıl. Dav, X. 132, Buğye, II. 275, Husnû'l-Muhâra, I. 201, İbn İyas, II. 292-3, 141, Fevâid, s. 207-8, Şezerât, VII. 286-8, seyf, mukaddime, s. hâ, Adile Abidin, s. 124-132, İA. Aynî mad.

B- AYNÎ'NİN İLMÎ ŞAHSİYETİ

Hicri IX. miladî XV. asrın en seçkin ilim adamlarından biri olan Aynî, bu şöhretini yukarıda anlattığımız resmî görevlerinden daha çok, ilme ve eğitime olan katkıları sayesinde almıştır. O devrinde bilinen hemen hemen her ilim dalında eser veya eserler yazarak her ilim dalında otorite olduğunu, adeta yazılı belgelerle ispatlamıştır. Bu kadar geniş bilgi ve ilmi tecrübeyi, ustalığı, parlak zekası ve bitip tükenmek bilmeyen ilim hırs ve gayretinin yanı sıra, bir çok şehir gezerek her ilmi, o ilmin, o devirdeki otoritesini kabul edilen üstadlardan almasına bağlayabiliriz.

Henüz genç yaşta, ilim tahsili için çıktığı yolculuklar, ona hayat tecrübesinin yanı sıra, ilim alanında da çok şey kazandırmış, bilgi ve kültürünü artırmasına sebep olmuştur. Olaylara tenkidci bir gözle bakarak, her hâdiseden ders ve öğüt almasını bilmiş. hatta bunları yazıya geçirmeyi ihmal etmeyerek, o geniş ve güzel tarihini yazmayı başarmıştır. Aynî'nin bu ilim aşkı ve üstün zekası, kendisini kısa zamanda ilimdeki üstün yerine oturtmuş ve daha genç yaşlarında, eser yazmaya başlamıştır.

Ders aldığı bazı hocaları da henüz hayatta iken, *el-Müstecma' fî Şerh'l-Mecma'* isimli fıkıhla ilgili eseri yazarak, bir nevi lisans tezi gibi onların tenkidlerine sunmuştur. Bu eseri inceleyen hocaları Aynî'ye ders verebilmek için gerekli izni vermişler, bunun yanı sıra İslam eğitim sisteminde önemli bir derece olan "fetva vermek" için de yetkili kılmışlardır.

Nitekim hocası Seyrâmî ile birlikte gittikleri Kahire'de, hocasının yardımcısı olarak, medrese eğitim ve öğretim hizmetlerine başlamış, böylece aldığı bu yetki veya dereceyi kullanma ve tatbik imkanı bulmuştur. Hocası ölünceye kadar da onun medresesinde, öğrencilere Tefsir, Hadis ve Arab dili ile ilgili dersler okutmuştur. 804/1041 yıllarından itibaren başladığı müderrisliğini, daha sonra 819/1416 yılında yapılan Müeyyediyye Medresesinde⁽¹⁾ devam ettirmiştir. Resmî görevleri oldukça düzensiz olsa da, eğitim-öğretim görevlerini hiç aksatmadan, ölümüne bir kaç sene kalıncaya kadar ihmal etmemeye çalışmıştır.

İşte ilmini başkasına öğretmeyi emreden İslâm Dini'nin⁽²⁾ bir ferdi olan Aynî, bu medreselerde kendisinin adını yaşatan öğrenciler yetiştirmiştir. Bu öğrencileri arasında çeşitli ilim dallarında söz sahibi olan ilim adamları da vardı. 90 seneden fazla bir

(1) Husnû'l-Muhadara, II. 146. Bu medreseye 40 bin dinar harcanmıştır.

(2) Ebu Davud, 19/İlim, 9; Tirmizi, 32/İlim, 3.

süre yaşaması ona bir çok ilim adamı yetiştirme fırsatını da vermiştir. Öyle ki, Müeyyediyye Medresesinde 40 sene yalnız başına Hadis okuttuğunu ve Mahmudiye Medresesinde Fıkıh dersleri verdiğini kaynaklar açıklamaktadır⁽³⁾. Bu kadar uzun seneler boyu öğrenci bulabilmesini, ilminin çokluğuna ve tevazu sahibi kişiliğine bağlamak mümkündür. Ayrıca güzel konuşma ve mantıkî bütünlük içerisinde anlatılması veya yorumlanması gereken meseleleri en güzel şekilde anlatabilme kabiliyetini ve geniş kültürünü de unutmamak gerekir.

Onun yetiştirdiği öğrencilerden bir kaçının ismini burada sayalım:

- 1- Kemalü'd-Din b. el-Hemmâm
- 2- Hafız Nasıru'd-Din Ebu'l-Bekâ Muhammed b. Ebî Bekr
- 3-Hafız Kasımü'd-Din Kutlubâğa
- 4- Şemsü'd-Din es-Sahavî
- 5- Ebu'l-Feth Muhammed b. Muhammed el-Vafir
- 6- Muhıbbü'd-Din Muhamed b. Muhammed b. Abdî'r-Rahman el-Mısıri
- 7- Ebu İshak İbrahim b. Ali b. Ahmed el-Kureşi
- 8- Ebu'l-Vefa Muhammed b. Halil es-Salihi el-Haneî

(3) Tibr, s. 377.

- 9- Bedrû'd-Din Hasen b. el-Hüseynî el-Hanefî
- 10- Zeynü'd-Din Ebu Bekr el-Kehtavî
- 11- Kadî'l-Kudât İzzu'd-Din Ahmed b. İbrahim el-Kettanî el-Hanbelî
- 12- Kutbu'd-Din el-Haydarî
- 13- el-Burhan b. Hıdır
- 14- Şemsü'd-Din Muhammed b. İmadül-Din Ebi'l-Fidâ İsmail el-Hanefî
- 15- el-Kâdı Nuri'd-Din Ali b. Davud el-Hatib el-Cevherî
- 16- Ebu'l-Muhasin Cemalü'd-Din Yusuf b. Tagribirdî....

Aralarında devamlı bir mücadele ve ilmi çatışma olduğu halde İbn Hacer de, Aynî'yi kendi hocaları arasında saymıştır. Beşyüzden fazla eser yazan meşhur alim Suyutî'nin (911/1505) de umumî ve hususî "icazetle" Aynî'den rivayet ettiği, fakat yaşının küçük olması sebebiyle ondan ders alamadığı da rivayet edilir⁽⁴⁾.

Sahavî de, İbn Hacer'in Aynî'den istifade ettiğini ve Diyarbakır'a yaptığı yolculukta onunla beraber olduğu için en-Nâsırî b. el-Mühendis kıraatı ile Müslim'in Sahih isimli hadis kitabından iki hadis dinlemiş olduğunu anlatır.

Bizzat Sahavî'nin kendisi de, Aynî'den, ed-Decvî'den naklen Ahmed b. Hanbel'in

(4) Seyf, mukaddime, s. ra-ze.

Müsned isimli eserinden bazı bölümlerini okuduğunu açıklar. Buna karşılık Aynî'nin de, Tahavî'nin ricalı konusu başta olmak üzere, İbn Hacer'den faydalandığını sözlerine ilave eder. Burada Schavî'nin anlattığı şu hatırasını da nakledelim: "Ben Aynî'yi, İbn Hacer'i öleceği sıralarda ziyaret ederken görmüştüm. O İbn Hacer'den, Zeynü'd-Din Irakî'den dinlediği hadisleri (mesmûât) sordu. İbn Hacer ona şu cevabı vermişti: "Sorduğun hadisleri müstakil bir kitapda toplamış değilim. Fakat *Mu'cem* isimli eserimde, Irakî'nin hayatını anlattığım yerde, ondan aldığım hadisleri de yazdım"⁽⁵⁾.

Aynî'nin eğitim ve öğretim ile ilgili faaliyetleri sadece medrese ile sınırlı kalmamıştır. O, gerek gece sohbetleri gerekse özel derslerle Memluk sultanlarına da ders vermiştir. Bilhassa Sultan Barsbay'ın Arabcayı iyi bilmemesi ve bu dili konuşamaması sebebiyle, yazdığı tarihi Türkçe'ye çevirerek ona anlatması ve İslâm dini ile ilgili bilgileri ve gerekli hükümleri, Sultan'ın bildiği dil olan Türkçe ile açıklaması, Sultan'ın yanında büyük bir itibar kazanmasına da vesile olmuştur. Bu dersler sayesinde hükümdar onu sevmiş, bir çok geceler Aynî'nin sohbetlerinden yararlanmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Sultan Barsbay Aynî'den çok şey öğrendiğini bizzat kendisi açıkca ifade etmiştir.

(5) Tibr, s. 378.

Ayrıca Sultan Melik Eşref zamanında haf-tada dört gece sarayda kalarak, resmî görev-lerinin yanısıra eğitim hizmetlerini de yü-rüttüğünü burada tekrar hatırlatalım.

Görüldüğü gibi Aynî'nin eğitim ve öğre-tim alanındaki hizmetleri gerçekten önem-lidir⁽⁶⁾.

Aynî'nin ilme, eğitim ve öğretime büyük önem verdiğinin delillerinden biri de, öm-rünün sonlarında ciddi şekilde maddi sıkın-tıya düşmesi pahasına ilim ve irfan yuvası bir medrese yaptırmasıdır. O kendi hayatı-nın sonunu düşünmeden, sırf bu yüce ideal-lerle Kahire'de Ezher'in karşısında, kendi evine yakın bir yerde, ölümünden sonra içine gömüldüğü bir medrese inşa ettirmiş-tir. Bu medreseyi yaptırmakla yetinmemiş, bir öğretim kurumunda, hoca-öğrenci-kitapdan meydana gelen üç asıl unsur bir araya gelmeden, gerçek manada eğitimin verilemeyeceğini göz önüne alarak, - hayatının sonlarında geçim sıkıntısı sebe-biyle satmak zorunda kaldığı kitaplarının haricindeki bir çok kitabını bu medreseye bağışlamıştır⁽⁷⁾.

Çağdaşı, aynı zamanda öğrencisi olan Sahavî, Aynî'nin ilmî şahsiyetini şöyle anla-tır: "Aynî imam, bilgin, sarf ve nahiv deni-len Arab dilbilgisi ile diğer bir çok ilim dalı-na hakim olan birisiydi. Tarih hafızı idi.

(6) A.yer.

(7) Dav. X. 133.

Aynı zamanda lugat hafızı olduğu gibi, Arab-ca konuşurken çok çeşitli kelime kullanabi-lirdi. Yani kelime haznesi çok genişti. Çe-şitli ilmî konuları düşünmeden ve üzerinde araştırma yapmadan duramazdı. Bu yüzden de bir çok kitab yazdı. Öyle ki, hocalarım-dan biri olan İbn Hacer'in dışında, Aynî kadar eser yazan bir başkasını şahsen ben bilmiyorum. Kalemî takririnden daha latif-di. (Yani kompozisyon yazma yeteneği, an-latma yeteneğinden daha tatlı ve güzeldi.). Çok dindar olduğu için. Ezher Camii'ni vak-feden kişi, Hz. Peygamber'in arkadaşlarına kötü söz söyleyen veya söven bir rafizî oldu-ğu için, orada namaz kılmaktan dahi hoşlan-mazdı. Hadis rivayet etti, fetva verdi ve yu-muşak başlılığı, iyilik sever karakteri, hoş sohbetli tavrı ve alçak gönüllülüğü ile uzun seneler eğitim ve öğretim görevini yürüttü. Maalesef adı ölümünden sonra meşhur oldu. Bir çok erdemli kişi ve ilim adamı ondan ders aldı. Bir çok ilim adamı yetiştirdi. Okuttuğu talebeleri içinde, kendi mezhe-binde olmayan başka fıkah ekollerine bağlı kişiler de vardı⁽⁸⁾.

Sahavî bunlardan başka Aynî'nin hem şiir, hem de nesir türü yazılar yazarak ilim alemine ve edebî sanatlara da hizmet ettiğini söyler.

Ayrıca Kudurî gibi bir eseri bir gecede yazabilecek kadar hızlı ve aynı zamanda çok

(8) Tibr, s. 378.

güzel bir yazma yeteneğinin olduğunu da açıklar⁽⁹⁾.

İbn Tağribirdi de (874/1469) bu anlatımları aynen tekrar ettikten sonra, sözlerine devam ederek, Aynî'nin bir çok ilimde söz sahibi olduğunu, kendisine sataşmadıkca veya hücum edilmedikçe, başkasına hiç bir zaman sataşmadığını, buna karşılık girdiği ilmî tartışmalarda daima galib geldiğini belirtir ve onu gerek akla dayanan ilimlerde olsun, gerekse nakle dayanan ilimlerde olsun, ilmi ve bilgisi çok olan birisi olarak niteler⁽¹⁰⁾.

Aynî'nin Türk olması sebebiyle, Türkçe'yi çok güzel konuştuğunu yine kendi devri kaynakları medhederek bahsetmektedirler. Fakat işin esas dikkat çekici yönü, onun sonradan öğrendiği Arabca'yı da en az ana dili olan Türkçe kadar kurallarına uygun ve güzel bir şekilde konuşabilmesidir. Arabca kelime haznesinin çok geniş olması ve bu kelimeleri gerek konuşurken, gerekse yazarken kullanabilmesinin Aynî'nin övgü ile sözü edilen, güzel bir niteliği olduğunu buradan bir kere daha tekrar edelim.

Eserlerini tanıtırken de göreceğimiz gibi, Aynî bu bilgi ve yeteneği sayesinde, ana dili olmayan bir dil ile, yani Arabca ile bir çok eseri yazarak ilim alemine sunmuştur. Onun yaşadığı ilim ve kültür çevresi, Arabca-

nın hakim olduğu bir çevre olduğu için, Aynî de bu çevreye uyarak söz konusu dil ile eserler vermiştir. Fakat bir Türk olarak, Aynî yazdığı bu eserlerin hiç olmazsa Türkçesini de kaleme almış olsaydı, buna çok sevinirdik. Böyle bir şey arzuladığımız ve hasretini çektiğimiz güzel bir idealdir... Bu eksikliği bizim açımızdan, yani Türkler açısından tenkid edilebilir. Fakat onun, devrinin ilim dili ile eserler vererek, evrensel bir hizmette bulunduğunu gözardı etmemiz de mümkün değildir.

Aynî, Türkçe eserler de yazmıştır. Fakat bunlar maalesef bugün elimizde değildir. Zamanla kaybolmuş gitmişler veya yerleri bilinmemektedir. Fakat Arabca yazdığı eserlerin bir çoğu bugün elimizdedir. Hatta bir kısmı da basılmış olduklarından, ilim adamlarının faydalandıkları temel kaynaklar olarak ilmî fonksiyonlarını yerine getirmeye devam etmektedirler.

Aynî'nin Arab diline ne kadar hakim olduğunu, bu dil ile yazdığı kurallı vezinli şiirlerinden de anlamak mümkündür. Gerçi İbn Hacer, *es-Seyfül-Mühenned* isimli eserlerindeki bazı beyitleri dil ve vezin yönüyle tenkid edip, vezinsiz, mana ve yapı açısından düşük olan cümleleri göstererek, Aynî'ye bir reddiye (tenkid) yazdıysa da, bu tenkidin esas sebebinin, bu iki ilim adamı arasındaki çatışma veya çekişmeden kaynaklandığını devrinin kaynakları bize bildir-

(9) Dav. X. 133.

(10) Menhel, v. 783b.

mehtedir⁽¹¹⁾.

Aynî, mütevâzi olduğu kadar, cesaret sahibi idi. Karşısındakinin haksız olduğu kanaatine varınca, o kişiyi, gerektiğinde sert ifadeler kullanarak tenkid etmekten çekinmemiştir. Bu tenkidleri hadis ve fıkıh konularında açıkca görebiliriz. Fakat fıkıh tartışmalarında biraz taassuba varacak kadar Hanefî mezhebi taraftarlığı yaptığı da söylenmiştir⁽¹²⁾.

Çağdaşı İbn Hacerle şöyle bir atışması olduğu anlatılır: Aynî'nin Müeyyediyye Medresesinde hadis hocalığı yaptığı sıralarda, bu medresenin minarelerinden biri yıkılır veya biraz eğilir. Bunun üzerine İbn Hacer, bu olayı fırsat bilir, bir şiir yazarak şöyle der:

"Efendimiz Müeyyed'in Camiîsi revaklı,

Minareleri güzelliğı ve süsü ile parlamaktadır.

Biraz yavaş olun, benim yıkılmam ayn'dan (göz değmesinden) daha zararlı değildir."

Burada İbn Hacer "Ayn" kelimesi ile görünüşte nazar değmesini kasdetmektedir. Fakat esas gayesi bu kelime ile Aynî'ye tarizde bulunmaktır.

"Aynî bu sataşmaya karşılık aynı metodla şu cevabı verir:

(11) Buğye, II. 276.

(12) Hanefî olan Leknevî, Aynî için şöyle der: "Onda biraz mezhebi taassub olmasaydı, çok çok iyiydi" (Fevâid, s. 207).

Gelin gibi süslenmiş bir minarenin,

Yıkılması Allah'ın takdiri ve kaderiyle olmuştur.

Ediler ki, "Nazar değdi." Ben de derim ki "Bu hatadır".

Halbuki bu minarenin yıkılması taşın (Hacer) yerinden düşmesinden başka bir şey değildir."

Aynî, bu sözlerle İbn Hacer'in o sıralarda kadılık görevinden alınmasına işaret ve tarizde bulunmuştur⁽¹³⁾. Çünkü "Hacer" kelimesini Aynî'nin, taş manasında kullanmaktan ziyade, İbn Hacer'i kasdettiğı açıktır.

Gerçekte Aynî, sadece ilmi sahada İbn Hacer'le çatışma içine girmemiş, aynı şekilde, bir kaç defa Kahire muhtesibliğinden alınarak, yerine Aynî'nin atanmasından dolayı, Aynî'ye kızan ünlü tarihçi Makrizî ile de atışmış ve dostane olmayan ilişkileri olmuştur. Bunun için de Aynî, Makrizî için "O tarih yazardı, remil atardı" der⁽¹⁴⁾.

Fakat esas münakaşaları İbn Hacer ile olmuştur. Bilhassa Aynî'nin, İbn Hacer'in yazdığı Buharî şerhini tenkid etmesi üzerine, aralarında şiddetli bir rekabet başlamış ve birbirlerini kıyasıya eleştirmişlerdir. Biz bu konudaki daha geniş açıklamaları, Aynî'nin eserlerinden *Umdetü'l-Kâri*'yi anlatırken yapacağız.

(13) Husnül-Muhadara, II. 146.

(14) Seyf, mukaddime, s. min.

Aynî'nin yaşadığı devir, ansiklopedist ilim adamlarının çağıdır. Her ilim adamı, sadece bir sahada değil, birden fazla ilim dalı ile uğraşarak, çeşitli ilim dallarında yükselmiş ve sivrilmiştir. Bilhassa söylediğimiz bu mesele, dinî ilim dalları için daha açık olarak kendisini göstermiş ve bu devir alimlerinin hemen hemen hepsi, her dinî ilim dalında eserler vererek, ilme ve İslâm dinine hizmet etmeye çalışmışlardır.

İşte Aynî de bu özelliği ile tanınmıştır. O bir Türk olmasına rağmen, iyi bir Arab filoloğu, tarihçi, hadisçi ve fıkıhçıdır da... Onun dilciliğini her eserinde görmek mümkündür. Özellikle İslâmî temel kaynak meşabesinde olan ve Kur'ân-ı Kerim'den sonra ikinci sırada yer alan Buharî'nin *Sahîh* isimli eserinin açıklama ve yorumunu (şerhini) yaptığı *Umdetü'l-Kârî fî Şerhî Sâhihi'l-Buharî* isimli eserde onun Arab diline ne kadar hakim olduğunu görmek mümkündür. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, çağdaşları da onu bu yönü ile övmüşlerdir. O tam bir lügat hafızı idi. (Yani Arabca büyük bir sözlüğü ezbere bilecek kadar, kelime haznesi geniştir.) Bu ilimlerden anlayan herkesin Aynî'nin yaptığı tartışmalardan ve açıklamalarından onun bu bilgisini kolayca anlaması mümkündür.

Aynî, Arab dilbilgisini de çok iyi bilirdi. Onun bu dalda da otorite olduğunu, Küçük ve büyük *şahidler* olarak bilinen iki eserini

inceleyen eleştirmenler söylemektedir⁽¹⁵⁾. Dikkat edilirse, Aynî'nin daha küçük yaşlardan itibaren almaya başladığı derslerinin bir çoğu daha çok Arab dilbilgisi ile ilgili dersler olmuştur. Ders aldığı hocaların hemen hemen bir çoğundan söz konusu dalda bir kitap okumuş ve kendisini küçük yaşlardan itibaren bu sahada yetiştirmeye çalışmıştır.

Biraz önce sözünü ettiğimiz iki eseri, devrinde bile bir çok kişi okuyarak, bu eserlerden yararlanmışlardır. Böylece onun bu daldaki otoriteliğini daha devrindeki ilim adamları bile kabule mecbur olmuşlardır.

Bu eserlerinin haricinde, çoğu "şerh" denilen türden olan eserlerinde Aynî'nin yaptığı cümle tahlilleri, fiil çekimleri, kelime kökleri, türetilen isimler ve fiillerle ilgili dilbilgisini ilgilendiren konulardaki açıklamaları ve özellikle başkaları ile yaptığı tartışmalar da onun tam bir Arab filoloğu olduğunu gösterir.

a) Tarihçiliği

Aynî'nin çok yönlü bir ilim adamı olduğunu daha önce belirtmiştik. Şöyle ki o, sadece bir filolog değil, aynı zamanda bir tarihçidir de. Nitekim Aynî ülkemizde daha çok tarihçiliği, sonra da hadisciliği ile tanınır. Bu sebeble de, yakın zamanlarda onun meşhur tarihi ile ilgili bir doktora, bir de seminer çalışması yapılmıştır. Hadisciliği de bir

(15) Şezerât, VII. 287.

doktora konusu olarak ele alınmıştır⁽¹⁶⁾.

Aynî, meşhur İkdü'l-Cumân isimli büyük tarihinin yanı sıra, Memluk sultanlarını med-hetmek ve onların hayatını anlatmak için eserler de yazmıştır. Mesela *es-Seyfû'l-Mühenned fî sireti'l-Meliki'l-Müeyyed* ile *er-Ravdu'z-Zahir fî Sireti'l-Meliki'z-Zâhir* isimli eserleri Sultan Müeyyed ile Sultan ez-Zahir'in hayatlarını anlatmak için yazmıştır. Bu eserlerden başka, daha sonra eserlerini incelerken de göreceğimiz gibi, o hadis ravilerinin biyografilerine dair bir eser ile, şairler, hanefî imamları ve kendi hocalarının hayatlarını ele aldığı kitablari da kaleme almıştır. Tarih sahasındaki çalışmalarını peygamberlerin hayatına dair bir eser ve İbn Abbas tarihi, telifleri zenginleştirmiş, İbn Hallikân ve İbn Asakir'in ünlü tarihlerini de özetleyerek araştırmacılara kolaylık sağlamıştır.

Aynî, tarihlerinde, kendi devrinden önceki devirler için, bir çok tarihi kaynak olarak kullanmak suretiyle bir analiz yaparak bilgi vermiş, o bilgileri duruma göre değerlendirmiş ve kendine göre doğru olanı seçmeye çalışmıştır. Olayları anlatırken tarihçilikte esas olan tarafsızlığa çok dikkat etmiştir. Özellikle devrine aid verdiği bilgilerde bu özelliğini görmek mümkündür. Şayet bir hadiseyi tarihine bir başka kaynak

(16) Bkz. bu kitabın Aynî üzerine yapılan çalışmalar bölümü.

veya şahıstan aldıysa, aldığı kaynağın ismini orada zikretmiş ve bu gibi bilgilerde kendisinden bir şey eklememeye gayret etmiştir.

Fakat büyük tarihinde son senelere dair verdiği bilgiler yaşının ilerlemesinden dolayı, o kadar güvenilir kabul edilmemiştir. Çünkü ömrünün sonlarında yaşı doksanları bulduğundan her olayı yakından görememiş ve sağlam kaynaklara dayanmamış olabileceği ihtimali öne sürülmüştür. Hatta hukukî yönü ağır bastığı ve hadisciliği o kadar kuvvetli olmadığı için, tarihçilikte, incelemek, doğruluğunu araştırmak ve tenkid etmek bakımından hadisci tarihçilere göre, mesela rakibi olan Makrizî'ye göre zayıf kaldığı da iddia edilmiştir. Aynı şekilde İbn Haldun'un tarihini, bu arada doğu ülkelerine dair verdiği bilgileri tetkik etmemiş olması, bilhassa *Mukaddime*'den yararlanmamış olması da Aynî için eksiklik kabul edilmiştir⁽¹⁷⁾.

Bütün bunlara karşılık Aynî yine de umumî tarih yazarlarının güzel bir örneğidir. O sadece siyasi olayları değil, aynı zamanda iktisadî sosyal olayları da dikkatlice inceleyerek takib etmiş, hatta gazete haberi nitelikli bir takım hadiseleri de tarihine alarak, kendinden sonraki nesillere, devrinin olaylarını şartları içinde değerlendirme imkanı sağlamıştır. Mesela bir kıtlığın halk üzerindeki etkisini, sosyal yapıyı ne ölçüde değiştirdiğini anlatırken verdiği misaller çok et-

(17) İA. Aynî Mad.

kileyicidir. Aynı şekilde ülkesini kırıp geçiren bir salgın hastalık zamanını, psikolojik, sosyolojik ve siyasi etkileri ile birlikte ekonomi üzerindeki etkilerini canlı misallerle anlatmıştır. Bunun gibi muhtelif zamanlarda olan güneş ve ay tutulmaları, yangın, Dicle ve Nil nehirlerinin taşması hakkında da geniş açıklamalar yapmıştır⁽¹⁸⁾. Büyük şehirlerdeki camilerin ve büyük binaların yapılışı ve tarihçeleri hakkında da bilgi vererek, eserine sanat tarihçileri için bir kaynak olma niteliğini kazandırmıştır.

b) Hadis Kültürü

Hadis, Hz. Peygamber'in yaptığı işler ve hareketlere, söylediği sözlere ve yanında yapıldığı halde ses çıkarmayarak tasvib ettiği her şeye denir.

İslâm'ın ikinci kaynağı durumunda olan hadis, yüzyıllar boyu sayısı yüzleri bulan, hatta binlerle ifade edilen ve önemli sayılabilecek bir miktarda literatür kazanmıştır. Bu kültür faaliyeti her devirde canlılığını yitirmeden devam etmiştir.

Aynî de bu kültür faaliyeti içinde yerini almış ve kendi imkanları ölçüsünde bu ilme katkıda bulunmuştur. O, verdiği eserler ve okuttuğu derslerle, kendisinin gerçek bir hadis bilgini olduğunu da ispatlamıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, o bu sahada ki çalışmalarına genç yaşlarda başlamış,

(18)Abidin, s. 142-3.

gerek hoca sıfatıyla, gerekse öğrenci sıfatıyla daima bu ilimle meşgul olma imkan ve fırsatını araştırmıştır. Yaşının ilerlemesine aldırmadan, bulabildiği her hadis üstadından, hadisin temel kaynaklarını okumaya gayret etmiştir. Bir yandan bu öğrenme faaliyetlerini sürdürürken, öbür taraftan öğrendiklerini öğrencilerine aktarmayı da ihmal etmemiştir.

Uzun seneler çalışarak elde ettiği bu kadar geniş hadis kültürünün meyvalarını, yazdığı eserleri ile ilim alemine sunmuştur. Eserleri içinde bilhassa, *Umdetü'l-Kârî* ve *Şerhu Meânî'l-Âsâr* üzerine yazdığı şerhleri ile kendini bu sahada da ispatlamıştır. Onun Buhârî'nin Sahih isimli eserini açıklamak, kendi devrinin kültürü çerçevesinde bir yorum ve açıklama getirmek amacıyla yaptığı *Umdetü'l-Karî* isimli eseri, hala bugün bile hadis şerhleri deyince ilk akla gelen kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu gün bile ilim adamlarının görmeden yapmadıkları bu eser, Aynî'nin pratik zekası, tutarlı mantığı ve geniş literatür bilgisinin bir sentezi olarak ortaya çıkmıştır. Aynî bu eserinde hadisleri, çağdaşlarına göre biraz daha akli bir metotla yorumlamıştır. Fakat bu söylediğimiz, onun "nakili" hiç göz önüne almıyor manasına geldiği şeklinde alınmalıdır. Aynî bu iki asıl unsuru eserlerinde dengelemeye çalışmıştır.

O bu metodları ile, hadiste otorite kabul

edilen bir çok alimlerle çatışma ve tartışmaya girmekten çekinmemiştir. Başta çağdaşı İbn Hacer olmak üzere diğer hadisciler yer yer eleştirmiş, bir çok konuda onları tenkid etmiş ve hatalarını göstermiştir. Hatta İbn Hacer Aynî'nin bu tenkidlerine cevap vermek zorunda kalarak müstakıl bir eser yazmıştır⁽¹⁹⁾.

Aynî ilimde mutlak otorite fikrine genelde karşıdır. Bunu eserlerinde çeşitli ilim adamlarını tenkid etmesinden anlıyoruz. Özellikle de, hadiscilerin şeyhi olan Buharî'yi bile yer yer tenkid ettiğini burada hatırlatırsak, konuyu daha iyi anlatmış oluruz sanırız⁽²⁰⁾. Gerçi Aynî de zaman zaman bazı ilim adamlarının tenkid edilmesine itiraz etmiştir. Hatta bu sebeble de güç durumlarında kalmıştır. Fakat bu itirazlarının sayısı oldukça azdır.

Bundan başka Aynî hadislerin yorumuna bir disiplin getirmiş ve konuları bir metod içinde ele almıştır. Eserlerini tanıtırken de açıklayacağımız gibi, kendinden önceki şerhlerin, karmakarışık bir düzen ve metodsuzluk içinde yazılmasına karşılık, Aynî eserini belli bir sistem ve metodla kaleme alarak, hadisleri açıklamaya ve yorumlamaya

(19) Biz iki alim arasındaki bu çatışmayı ele alan "İbn Hacer Aynî Çatışmasının Buharî Şerhlerindeki Tezahürü" isimli uzun bir kitap hazırladık. İlk fırsatta yayınlayarak, iltim alemine takdim edeceğiz.

(20) Sakallı, Talat, "Aynî Gözüyle Buharî", Buhari Sempozyumu, 1987, Kayseri.

çalışmıştır. Bir konuyu arayan kişi, binlerce sayfa tutan eser içinde, bu sistemi kavradıktan sonra aradığını rahatlıkla bulabilmektedir. Gerçi hadis usulu ilminde yeni bir fikir veya düşünce sistemi getirmemiştir. Kendinden öncekileri tekrar ile yetinmiştir. Zaten bu konuda İbn Salah'ın *Mukaddime*'sinden sonra, zamanımıza kadar hemen hemen aynı şeyler tekrarlanmıştır. Dolayısıyla Aynî de bu adete uymuş ve bilinenlerle yetinmiştir. Bu konuda, yani hadis usulü konusunda müstakıl bir eser bile yazmayı düşünmemiştir. Sadece hadis ile ilgili eserlerinin girişlerinde söz konusu konu ile ilgili kısa bilgiler vermekle yetinmiştir. Kısaca verdiği bu malumatlardan, onun hadis usulü konusunda, geleneksel metoddan farklı bir fikir getirmediğini söyleyebiliriz.

Bu cümleden olarak mesela o, dinde "ahad haberi" delil kabul eder⁽²¹⁾. Ahad haberle amel etmeyi yani bu şekilde rivayet edilmiş bir hadisi delil kabul edip, ne emre diyorsa, o emri yerine getirmeyi, neyi de yasaklıyorsa, o yasaktan kaçınmayı prensip olarak kabul etmektedir. İnanç konularında da ahad haberler için görüşü aynı istikamettir⁽²²⁾.

Aynî, mezhebine uyarak mürsel hadisi

(21) Ahad Haber, hadis İstilahında, mütevâtir olmayan haberlere denir. Mütevâtir haber ise, yalan üzere birleşmeleri aklın ve adeten mümkün olmayacak kadar çok kimsenin, senedinin başından sonuna kadar birbirlerinden rivayet ettikleri hadislerdir (Aydınli, s. 120).

(22) Aynî, IV. 261.

de⁽²³⁾ dinde delil olarak kabul eder⁽²⁴⁾. Ayrıca Hanefî imamlarının mürsel hadisi kabul etmelerini ve bu konudaki diğer tartışmaları kendine göre bazı aklî deliller getirerek anlatır⁽²⁵⁾. Buna karşılık sahabî mürselini hiç tereddütsüz kabul eder ve bu hadislerin Hz. Peygamber'den naklolunduğu konusunda hiç tereddüt etmez⁽²⁶⁾. Fakat müsned haber varken, mürsel habere iltifat etmez. Çünkü müsned haberi diğerine göre daha kuvvetli bulur⁽²⁷⁾.

Zayıf hadis konusunda ise Aynî'nin görüşü şudur: Bir zayıf hadisi, aynı konulu başka hadisler destekliyorsa, bu hadisler zayıf da olsalar, o hadis alınır ve bu hadisin emrettiği işler yapılır. Yani zayıf hadis bu şartlarla dinde bir hüküm ifade eder⁽²⁸⁾.

(23) Mürsel hadis konusunda hadis usulcileri ile fıkıh usulcileri ihtilaf etmişlerdir. Bu usulcülerin kendi aralarında bile değişik görüşe sahip olanlara rastlamak mümkündür. Bir kısım hadisciler mürseli tabiîn'in (Hz. Peygamber devrinde müslüman olarak Hz. peygamber'i gören ve ondan ilim alan kişilere sahabe; sahabeyi gören ikinci nesle de tabiîn denilir) büyüklüklerine mahsus kılarak ve hadis işittikleri sahabî'yi atlayarak, doğrudan doğruya "Hz. Peygamber şöyle dedi..." diyerek rivayet ettikleri hadislere mürsel denir, diye tarif etmişlerdir. Fakat bazıları küçük büyük bütün tabiîn'in aynı türdeki rivayetlerine mürsel hadis ismini vermişlerdir. (Koçyiğit, Hadis İstilahları, s. 291).

(24) Aynî, III. 67.

(25) Aynî, II. 731.

(26) Aynî, I. 497.

(27) A.E. VI. 58.

(28) A.e. II. 417; III. 238; III. 67. Zayıf hadis: Sahih ve hasen hadisin şartlarından birini veya birden fazlasını taşımayan, aynı zamanda kendisine mevzu da denilemeyen hadislere denir.

Aynî, Tahavî'nin *Şerhu'l-Meânî'l-Âsar* isimli hadisle ilgili kitabını şerh ederken, önce bu eserdeki hadisleri rivayet eden kişileri, yani ravilerin durumunu anlatan, güvenilir olup olmadıklarını açıklayan bir cildlik bir mukaddime de yazmıştır. Buharî şerhindeki aynı konulu açıklamaları da dikkate alarak onun hadis ilminin bir dalı olan "cerh ve ta'dil" konusunda da mahir olduğunu söyleyebiliriz. En azından konu ile ilgili kaynakları taramış, bir ravi hakkında kendine göre en doğru değerlendirmeyi yapmaya çalışmıştır.

Aynî, hadis ilminin en önemli konularından biri olan ve çeşitli isimler verilen "muhtelifü'l-hadis" dalında da oldukça tecrübeli ve akılcıdır. Muhtelifü'l-hadis demek, iki hadisin mana yönünden görünüşte birbirine zıt olarak rivayet edilmesi durumunda, bu iki hadisin aralarındaki bu görünüşteki zıtlığı giderecek yorum ve açıklama (cem ve telif) yapılması, yahut iki hadisten birini tercih ile diğerini terketmek demektir. Böyle nazik ve önemli bir konuda çok dikkatli olmak gereklidir. Çünkü bu ilim dalı geniş bir İslâmî kültür, derin bir hadis ve fıkıh bilgisi ile tarihi iyi bilmeyi gerektirir. Bunların haricinde ince ve keskin bir zeka ve muhakeme yeteneği şarttır.

İşte Aynî bu sahada da söz sahibi olmuş ve söz konusu konuda otorite olanların arasında yer almıştır. Buharî şerhinde olsun, Şerhu Meânî'l-Âsar'ın şerhinde olsun, böyle

hadislere çok güzel açıklama ve yorumlar getirmiştir. Muhtelifü'l-hadis konusunu ilgilendiren her hadisi yeri geldikçe mutlaka bir değerlendirmeye tabî tutmuştur. Böyle problemleri bir konuyu hiç bir zaman göz ardı etmemiştir. Konu ile ilgili diğer kaynaklardan da yararlanarak çoğu güzel ve mantıklı açıklamalar getirmiştir.

Hadis tenkidlerinde zaman zaman Aynî'ye hayran olmamak elde değildir. İslâm kültür ve edebiyatında önemli sayılacak kadar kitab literatürü ve bu literatürün ihtiva ettiği hadisler şüphesiz güvenilirlik yönüyle aynı seviyede değildir. Tesbit edilerek konulan sıkı kaidelere rağmen, çeşitli sebeble ve niyetlerle uydurma (mevzu) hadisler az da olsa bu literatür içine girmeyi başarmıştır. Bu tür uydurma hadisleri, doğru ve sahih olan hadislerden ayırmak, aralarındaki farkları gösterebilmek ve hadisin gerçek durumunu ortaya çıkarmak ancak hadis tenkidi sayesinde olmuştur. Haliyle bu konuda hadiscilere büyük iş düşmüştür. Konu ile ilgili cildlerle kitaplar yazmışlardır.

İşte İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren başlatılan bu tür araştırma ve incelemeler asırlar boyu sürmüştür. Bu faaliyet içinde XV. asırda Aynî de üzerine düşen görevi en iyi şekilde yerine getirmek için çaba harcamıştır. Bazı istisnaları olsa da, bu görevini en iyi şekilde başarmıştır. Diğer hadisciler

gibi hadis metin tenkidine daha az fakat sened tenkidine daha çokca yer vermiş ve çağdaşı İbn Hacer kadar bu konuda başarılı da olmuştur.

Hele Aynî'nin hadislerin tefsirinde izlediği sistemli metod övülmeye değerdir. O kuru bir açıklama yerine, çoğunlukla bir hadisi her yönü ile açıklayarak yorumlamıştır. Hadisteki dil ile ilgili kaidelerden, edebi kurallara, hangi şartlar içinde bu hadisin dile geldiğinden, o hadisten ne gibi hükümler çıkarılabileceğine kadar bir çok konuyu ele alır. Bu yorumlarını ve izahlarını tarihi ve coğrafi bilgilerle destekler. Bunların yanı sıra devrinin sosyal durumlarını ve hayatını da dile getirerek hadislere misaller bulur. Yine yaşadığı devrin teknik ve tıp ilimlerini de açıklamaları ve yorumları arasına katarak, konunun ve hadisin en güzel şekilde anlaşılması için gayret sarfeder. Fakat o devrinin tıp bilgisine o kadar güvenmez. Hele aynı devrin astronomi bilgilerine hiç güvenmez. Hatta devrinde açıklamaları yapılan ve bugünün açıklamalarına ve gerçeklerine aynen uyan güneş ve ay tutulmalarını gök bilimcilerinden naklen anlattığı halde, her nedense bu bilgileri kabul etmez ve kendine göre bazı açıklamalarla bunları tenkid eder. Konu ile ilgili bazı hadisleri de daha değişik yorumlara tabi tutarak bir taassub içine girer⁽²⁹⁾.

(29)Aynî, III. 474-475.

Aynî hadisleri tefsir ederken, devrinin sosyal hayatına dair de çok önemli ve kıymetli bilgiler verir. Mesela rüşvet konusundaki hadisleri incelerken devrindeki bu kötü hastalığın devletin adalet mekanizmalarına nasıl yerleştiğini dert yanarak anlatır. Hakimlerin bile rüşvet vererek bu makamlarını elde ettiklerini defalarca dile getirir⁽³⁰⁾. Kendisinin de ömrü bu resmî görevler içinde geçtiği halde, Sultanlardan korkmadan, tarihi bir belge olan bu şikayetleri ve toplumu yiyip bitiren hastalığı yazmaktan çekinmez. Bu hareketiyle cesaretini de ortaya koymuştur.

Aynî, yine hadisleri şerh ederken yabancı taklitçiliğinden yer yer şikayet etmiş⁽³¹⁾, devrinin konuşma şekilleri veya kelimelerin zaman sürecinde ne gibi anlamlar kazandığından da bahsetmiştir⁽³²⁾, o devir kadınlarının sosyal hayattaki aktivitelerini anlatmış, devrinin aksayan kurumlarına ve ahlaksızlıklarına da işaret etmiştir⁽³³⁾. Taassublara örnekler verilerek⁽³⁴⁾, gerektiğinde Arabça yazdığı eserinde Türkçe kelimelere bile yer verir⁽³⁵⁾.

Aynî, bir hadisi İslâm'ın temel prensipleri içinde ele alarak, o hadisin söyleniş sebebini (sebeb-i vurûdî'l-hadis) ve o anın şartla-

(30) A.e. V. 630, X. 633-4, XI. 22...

(31) Aynî, XI. 486.

(32) A.e. X. 280, II. 210...

(33) A.e. III. 230.

(34) A.e. I. 349-50.

(35) A.e. IX. 560.

rını, sosyal durumunu ve daha başka faktörleri de göz önüne alarak, bütün unsurları değerlendirmiş ve hadisi bu şekilde geniş bir çerçevede ele almıştır. Bunun için de her hadisin açıklama ve yorumunda "hadisin hikmetleri" başlığını koyarak, bahsettiğimiz konulara açıklık getirmeye çalışmıştır. Böylece kabuktan öze, yani en doğruya ulaşmaya gayret etmiştir.

c) Diğer İlimlerdeki Yeri

Daha önce de bir kaç defa söylediğimiz gibi Aynî, tarih ve hadis ilimlerinin dışında, başka ilim dallarıyla da uğraşmış ve bu dallarda da eserler yazmıştır.

Aynî belki hadisciliğinden fazla fıkıhcılığı (İslâm hukukcusu) ile tanınır. Çünkü uzun müddet devrinde Kahire Hanefî baş kadılığı yaptığını da nazarı dikkate alarak, yazdığı fıkıh ile ilgili eserleri de incelersek bu sonuca varmamız mutlak olacaktır.

Aynî'nin fikhî yönü üzerinde söylenecek ilk söz şudur: Aynî koyu bir Hanefidir. Kendinden önceki imamları genellikle aynen takib ederek, onların yolundan ayrılmamaya çalışmıştır. Fakat hatalarını gördüğünde, bu hatalarına da işaret etmekten çekinmemiştir. Büyük eserlerinde oldukça ayrıntılara girerek, kendine göre her probleme çözüm getirmeye çalışmıştır. Hatta onun kendi imamlarına bu kadar bağlanışı ve diğer mezheb müntesiblerine karşı çıkışı, daha önce de belirttiğimiz gibi taassubla nitelendiril-

miştir. Bu mezheb taassubu olmasaydı, çok daha değerli bir ilim adamı olarak anılabileceği bile söylenmiştir⁽³⁶⁾. Eserlerinde kendi imamlarını sadece bir kaç mesele dışında hiç tenkid etmemesine karşılık⁽³⁷⁾, diğer mezheplerin görüşlerini sık sık tenkid eder, meseleleri onlarla tartışır. Hatta bu tartışmalarda zaman zaman çok ileri giderek, tenkid sınırlarını aşar.

Aynî bütün mezheplerin görüşleri dahil, İslâm hukukuna tam hakimdi. Belki genelde yeni bir fikir getirmemiştir; fakat eskiyi ve eskiye aid fıkıh külliyyatını çok iyi öğrenmişti.

Yazdığı *Binâye* isimli 10 cildlik fıkıh eseri, bütün fıkıh konularını detayları ile anlatan ansiklopedik bir eserdir. Eserin içinde diğer mezheplerin görüşleri ve konularla ilgili hadis ve ayetlerin yorumları çok yer tutar. O hadisle ilgili eserlerinden *Umde-tü'l-Kârî* isimli eserinde de bu tür fıkıh konularına sık sık girmiştir. Öyle ki, söz konusu açıklamalar bazen o kadar uzar, tartışmalar o kadar sürer ki, insan bu eseri okurken bir hadis kitabını değil de fıkıh kitabını okuyor zanneder.

(36)Fevâid, s. 207. Kendisi de bir Hanefî olan Lek-nevî Aynî hakkında şöyle der: "Aynî de biraz mezhebi taassub olmasaydı çok çok iyiydi".

(37)Sadece hadislerle ilgili bir kaç meselede hayran olduğu Hanefî imamı Tahavî'yi (Aynî, V. 351-2) ve bazı aslı olmayan hadisleri, hadis olarak gösterdiği gerekçesi ile Mergnânî'yi (553/1197) bir kaç yerde tenkid ettiğine rastladık (Aynî, VI. 285; III, 152; III, 505) 285; III. 152; III. 505)

Biraz önce de dile getirdiğimiz gibi Aynî diğer mezheplerle olan tartışmalarında çok sert davranmıştır. Bu konuda hiç taviz vermemiştir. Zaman zaman karşısındakine ağır sözler bile sarfedebilmiştir. Onun bu uslubu belki mizacının bir sonucuydu. Belki de içinde yaşadığı devrin ve çevrenin şartlarından ileri geliyordu. Çünkü o devirde bu tür fıkıh mezhepleri arasındaki tartışmalar, hemen hemen doruk noktasına varmıştır. Her mezhepten ilim adamları bu tür tartışmalara sık sık girerek, diğer mezheplerin görüşlerini eleştiriyorlardı. Aynî de bu çevrede yaşadığı için, söz konusu rüzgarın önünde sürüklenmiş olabilir.

Aynî Arab edebiyatına da, yazdığı eserlerle hizmet etmiştir. Öyle ki, yazdığı edebî eserleri daha zamanında bile aranır olmuştur. Çünkü söz konusu eserlerinin her biri, sahalarında belli bir boşluğu doldurmuştur.

Arab dilbilgisine dair eserlerinin de onun bir filolog olduğunu ortaya koyduğunu ilmi şahsiyetini anlatırken söylemiştik. Burada şunu hatırlatmakla yetinelim: Onun dil alanında yazdığı eserleri de oldukça fazladır. Dilbilgisine dair yazdığı bunca eserin yanında Aynî, diğer eserlerinde de bu konuya haddinden fazla önem vermiş ve her cümlede, her kelimedede kurallara uygun titizliği ve açıklamayı yapmaya çalışmıştır. Böylece Arab asıllı yazarları bile hayran bırakmıştır. Yine bu yazarlara, kuralları en güzel bir şe-

kilde tatbik ederek eserler verdiğini, konuşma dilinde bile onları hayran bıraktığını kendilerine ikrar ettirmiştir.

Fakat Aynî, cümle tahlilleri ve kelime kökleri ile çekimlerine gereğinden fazla, hatta gereksiz yere girdiği için tenkid bile edilmiştir. Onun bu tür çalışmaları, eserlerini şişirmek için yaptığı ileri sürülmüştür⁽³⁸⁾.

Bu iddialarda haklılık payı vardır. Zira öyle zaman olmuştur ki, O, Arabcada çok önemli olan bir konuda, mesela, bir kelimenin kökünü bulmak konusunda en küçük ayrıntılara kadar girerek, o kelimenin kökünü ve türeyiş biçimini sayfalarca açıklama ihtiyacını hissetmiştir. Bu açıklamalar, o kelime için bir başka büyük sözlüğe bakma ihtiyacını bile hissettirmez. Aynî o zaman elinde bulundurduğu en güvenilir ve cild sayıları 10, 15'i bulan sözlükleri araştırarak, açıklayacağı kelimelerde bu elde ettiği dö-kümanları sentezlemekle kalmamış, ayrıca bu bilgileri hafızasına da yerleştirerek, kelime haznesini genişletmiştir. Bu sebeble de cildlerce eser verebilmiştir.

C- ESERLERİ

Aynî'nin bir çok eseri vardır. Bu eserlerin çoğu, bir başkasının eserinin şerhi niteliğindedir. Fakat bunların yanısıra belirli konularda ve orijinal eserleri de yok değildir. Kendisi Türk olduğu halde, hizmet verdiği ilim ve kültür çevresine uyarak, o da eserlerinin hemen hemen çoğunu Arabca yazmıştır. Kaynakların belirttiğine ve kendi ifadelerinden anlaşıldığına göre, sadece iki eseri kendi ana lisanıyla, yani Türkçe yazmıştır. Bu Türkçe eserlerinden birincisi Sultan Melikü'z-Zahir'e dini bilgileri öğretmek için yazdığı, daha doğrusu tercüme ettiği *Kudurî Tercümesidir*⁽¹⁾. Daha önce de belirttiğimiz

(1) Aynî, bu eseri nasıl yazdığını şöyle anlatır; 4 zilhicce 824 tarihinde pazar gecesi Sultan Melik Zahir Tatar'ın "kulunc hastalığı" iyice şiddetlendi. Bu hastalık yüzünden de bu gece öldü. Daha sonra alimler ve vezirler toplanıp, sultanlığı oğlu Muhammed'e vermek üzere aralarında anlaştılar (...) Söz konusu Sultan Zahir Kölelerdendi. Önceleri pek meşhur değildi. Fakat Melik Müeyyed zamanında bir çok resmi görev almasından sonra meşhur oldu. Merhum mütevazi, ağır başlı ve devlet işlerinde çok yetenekliydi. Fıkıhla ilgili bir çok meseleyi çok iyi bilirdi. Bu konuda bir çok kitabı da vardı. Genellikle Türkçe konuşurdu. Türkçeye çok büyük önem verdiğinden, İmam Ebu Hanife (Allah ondan razı olsun) mez-

(38) İntikad, v. 13b; Tibr, s. 378-379.

gibi Sultan Zahir Arapçayı iyi bilmiyordu. İslâm dininin bilhassa ibadetle ilgili konularını kendisi okuyarak öğrenmesi için, Sultanın isteğiyle bu eseri Türkçe tercüme etmiştir.

Yazdığı diğer Türkçe eseri ise *Tarihu'l-Akasıra* isimli eseridir⁽²⁾. Ne yazık ki, bu eserler bu gün elimizde değildir. Daha doğrusu bu eserlerin nerede oldukları bilinmiyor. Belki uzun asırlar boyunca çeşitli sebeplerle yok olup gitmişler, belki de, bir kütüphanenin bir köşesinde sıkışmış kalmış olduklarından yerleri bilinmiyor. Bu eserleri Aynî'nin Türkçe yazdığını sadece kaynaklardan öğrenebiliyoruz.

Bu eserlerin dışında Aynî'nin kırktan fazla eseri vardır. Bunlardan sadece beş tanesi basılmıştır. Geri kalan eserlerinin yarısı el atacak, araştırarak tahkik edecek ilim adamlarını yazma halinde beklemektedirler. Diğer eserlerinin de, sadece isimlerini biyografik eserlerden öğreniyoruz. Yerlerini ise bilemiyoruz. Daha doğrusu var olup olmadıklarını bilemiyoruz. Yüzyıllar boyu yaşanan felaketler, su baskınları, yangın ve savaşlar bu eserleri alıp götürdüğü gibi, daha nice kıymetli eserlerimiz diğer kültür var-

hebinin esasları ile yazılan *Kudurî* isimli kitabı, manasını hiç değiştirmeden, konularının yerlerini de taşıyarak etmeden Türkçeye çevirmem için bana emir verdi. Ben de bu emredilen işi yerine getirerek, onun istediği gibi söz konusu kitabı tercüme ettik. (İkd, r. 2396, s. 523-4)

(2) İA. Aynî md.

lıklarımızı da alıp götürmüştür.

Biz şimdi Aynî'nin diğer eserlerini konularına göre sıralayarak, bilinenler hakkında kısaca bilgi verelim.

a) Tarih İle İlgili Eserleri

1- *İkdu'l-Cumân fî Tarihi Ehli'z-Zamân*: (İnsanlık Tarihinde İnci Gerdanlık) Aynî'nin en meşhur ve büyük eserlerinden biridir. Halen yazma halindedir⁽³⁾. En sağlam ve tam nüshaları İstanbul kütüphanelerinde bulunmaktadır⁽⁴⁾. Hakkında ülkemizde bir doktora bir de seminer çalışması yapılan bu eser, Osmanlı İmparatorluğu zamanında, III. Ahmed devrinde 1138/1725 senesinde padişahın emriyle kurulan büyük bir komisyon tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Komisyon üyelerinin sayısı otuza yakındır.

Eser muhtelif kaynaklara ve yazma nüshalara göre 20, 24 ve 19 cildir⁽⁵⁾. Eser bir umumi tarih niteliğindedir. Olayları sene sene kaydeder. Aynî, bu eserinde "Şu sene de meydana gelen olaylar" diyerek, o sene içinde meydana gelen hadiseleri, savaşları, felaketleri, doğum ve ölümleri... vs. anlatmak suretiyle, eski İslâm tarihçilerinin

(3) Bu eserin basılmaya başlandığına dair *et-Tûrasü'l-Arabî* dergisinin 18. sayısında (sayfa, 29) bilgi verilmektedir. (Küveyt, 1987) Şimdiye kadar dört cildi basılmıştır.

(4) Veliyyü'd-Dîn Ef. Ktb. r. 2374-2396; Ahmed Salis Ktb. r. 2911-2...

(5) Menhel'de, 20 cild. Keşfu'z-Zunûn'da ve Zeylû Refu'l-İsr'da 19 cild gösterilmektedir.

metoduna uymuştur: Taberî, İbn Kesir... gibi. Eser kainatın yaratılışından 850/1446 senesine kadar olan zaman dilimini ihtiva etmektedir.

Aynî eserinin mukaddimesinde özetle şu bilgileri verir: Gençliğimde dünyanın yaratılışından 805/1402 yılına kadar bir tarih yazmaya başlamıştım. Bu tarihimde halife ve sultanlardan, ileri gelen devlet adamları ve bilim adamlarının ölümlerinden, “melekûti ulviye ve sufliyeden” bahsetmiştim. Kaleme aldığım bu kitabı, daha önceki tertib ve düzeninden daha iyi bir şekilde yeniden düzenleyerek bazı eklemeler yaptım. Daha önceki eserimde olmayan veya boş bıraktığım yerleri yeniden yazdım. Yazdığım tarihimde söz konusu ettiğim yer, ülke ve kişilerin isimlerinde hiç bir şübheye mahal bırakmayarak, güzel ve sağlam bir şekilde açıkladığımdan dolayı bu eserin ismini *Ikdu'l-Cumân fî Tarihi Ehli'z-Zeman* koydum. Aranılan her şey bulunsun diye de her hadiseyi, her şeyi uzun uzun ayrıntıları ile anlattım.”

Aynî, daha sonra bu tarihi nasıl yazdığını anlatır. Bu açıklamalardan sonra, eserine bir giriş yaptığını ve bu girişte (mukaddime) tarihin aslının ve mahiyetinin ne olduğunu, manasını ve bu ilmin niçin ortaya çıktığını açıklar. Eserin bu girişinden sonra ikinci sırada, birinci bölüm yer alır. Bu bölümde yaratılıştan hicrî birinci asıra kadar meydana gelen olayları, dünyanın yaratılışını, göklerin

ve diğer varlıkların yaratılışını inceler. Önce dünyanın kaç günde yaratıldığını ve konu ile ilgili çeşitli görüşleri sıralar. Arkasından günler ve ayları sıralayarak, bunları anlatır. Daha sonra “Arş'a” geçer. Arş'ı anlattıktan sonra, gökleri ele alarak, İslâmî literatürde sıkça bahsedilen, göklerin tabakaları hakkında bilgi verir. Bu arada Güneş, Ay, yıldızlar ve bulut, yağmur, kar, dolu, şimşek, fırtına gibi atmosfer hadiselerinden bahseder. Dünyanın genişliğini, kıtaları, ülkeleri ve bu ülkelerin bazı büyük şehirlerini sayar. Denizleri, gölleri, nehirleri, pınarları ve kuyularına kadar bir çok konuda topladığı bilgileri kitabına nakleder.

Daha sonra “yaratılmışlar” başlığı altında, insan türlerini ve bu türlerin sayısını verdikten sonra, her tür hakkında açıklamalar yapar. Bu bölümün sonlarında madenler, bitkiler ve melekler hakkında bilgi verir.

Arkasından Peygamberler tarihine geçer. Burada da özellikle ilk insan Hz. Adem ile onun yaratılışı hakkında bilgi verir ve çocuklarının mücadeleleri ile diğer konuları açıklar. Bu açıklamalardan sonra da, diğer peygamberlerin hayatını sırasıyla anlatır.

Burada sadece peygamberler hakkında bilgi vermez. Bu arada yeri geldikçe İran kırılları, Mısır Firavunları, Eski Yunanlılar vb. diğer milletler hakkında bilgiler verir. İslâmdan önce Arab Yarımadasında yaşayan toplumlar ve bu bölgeyi de tanıtır. Bu bölge-

de cereyan etmiş savaşları, Arabların soyu ve bu arada Hz. Peygamberimiz'in kabilesi olan Kureyş hakkında bilgi verir. Nihayet bu bölümün sonunda Hz. Peygamber'in doğumundan, Medine'ye göç etmesine kadar olan devreyi anlatır.

Bu bölümden sonra İslâm Tarihine başlar. Hz. Muhammed'in hayatı, Emeviler ve Abbasileri anlattıktan sonra, İslâm toprakları üzerinde; kuzey Afrika'da, Mısır'da, Hicaz'da, Yemen'de, Suriye, İran, Maveraünnehr ve Anadolu'da kurulmuş İslâm devletleri hakkında geniş bilgiler verir. Bunların yarısıra, İslâm devletleri ile ilişkileri dolayısıyla yeri geldikçe Bizans İmparatorluğu ve diğer batı ülkelerinden bahseder. Fakat batıya ait bu tür bilgiler çok azdır. Bu şekilde devam eden eserini 850/1446 senesine kadar getirir.

Aynî bu eserinde coğrafya ve etnoğrafyaya da önem vererek, dünyanın tabii ve beşerî durumlarını uzunca anlatır. Devrinde ülkeleri sarsan ve binlerce kişinin ölmesine sebep olan salgın hastalıklar, kıtlıklar, depremler, Nil ve Dicle gibi büyük nehirlerin taşması, Ay ve Güneş tutulması... gibi halkı yakından ilgilendiren ve yankı yapan olayları da etraflıca anlatmıştır. Her seneye aid hadiseleri anlattıktan sonra, konunun sonunda, diğer senenin hadise veya olaylarını anlatmaya geçmeden, o sene içinde ölen büyük devlet adamları ve alimlerin hayatın-

dan da kısaca bahseder, eserlerini sayar.

Anadolu'nun geniş bir coğrafyasını yazmıştır. Bizim için önemli olan bilgilerden biri de, kavimler bölümünde Türk etnoğrafyası hakkında, eski İslâm coğrafyacılarının verdikleri bilgilerin haricinde Kaşgarlı Mahmud'un meşhur *Divan-ı Luğâtî-Türk* adlı eserinden de yararlanarak verdiği veya aktardığı bilgilerdir. Bu son eseri kaynak olarak sadece Aynî'nin kullandığına araştırmacılar dikkat çekmektedir.

Aynî resmi makam ve mevkisinden istifade ederek, coğrafi ve biyografik eserleri, hadisleri, Hz. Peygamber'in hayatını anlatan eserlerle diğer edebî eserleri tarayarak, özellikle de "Vekayiname"lerin hepsini gözden geçirerek, İslâm tarihlerinin en büyüklerinden birini yazmayı başarmıştır⁽⁶⁾.

Bugün elimizde olmayan bir çok kitaptan da faydalanarak yazdığı eserinde Aynî, kaynak olarak gösterdiği eserlerden bazılarını görmemiştir. Bazen, bir esere sahip olamama gibi sebeblerle bu tür eserlerden tam manasıyla yararlanamamıştır. Bilgileri elindeki kaynakları oranında artırabilmiştir. Özellikle Anadolu tarihine, elindeki kaynaklar nisbetinde yer vermeye çalışmıştır. "Bu tarihin en önemli yönü, bilhassa kendisinin yaşadığı XIV. ve XV. asırların olaylarına dair

(6) İA. Aynî Mad. Abidin, s. 135-6; Koprıman, Aynî'nin İkdu'l-Cumanın'da Anadolu'ya aid verdiği Malumatın Tetkiki; İkdu'nın ilk cildleri.

verdiği bilgilerdir. Bununla beraber son senelerin olayları, Aynî'nin yaşının ilerlemesinden dolayı o kadar güvenilir bulunmamıştır⁽⁷⁾. Halbuki 762/1361 senesinden, 850/1446 senesine kadar olan vakaları, bu hadiseleri görenlerden naklen veya bizzat kendisi görerek yazmıştır. Başkalarından duyduğu olayları "güvenilir birisi bana haber verdi ki...", "bu fakire naklettiler ki..." veya "bu hadisenin içinde bulunanlardan sordum ki..." diyerek anlatır. Memlûklular devrine aid, bilhassa Seyfeddin Berkuk (1382, 1389-90), Nasıruddin Ferec (1390-1398), el-Müeyyed (1412-1421), Seyfuddin Tatar (1421), Seyfuddin Barsbay (1421-22), ez-Zahir Seyfuddin Çakmak (1438-1453) devirlerini Aynî bizzat gözlemleyerek anlatmıştır⁽⁸⁾.

Aynî'nin bu eseri ne zaman yazdığı sorusunun cevabını, yine bu eserin bazı kayıtlarında buluyoruz. Eserinin mukaddimesinde, gençliğinde dünyanın yaratılışından 805/1146 yılına kadar bir tarih yazdığını, daha sonra da bu eseri düzenleyerek bir sistem içinde yeniden kaleme aldığını anlattığını biraz yukarda söylemiştik. Bu sözlerinden Aynî'nin tarihini önce 805 hicrî senesine kadar yazdığını, fakat bu seneden sonra daha sonraki hadiseleri de bu tarihine ekleyerek, 850 hicrî tarihine kadar getirdiğini anlıyoruz.

(7) İA. Aynî mad.

(8) Abidin, s. 141.

Kendi el yazması olan ve İstanbul Ahmed Salis Kütüphanesinde bulunan nüshadan anlaşıldığına göre birinci cildi Muharrem, 825 tarihinde, cuma günü evinde,

ikinci cildi, 10 rabiu'l-âhir 825/3 nisan 1422 cuma günü

üçüncü cildi, 27 receb 825/17 temmuz 1422 tarihinde

sekizinci cildi muharrem 830/ kasım 1426 tarihinde,

dokuzuncu cildi, 21 şaban 830/20 haziran 1427 tarihinde,

onuncu cildi 3 safer 831/23 kasım 1427 tarihinde,

onbirinci cildi, 10 cemaziyel-evvel 831/26 şubat 1428 tarihinde,

on ikinci cildi ramazan 831/ haziran 1428 tarihinde,

on üçüncü cild 22 muharrem 832/1 kasım 1428 tarihinde tamamlamıştır.

Diğer cildleri de 850/1446 yılına kadar yazarak bu eserini tamamlamıştır.

Görüldüğü gibi Aynî bu tarihlerde Kahire'dedir. Bu tarihler arasında küçük yolculukları dışında Kahire dışında pek çıkmamıştır. Dolayısıyla Aynî bu büyük tarihini, en yüksek resmî makamlarda iken yazmıştır. Elindeki fırsatları değerlendirerek bu kıymetli tarihini ilim alemine sunmuştur.

Aynî bu eserini daha sonra, kardeşi Şiha-

büddin Ahmed'le birlikte sekiz cilde ihtisar (kısaltmıştır) etmiştir. Bu çalışmada daha çok kardeşinin emeği geçtiği için bu eseri *Tarihu's-Şihâbî* ismiyle tanınmıştır.

Aynî, bizzat kendisi de büyük eseri tekrar üç cild halinde kısaltmış ve bu esere de *Tarihu'l-Bedr fi Evsâfî Ehli'l-Asr* adını vermiştir⁽⁹⁾. Bu özetlerde de büyük eserde bulunmayan, bazı önemli bilgilerin bulunduğunu açıklayan araştırmacılar, bu son iki eserin de, çok kıymetli olduğunu söylemektedirler⁽¹⁰⁾.

Dileğimiz bu eserlerin en kısa zamanda gün ışığına çıkarılarak ilim aleminin istifadesine sunulmasıdır.

2- *es-Seyfû'l-Mühenned fi Sireti Meliki'l-Müeyyed*: Paris, 1723, Kahire, 1387/1967. Bu eserin bir kısmını nesir, bir kısmını nazım olarak yazan Aynî, bununla Memluk Sultanı el-Melikü'l-Müeyyed (1422-1421)'in hayatını anlatmıştır. Fakat söz konusu Sultan hakkında çok az bilgi vermiştir. Eserin sonlarında sadece bir giriş olarak esas konuya girmiş, hatta Müeyyed'in zamanına aid de az bir bilgi ile geçirmiştir. Sultanın şahsı ve onunla ilgili diğer bilgileri, birbirinden oldukça uzun aralıklarla ele almıştır. Çünkü araya sık sık diğer konular sıkıştırmış ve doğrudan alakası olmayan açıklamalara bolca yer vermiştir.

(9) Bu eser Br. Mus. 935, Selim Ağa Ktb. 833/41, Es'ad Ef. Ktb. 2165 de bulunmaktadır.

(10) İA. Aynî mad.

Mesela Sultan Müeyyed'in Türk asıllı olduğunu anlatırken, önce kainatın yaratılışı ile konuya girer. Arkasından meleklerin, cinlerin, insanların yaratılışını anlatır ve sözü Hz. Nuh Peygamber'e getirerek, onun çocuklarını bu arada Türklerin babasını açıklayarak esas konuya girer. Öbür taraftan Müeyyed'in lakabının Ebu'n-Nasr olduğunu açıkladıktan sonra, bu lakabı alan sultan, vali ve vezirleri tek tek sayarak konu dışına çıkar. Esas konuya girdiğinde de kitab hemen hemen sona ermek üzeredir. Çünkü Müeyyed'in hayatını anlatan bölüm, kitabın Kahire baskısında sadece son on dört sayfayı doldurabilmiştir.

Aynî bu eseriyle Sultan'a yaklaşmak istediği, onu överek, bu eseri kendisine takdim ettiği açıktır. Bu gayesine bir ölçüde ulaşmıştır. Çünkü daha önce de açıkladığımız gibi Aynî, bu sultanın devrinde, haftanın dört gecesini sarayda geçirir ve huzur derslerine katılırdı. Bu durum Sultan ölünceye kadar da devam etmiştir.

Eserin muhtevasına gelince, eser Sultan Melik Müeyyed'i öven bir mukaddime ile başlar. İçinde şiirler de bulunan mukaddimenin içinde, Farsça beyitler de mevcuttur. Bunun sebebi de, o devirde bu tür övgülerin Farsça ifade edilmesi adet olmasındandır⁽¹¹⁾. Eser mukaddimenin ardında, yukarıda bahsettiğimiz gibi devam eder.

(11) Seyf, Mukaddime, s. nûn.

Söz konusu kitabdaki bazı beyitleri İbn Hacer vezin, kafiye ve diğer yönlerden tenkid etmiştir. Tenkid edilen beyitlerin sayısı 400 kadardır. İbn Hacer bu eserine *Kaze'l-Ayn* adını vermiştir⁽¹²⁾. Bu tenkidin esas sebebinin aralarındaki rekabetten ileri geldiğini daha önce açıklamıştık.

3- *er-Ravdu'z-Zâhir fî Siretî'l-Meliki'z-Zâhir*: Ayni bu eserini de Memluk Sultanlarından Zahir'in hayatını anlatmak gayesiyle yazmıştır.

Aynî'nin tarih ile ilgili diğer eserleri şunlardır:

4- *el-Cevherü's-Seniyye fî Târihi'd-Düvelî'l-Müeyyediyye*: Versen, Münch, 410. yazma halindedir⁽¹³⁾.

5- Muhtasar-ı İbni Hallikan,

6- *Keşfü'l-Lisâm fî Şerhî İbn Hişâm*,

7- *Siretü'l-Enbiyâ*⁽¹⁴⁾. Bu son eserler sadece kaynaklarda geçmektedir. Bu gün mevcut olup olmadıkları bilinmiyor.

b) Gramer ile İlgili Eserleri

1- *el-Makâsidü'n-Nahviyye fî Şerhî Şevâhidî Şurûhi'l-Elfiyye*: Bulak, 1299. (Bu eser Bağdadî'nin (1093) *Hazânetü'l-Edeb* isimli kitabının kenarında basılmıştır.)

Bu kitab "Büyük Şahidler" olarak meş-

(12) Buğye, II. 275.

(13) GAL. G. II. 65.

(14) Dav. X, 134; Şezerat, VII. 287.

hurdur. *Şezerat* isimli eserin yazarı, Aynî'nin bu kitabının çok nefis olduğunu, bilhassa Aynî'nin zamanında her alimin, eli altında bulundurduğunu ve sık sık buna müracaat ettiklerini açıklar. Hatta Aynî'nin bu eserini, onun dostlarının yanı sıra, düşmanlarının bile takdir ettiklerini belirtir⁽¹⁵⁾.

Aynî bu eserinin mukaddimesinde, kitabını yazmasındaki gaye ve hedefini özetle şöyle açıklar: Arapçanın nahiv kaidelerini öğrenmek isteyenlerin İbn Malik'in (672/1273) *Elfiyye* isimli kitabına çok önem verdiklerini gördüm. Her öğrencinin bu kitaptan okuyarak, öğrenmek istediklerini öğrenbildiklerini tesbit ettim. Bu öğrencilerin, söz konusu eserin metodunun mükemmel olması sebebiyle, şerhleri ile birlikte bu kitabı okumadan bu sahada pek bir şey öğrenemediklerini anladım.

Aynî sözlerine devamla, bahsettiği şerhlerin hangi kitaplar olduğunu sayar. (Mesela bunlardan, İbnü'n-Nâzım, İbn Umî Kasım, İbn Hişâm, İbn Akîl ... bazılarıdır.) Daha sonra da şöyle devam eder: "İşte bu sebeble ben, bu kitaplarda yani şerhlerde yer alan şîirleri açıklamak, tahlillerini yapmak ve matalarını anlatmak suretiyle öğrencilere hizmet etmek istedim. Özellikle de öğrencilerin anlamakta güçlük çektikleri yerleri, kapalı ve karışık olan cümleleri veya beyitleri açıklamak, yine vezni zor olan beyitlerin

(15) Şezerât, VII. 287.

vezinlerini bulmak suretiyle de, onlara yardım etmek istedim.

Ayrıca her beytin sahibini, yani yazarını veya söyleyenini belirterek kaynağını gösterdim. Çünkü hiç bir şarih bu konuya değinmemiş ve bu meseleyi ihmal etmişlerdir. Şiiri kitaplarına almışlar ve sahibinin kim olduğunu açıklamadan geçmişlerdir."

Aynî ele aldığı şiir veya beyitlerin hangi şerhde geçtiğini göstermek için bazı harfleri rumuz olarak kullandığını hatırlatır. Kullandığı bu rumuzların hangi yazara işaret ettiğini de açıklar. Bu eseri yazmak için çok miktarda edebî eser karıştırdığını, uzun müddet araştırma yaparak, üzerinde durduğunu belirtir. Üstelik böyle bir eseri çok sıkıntılı günlerinde; çekemeyenlerin, cahillerin ve azgınlara kötülükleri ve baskıları altında yazmayı başardığını anlatır. Nihayet girişinin sonunda, her insanın hata yapabileceğini, dolayısıyla eserinde hatasını tesbit eden birisi çıkarsa, bu hatasını insafla düzeltmesini rica eder. Daha sonra da anlattığı metod ile eserini yazmaya başlar.

Eserde dikkat çeken yönlerden biri şudur: Aynî diğer eserlerinde hiç yapmadığı halde, bu söz konusu eserinde kullandığı kaynakların bibliyografyasını verir. Hem de zamanımızda olduğu gibi, bu bibliyografya eserin sonundadır.

2- *Ferâidü'l-Kalâid fî Muhtasarı Şerhi's-Sevâhid*: Mısır, 1298 de ilk defa basılmış-

tır. Daha sonra da bir kaç defa baskısı tekrarlanmıştır. Bir önceki *Büyük Şahidler* isimli kitabın bir nevi özeti mahiyetindedir (muhtasardır).

Bu iki gramer kitabından sonra vereceğimiz şu kitapların da Aynî'ye aid olduğunu kaynaklardan tesbit ediyoruz. Fakat bugün mevcut olup olmadıklarını bilemiyoruz. Çünkü kataloglarda bu eserlerin isimlerine rastlayamıyoruz:

- 3- *Şerhu Avâmî'l-Mileh*,
- 4- *Şerhu'l-Cârberdî*,
- 5- *Şerhu't-Teshîl l'ibni Mâlik*,
- 6- *Tezkiratü'n-Nahviyye*⁽¹⁶⁾.

c) Fıkıh İle İlgili Eserleri

1- *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*: Hindistan'da, 1293 tarihinde basılmıştır. Merğînânî'nin eserine yazdığı geniş bir şerhtir. Fıkıh konularının tamamı en ince ayrıntılarına kadar bu eserde ele alınmıştır. On cildtir.

2- *Remzû'l-Hakâik fî Şerhi Kenzî'd-Dekâik*: Mısır'da, 1299 yılında iki cild olarak basılmıştır. Güzel bir taş baskısı vardır. Küçük bir fıkıh şerhi sayılır.

3- *el-Müstecma' fî Şerhi'l-Mecma'*: Eser yazma haldedir. Mısır'da, Milli Ktb. Fıkıh, r. 418, 890 da kayıtlıdır. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde de bir nüshası mevcuttur.

(16) GAL. S. II. 51; Dav, X. 134; Şezerât, VII. 289.

dur. Aynı bu eserini hocaları hayatta iken yazarak onların tenkidine sunmuş ve onlardan "icazet" almıştır. Eser İbn Saâti'nin (694/1294) *Mecmau'l-Bahreyn* isimli eserinin şerhidir. (İkd, r. 2395, s. 294-5). 786 h. yılında tamamladı.

4- *el-Mesâililü'l-Bedriyyetül-Müntehabe mine'l-Fetevâ'z-Zahriyye*: Mısır Milli Ktb. Fıkıh, r. 418 de kayıtlı olup, bu eser de yazma halindedir. Bu eser de, Zahirü'd-Din Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed el-Buhari'nin (619/1222) eserinin şerhidir.

5- *ed-Dürerü'z-Zâhire fi Şerhi'l-Bihârî'z-Zâhire*: Bu eser de yazma halindedir. (Mısır, Milli Ktb. Fıkıh, r. 183-4). Aynı'nin hocalarından Ruhâvî'nin eserine yazdığı bir şerhidir.

6- *el-Mukaddimetü's-Sudâniyye fi'l-Ahkâmî'd-Dintyye*: Ayasofya Kbr r. 1430 numarada kayıtlı ve yazma halindedir.

7- *el-Vesit fi Muhesari'l-Muhîl*⁽¹⁷⁾.

d) Hadis İle İlgili Eserleri

1- *Şerhu Sünen-i Ebî Davud*: Yazma halindedir. Aynı bu eseri tamamlayamamıştır. Mısır Milli Ktb. Hadis deyimleri, r. 286 da kayıtlıdır.

2- *Nühabü'l-Efkâr fi Tenkihi Mebânî'l-Ahbar fi Şerhi Meânî'l-Asâr*: Aynı'nin büyük eserlerinden biridir. Yazması on kalın cild

halinde, Mısır'da ve yazarın kendi el yazmasıyla. (Milli Ktb. Hadis, r. 526) Bu eser, Tahavî'nin (321/933) meşhur *Şerhu Meânî'l-Asâr* isimli eserinin şerhidir.

3- *Meğânî'l-Ahyâr fi Ricâli Meânî'l-Asâr*: Bir önceki eserin mukaddimesi niteliğindedir. Ravilerin durumundan bahseder. Yazmadır. (Mısır Milli Ktb. r. 72, 436; Süleymaniye, Şehid Ali Paşa Ktb. r. 1958.)

4- *Umdetü'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buharî*:

Aynı'nin en meşhur eserlerinden biridir. Buharî'nin Sahîh'i üzerine yazdığı bu şerhin İstanbul, 1309 ve Kahire, 1308 baskıları XI. cild, yeni Kahire baskısı ise (1984) XXV cild olup, Buharî'nin mezkur eseri üzerine yazılan şerhler arasında en hacimli ve meşhurları arasında yer alır. Bilhassa İbn Hacer'e yaptığı itirazlardan dolayı kendi zamanında yankılar uyandırmakla kalmamış, günümüze kadar da Buharî Şerhleri denilince ilk akla gelen eserlerden olmuştur.

Çağdaşı olan Sahavî, Aynı'nin şerhinin o devirde, İbn Hacer'in şerhi kadar meşhur olmadığını ve onun kadar yayılmadığını söylemiş de⁽¹⁸⁾, günümüz için aynı şeyleri söylemek pek mümkün değildir.

(18) Dav, X. 134. Sahavî'nin aynı iddialarına dayanarak, zamanımızda da aynı şeyleri tekrarlayanlar olmuştur (bkz. İsl. Ansp. Aynı Mad.) Fakat bu hatalı bir görüştür. Zira bu şerh de, Feth kadar günümüzde kaynak olarak kullanılmaktadır.

(17) Kopruman, s. 39; Şezerat, VII. 287.

Aynî şerhini (kavlühü) tarzında yazmıştır. Yani İbn Hacer'in aksine şerhde esas metnin tamamı yer almış ve metni, (şin) ile (sin) arasında kaydetmiştir.

Kendi ifadelerine göre Aynî şerhine 820 hicrî yılının Receb ayı sonlarında (1417 Ağustos sonları) başlamıştır. Birinci cildi muhtesib iken 16 Zilhicce 820, salı günü (25 Ocak 1418) tarihinde,

İkinci cildi 7 Cemâziyelâhır 821 çarşamba (13 Temmuz 1418) tarihinde,

Üçüncü cildi 8 Cemâziyelevvel 833 (4 Şubat 1430) tarihinde, tamamlamıştır. Dikkat edilecek olursa bu iki cildin bitiriliş tarihleri arasında 12 senelik bir zaman var. Bu arada eserin yazılmasının intıkaya uğradığı kesindir. Sebebini bilmediğimiz bu intıkanın, bu kadar uzun olmasa bile, daha sonraki cildler yazılırken de husule geldiği ve eserin başlama ve bitiriş tarihleri arasındaki toplam müddetin 26 sene olduğu eserin sonundaki kayıttan anlaşılmaktadır⁽¹⁹⁾.

Dördüncü cildi 9 Rebiulevvel 839 (2 Kasım 1435) tarihinde bitirdiğini beyan ederek, sözlerine devamlı, bundan sonra çalışmasını aralıksız sürdürdüğünü ve eserini 5 Cemâziyelevvel 847 tarihinde, cumartesi gecesinin son üçte birinde (2 Eylül 1443) bitirdiğini söyler. Arkasından telif esnasında araya uzun fasılalar girdiğini, bilfiil

(19) Aynî, XI. 634.

çalışma süresinin 10 yıl kadar olduğunu açıklar⁽²⁰⁾.

Verdiği tarihler incelendiğinde görülmektedir ki, Aynî de İbn Hacer gibi bu şerhini resmî vazifeleri esnasında yazmış ve 58 yaşında başladığı eserini, 85 yaşında bitirebilmiştir. Bu da söz konusu eserini aynen İbn Hacer gibi en tecrübeli ve olgun çağının mahsülü olarak ilim aleminin hizmetine sunmuştur.

Bu gayret ve hırs, aynı zamanda uzun mesai, eseri, Buharî şerhleri içinde imtiyazlı kılacak bazı hususiyetleri ihtiva eden bir dereceye yükseltmiştir. Çünkü diğer şerhlerin karmakarışık bir şekilde yazılmasına mukabil Aynî eserini o devir için yenilik diyebileceğimiz bir sistem ve usulde yazmıştır. O bu sistem ve metod içinde kendisini bu eseri yazmaya sevkeden amilleri, gayesini ve diğer açıklamaları ihtiva eden kitabın mukaddimesine hamd ve besmeleden sonra, hadis ilmini medh ederek başlar. Daha sonra sözü Buharî ve şerhlerine getirerek, bu eserlerin topluca bir değerlendirilmesini yapar. Bu şerhe başlamadan önce Tahâvî'nin (321/933) *Şerhu'l-Meânî'l-Âsâr*'ına ve Ebu Dâvûd'un (275/888) *Sünen*'ine birer şerh yazdığını hatırlatır. Arkasından Buharî'yi şerhetmeye sevkeden amilleri üç noktada özetler:

1- İlim, Allah Taala'nın en büyük lutufla-

(20) Aynî, XI. 654.

rından ve âlim insanların en faziletlisi olduğundan, köşe bucak iyice araştırıp, her şeyi öğrenmek,

2- Allah'ın kendisine lutfundan verdiği ve takdir ettiği ilmi izhar etmek, buna mukabil nimetini artırmasından dolayı O'na şükretmek,

3- Bazı arkadaşlarının ısrarla böyle bir serh yazmaya kendisini teşvik etmeleri.

Daha sonra çeşitli engellerin ona mani olduğunu ve bir türlü bu esere başlayamadığını ve işinin çok olması sebebiyle bu kadar geniş bir eseri yazmaya uzun müddet yanaşmadığını anlatır.

Daha sonra ilmin o zamanki durumu hakkında karamsar bir tablo çizer. İlmin azaldığını, fazilet nurlarının söndüğünü, lambalarının karardığını, ilim meclislerinin adeta boşaldığını söyleyerek sözlerine özetle şöyle devam eder:

Durum böyle de olsa, insanların uğruna yorulduğu ve servetlerini tükettiği ilim yolunun salıkları iki ayrı grubda toplanmışlardı: Birinci grub hasedcilerdir. Bu insanlar pratik bir zekaya sahip olmadıklarından ve "mebânî"nin ince noktalarını kavramaktan aciz olduklarından, sırf cehalet ve taan, saldırma ve dalaşmadan başka marifetleri yoktur. Onlar için lafızların altındaki manalar bir şey ifade etmez ve yine onlar sadece dış görünüş ve kabuğa önem verirler.

Halbuki sağlam bir basireti olan kişi için, şüpheye düşse de, her şey sabah aydınlığı kadar açıktır.

İkinci guruba gelince, onlar fazilet sahibi ve karakterli üstün kişilerdir. Bunların yanında fazilet sahibi kişilerin de itibarı vardır. Tahkik ve fazilete, aynı zamanda tahkik ve fazilet erbâbına büyük saygı ve sevgi, gereken hürmet ve tazimi gösterirler. Onlar insaflıdır. Herkese ikram ve cömertlik kanatlarını gererler. Hazır cevaptırlar. Onların sözleri inci taneleri, helal sihir ve boğazdan rahatlıkla akıveren temiz berrak suyu andırır...

Ben, nefsine uyararak zorlamayı hedef eden, bir konuda olanı ve olmayanı sayıp döken, sözü, kötüleme ve çirkinliğe kadar vardırıarak kitab tasnif edenlere bu eserimle cevap verdim. Bunun düzenine dediler ki, "Bunu yapan ilk kişi sen değilsin, görüşleri nakzolunan ilk kişi de olmayacaksın. Çünkü bu ezeli bir derttir. Bundan kurtulan da yoktur. Meğer ki, bu tartışmalardan salim ola..."

Fakat bu şekilde bir sınırlama ilme açılan kapıları kapatır, hatta buna önem vermek eşyanın (fikirlerin) iyilerini kötülerinden ayırmayı engeller. Mademki onlar sorunlarından vaz geçmediler, ben de onların metodlarına göre bir metod takib etmekten bir başka yol takib edemezdim. Bunun için güçlülere karşı azimle kollarımı sıvadım,

bilgi dağarcığımı açtım, karışık olan konuları açıklamak, müşkilleri vuzuha kavuşturmak için bu kitabı şerhettim. Dostlara zor gelen konuları açıklarken de, diğer ilimlerden faydalandım. Öyle ki, zulumden (zorlamadan) uzak insaf sahibi bir araştırmacı, nakli ilgilendiren bir meseleyi öğrenmeyi arzu ederse, istediğine kavuşur; aynı şekilde akli bir meseleyi öğrenmek isterse en ikna edici şekilde bu isteğine de nail olur, yüce bilgiler elde eder. Bunun üzerine de, nadir ve ince nüktelerden öğrendiği şeylerden memnun kalır.

Fakat bazıları meram anlatmayı kuvvette, anlama ve anlatmayı başarabilmeyi takib ettikleri yolda bulabileceklerini zannettiler. Allah şahittir ki, bu yoldan dönmek gereklidir. Çünkü bir mü'min'in, kardeşi hakkında sadece hüsn-i zanda bulunması gerekir.

Bununla beraber ben kusurlarımı itiraf ediyorum. Her halde ben de hatalar denizinden nasibimi almışımdır. Fakat yine de, ilim meydanında benim de bir zafer takım, ilim bahçelerinde verimli bir ağacım olsun temennisiyle, ilim adamlarına benzemek istedim. Fakat bunu kendi nefsim için değil, ilim adına istiyorum. Zira "recâ" işini sağlam yapanların adeti, "yeis" ise umutsuz gafillerin şîâridir.

Sonra ben zeka meşalelerini fikirlerimle yaktım, hatta nurlara boğdum. Böylece bu kitabın kapalı yerlerini açıkladım. Kelamın

sahihinden çürüğünü ayırncaya kadar uzun gecelerde, uzun süre uykusuz kalarak çalıştım, Allah'dan mükâfaat ve muvaffakiyyet niyaz ederek tedkik denizine daldım, sedeflerden incileri, kılıflarından cevherleri çıkarmaya muvaffak oldum. Böylece *Umde-tü'l-Kârî* ismiyle öğrencilerden çoğuna kapalı olan manaları bu kitab açıklasın, diğer şerhlerde muattal bırakılan hususları süslesin, çok faydalı ve çok az bulunabilen bir kitab olması sebebiyle de diğer şerhlere üstün gelsin de bundan dolayı hatıralarda Allah'a hamd ve O'nun tevfikına sebep olacak şekilde yaşasın...

Bu eseri tedkik edenden ricam, eseri in-safla incelesin, taan ve zulümü bir tarafa bıraksın. Şayet güzel bulursa çalışmama teşekkür ederek üstünlüklerini itiraf etsin; noksanımı görürse din kardeşliği hakkı için onu düzeltsin. Çünkü insan apaçık hatalardan bile korunmuş değildir:

Şiir:

Bir ayıb görürsen onu ört,

Kendisinde ayıp olmayan Celle ve Âlâ'dır.

İnsaf sahibi, kötü ayıbı yaymaya çalışmaz,

Müteassif (zalim) de açık hakikatı itiraf etmez.

Şiir:

Her ayıba rıza göstermek körlüktür,

Fakat öfke de kusurları ortaya çıkarır.

Allah Taalâ doğru yolda olan insaf sahiplerinden razı olsun, zalimi de batıldan dönmeye muvaffak kılsın. Bu kitabı ilmiyle amil olanlara ulaştırsın. Ben eserimi kıyamet azığı kıldım ve bu niyetimde ihlaslı davrandım. Allah iyilik yapanların ecrini zayı etmez. O her şeye kadirdir. Yapılan dualara acilen icabet edendir. Tahkik konusunda yardım ondandır. Muvaffakiyete ulaşmak O'nun kudretiyledir⁽²¹⁾.

Bu girişten sonra kendisine Buharî'den gelen ravî zincirini nakleder. Aynî verdiği bu senedlere göre Buharî'ye iki ayrı isnad zinciri ile ulaşmaktadır. Birinci tarîk, şeyhi Irâkî (806/1406q3) vasıtasıyla, ikinci tarîk ise yine şeyhlerinden, Takıyyüddin Muhammed b. Muiniddin Muhammed b. Zeyniddin Abdirrahman b. Haydara b. 'Amr, Muhammed ed-Decevî el-Mısırî eş-Şafi'i (805 den sonra) vasıtasıyledir. Buharî'nin tamamını ayrı ayrı muhtelif zamanlarda bu iki şeyhden dinlemiştir⁽²²⁾.

Daha sonra Buhârî'nin kısaca hayatını anlatır ve bazı konularda bilgi verir. "Birinci Fayda" diye başlar ve Buhârî'nin Sahih'inin esas ismini kaydederek, nasıl yazdığını açıklar.

Aynı faidede Sahih'in değerini, ikinci ve üçüncü faidede Hâkim'in (405/1114) Sahihayn hakkındaki görüşlerini, dördüncü-

(21) Aynî, 5-6.

(22) Aynî, I. 7.

de Buharî'deki hadis sayısını, beşinci faidede bütün babların bir fihristini ve kaçır hadis ihtiva ettiklerini nakleder. Altıncı faidede Buharî'nin ravilerini beş tabakaya ayırır ve bunların topluca değerlendirmesini yapar. Yedincide yine Buharî'nin ravilerinden cerh edilenlerin cerh edilme sebeblerini açıklar. Sekizincide "itibâr, mütâbaat ve şahid" arasındaki farkları anlatır. Dokuzuncu faidede, Sahihayn'da zikri geçen mükerrer ve muhtelif olan isimlerin okunuşlarını izah ederek, bu isimleri de alfabetik olarak sıralar. Bu isimlerin nisbe, künye ve diğer baba isimleriyle birlikte tesbitini yapar. Nihayet onuncu faidede Buharî'nin ta'luklarına kısaca değinir⁽²³⁾.

Bu on faidenin akabinde "Mukaddime" diye bir başlık atar. Bu bölümde hadis ilminin mevzuu, kaynakları ve meselelerinin neler olduğunu açıklar. Bu açıklamalardan sonra, hadislerin Arabca olması sebebiyle Arabca hakkındaki görüşlerini dile getirerek şöyle der: "Hz. Peygamber'in sözleri Arabca olduğu için, Arabcayı bütün yönleri ile bilmeyen bu ilimden uzaktır. Bütün yönlerinden kasıt, "hakikat, mecaz, kinâye ve sarihi, 'âmm ve hâssı, mutlak ve mukayyedi, mahzuf ve mudmarı, mantûk ve mefhûmu, iktiza ve işareti, ibare delâleti, tembih ve imâsı... gibi yönlerdir". Bunlardan başka na-

(23) İbn Hacer'in Hedyü's-Sâri'si incelendiğinde görülecektir ki, Aynî'nin ele alıp incelediği bu konular, daha geniş ve etraflıca incelenmiştir.

hivcilerin koyduğu Arabca kaideleri ve Arab luğatının da iyice bilinmesi gerektiğini de ilave eder.

Hız. Peygamber'in fiillerinden kasdın ne olduğunu da şöyle açıklar: Hız. Peygamber'e mahsus olan fiilleriyle, beşerî özelliği olarak yaptığı fiilleri dışında, O'nun tarafından yapılan, bizim de ittibâ ile emrolunduğumuz hareketlerdir⁽²⁴⁾.

Böyle bir mukaddime yapan Aynî şerhine başlar. Eserinde hadisleri ele alırken az çok değişiklikler yapsa da, ilk bâb için 30 ayrı başlık koyar ve hadisi bu başlıklar altında çeşitli yönleriyle inceler.

e) Diğer Eserleri

Aynî'nin bu eserlerinden başka, kaynaklarda şu eserlerin de onun tarafından yazıldığı kaydedilmektedir:

- 1- el-Mecmû' (Bursa, Hüseyin Ağa Ktb. r. 50).
- 2- Tekmiletü'l-Etraf (Şehid Ali Paşa Ktb. r. 387).
- 3- el-İlmü'l-Heyyib fî Şerhi'l-Kelimi't-Tayyib (Mısır Milli Ktb. r. 112).
- 4- Mu'cemü Şuyûhihı.
- 5- Tabakâtü's-Şuarâ,
- 6- Tabakâtü'l-Hanefiyye,

(24) Aynî, I. 8-14.

7- el-Fevâid ala Şerhi'l-Lubâb,

8- Melâhu'l-Elvâh Şerhu Merâhi'l-Ervah, (784 yılında bitirdi)^(x).

9- Şerhu Arûdu's-Sârî libni Hâcib,

10- Meşarihu's-Sudur ve Melamihu'd-Duhur, (798 de bitirdi).

11- Tezkiratün Mütenevviatün⁽²⁵⁾.

Siyasi ve kültür çevresi ile hayatı ve eserleri hakkında bilgi verdiğimiz Aynî'nin düşünce yapısı ve açıklamaları, yorumları hakkında bir fikir vermek için, *Umdetü'l-Karî*den seçtiğimiz bir kaç bölümün tercümesine Aynî üzerine yapılan çalışmalardan sonra yer vereceğiz.

(25) GAL S. II. 51; Dav, X. 134; Şezerat, VII. 289.

D- AYNÎ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Aynî üzerinde ÷lkemizde Şimdiye kadar beş ħalıŐma yapılmıŐır:

1- Âdile Abidin, Aynî'nin Hayatı ve İkdü'l-Cuman'ında Osmanlılara Dair Olan Malumatın Tetkiki, Tarih Semineri Dergisi, II. sayı, İstanbul, 1938.

Bu ħalıŐma bir seminer ħalıŐmasıdır. Yazar önce konuya bir giriş yaparak, "BaŐlangıŐ" başlığı altında, bu ħalıŐmayı niĈin araştırma konusu olarak seĈtiđini anlatmış ve daha önce bōyle bir ħalıŐmanın hiĈ yapılmadığını vurgulamıŐtır. GiriŐin arkasından kullandığı kaynaklara (bibliyografya) yer vermiŐtır.

Daha sonra Aynî'nin hayatını ele almıştır. Buradaki verdiği bilgiler daha Ĉok Aynî'nin kendisinin yazdığı *İkdu'l-Cuman*'ına dayanır. Verilen bu malumat, sōz konusu tarihin Osmanlılar zamanında yapılan tercemesinden, genellikle sadeleŐtirilmeden aynen alınmıştır. Burada gōze batan Şey, bolca mat-baa ve imla hatasının bulunmasıdır. Bōylece yazar zaman zaman o devrin bazı kaynaklarına da baş vurarak Aynî'nin hayatını incelemiŐtır.

Bunu takib eden "Eserleri" başlığı altında, Aynî'nin yazdığı eserleri: Şerhleri, ihtisarlari ve bizzat kendisinin telif ettiği eserleri şeklinde guruplara ayrılmış, fakat bu eserler hakkında hiç bir bilgi verilmemiştir. Buna karşılık, Ikdu'l-Cüman ve tercemesi hakkında haylice malumat verilerek, eser her yönü ile tanıtılmış, kaynakları tek tek sayılarak tetkik edilmiştir. Daha sonra da aynı eserin İstanbul'daki kütüphanelerde yazma halinde bulunan nüshaları cild cild ele alınarak her cildin ne zaman yazıldığı, hangi seneleri ihtiva ettiği ve diğer özellikleri anlatılmıştır.

Çalışmanın sonunda, "Ikdu'l-Cümân fi Tarihi Ehli'z-Zemân'da Osmanlılara aid verilen malumat ve bu malumatın Osmanlı tarihlerinin verdiği malumatla mukayese ve tenkidi" başlığı yer almıştır. Bu başlık altında da, dönem dönem Aynî'nin Osmanlılara ait verdiği bilgiler nakledilerek, bu bilgiler Osmanlı tarihçilerinin verdiği bilgilerle karşılaştırılmış, sonra da tenkidi yapılmıştır.

2- Kazım Yaşar Koprman, el-Aynî'nin Ikdu'l-Cuman'ında XV. yy. Ait Anadolu Tarihi İle İlgili Kayıtlar, Ankara, 1971, basılmış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Ktb. r. 149.

Bu tezin yazarı, sayın hocamız Kazım Yaşar Koprman Bey de, eserine, Aynî'nin hayatını bir önceki çalışmadan daha geniş ve sade bir dille anlatarak başlamış, arkasın-

dan da eserleri hakkında bilgi vermiştir. Eserlerini, basılanlar, yazma halinde olanlar ve kaynaklarda ismi geçenler şeklinde guruplandırarak, bunlardan basılmış olanların baskı yer ve tarihlerini, yazma olanların, nerede bulunduklarını belirtmiştir.

Daha sonra *Ikdu'l-Cumân* hakkında geniş bilgi vererek, esas konuya geçmiştir. Bu bölümde söz konusu eserde yer alan XV. yy. ait Anadolu tarihi ile ilgili bütün bilgileri incelemiş ve bu bilgileri diğer kaynaklarla karşılaştırarak tetkik ve tahkik etmiştir.

3- Talat Sakallı, Aynî'nin Hadis Kültüründeki Yeri, Ankara, 1987, basılmamış doktora tezi.

Bu çalışma bizim tarafımızdan yapıldı. Biz Aynî'nin hadisciliğini ele alarak, onu bu yönüyle bu çalışmamızda inceledik.

Biz de Aynî'nin hayatını ana hatlarıyla ve kronolojik bilgi vererek özetledik. Bundan önceki iki çalışmayı dikkate alarak, hayatı hakkındaki bilgileri uzatmadık. Eserlerini ise, konularına göre ayırarak, elde mevcut olanlar hakkında bilgi vermeye çalıştık. Basılmış olanların, baskı ve yerlerin; yazma halinde olanların hangi kütüphanede bulunduklarını açıklayarak, ismi sadece kaynaklarda geçen eserlerin de hangi kaynaklarda geçtiğine işaret etmek suretiyle derli toplu bilgi vererek tanıttık.

Aynî'nin hadisle ilgili büyük eserlerinden

Umdetü'l-Kârî hakkında geniş bilgi verdikten sonra, Aynî'nin hadis kültürü ile ilgili görüşlerine geçtik. Onun Hz. Peygamber, sahabe, tabiin ve sünnet hakkındaki değerlendirmelerini daha çok *Umdetü'l-Karîye* dayanarak tesbit ettik ve bu tesbitlerimizi diğer temel eserlerle karşılaştırarak inceledik. Bu bilgilerin ardından hadis usulü ile ilgili konuları ele alarak, Aynî'nin bu konularla ilgili görüşlerini ve takib ettiği metodunu anlattık. Haliyle bunları yaparken diğer hadiscilerin görüşleriyle karşılaştırmayı ihmal etmemeye çalıştık.

Üç bölümlük bu tezin son bölümünü ise, Aynî'nin, hadiscileri ve bu hadiscilerin meşhur eserlerini genel olarak tetkik ve tenkidlerine ayırdık. Burada Aynî diğer hadiscileri nasıl değerlendirdiğini, hangi hadisciye güvenip, hangisine güvenmediğini ve hangi muhaddisin eserine değer verdiğini kendi ifadelerinden tesbit ettik. Özellikle de Buharî'nin *Sahîh*'ini nasıl değerlendirdiğini, onun hakkındaki telakkilerini biraz daha genişçe inceledik. Aynî'nin söz konusu eserin şerhlerine bakışını ve bu eserlerin yazarlarıyla yaptığı tartışmaları kısaca anlattık.

4- Doç. Dr. Talat SAKALLI, İbn Hacer Aynî Çatışmasının Buharî Şerhlerindeki Tezühürü yayma hazır. 134 daktilo sayfası.

5- Salih Yusuf Ma'tuk, Bedrüddin el-Aynî ve Eseruhu fi'l-Hadis, Beyrut, 1987, 336 sayfa.

E- ESERLERİNDEN ÖRNEKLER

a) Haksızlık ve Ğasb^(x)

"Bu bölüm haksızlık yapmanın ve gasbetmenin haram olduğuna dairdir:

Arabca karşılığı "Mezâlim" olan ve "haksızlıklar" diye çevirebileceğimiz çoğul kelimenin tekili "mazlemedir". Esas manası ise, zulum yapmada aşırı gitmektir. Dindeki manası ise, "her hangi bir şeyi dinin tayin edip koyduğu bir yerden başka bir yere koymaktır". Bazıları bu kelimeyi, "bir başkasının mülkünde, sahibinin izni olmadan tasarrufda bulunmaktır" diye tanımlamışlardır.

el-Muğrib isimli kitabda "mazleme" kelimesi "zulum" kelimesi ile eş anlamlı olarak gösterilmiştir.

"Ğasb" ise, bir başkasının malını zulum ile ve düşmanlık yaparak almaktır. "Bir başkasının malını zulum ile elde etmek ve o mala hakim olmak" olarak da tarif edilmiştir. Bazıları da "haksız yolla bir başkasının hakkını almaktır" diye tanımlamışlardır.

Buharî'nin çeşitli nüshalarında bu başlık-

(x) İkd, Veliyüddin Ef. Ktb. r. 2395, s. 273-4.

ta farklılıklar vardır.

Konu ile ilgili ayetler: "Ey Muhammed! Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Allah onları öyle bir güne kadar geciktirir ki, o günün dehşetinden gözler belirir (bir noktaya dikilir kalır), zalimler başlarını dikerek gözlerini kendilerine bile çevirip bakamazlar, kalbleri bomboş halde koşarlar. İnsanları azabın geleceği gün hakkında uyar! Zulmedenler o gün "Ey Rabbiniz, bizi yakın bir geleceğe kadar erteleyin de, senin davetine icabet edelim ve peygamberlerine uyalım" diyecekler. Bunun üzerine onlara şöyle cevap verilecek: "Hani siz bundan evvel, yani dünyada sizin için zeval: sonunuzun gelmesi yoktur diye yemin etmiş değildiniz? Sizden evvel zulüm yapanların yerlerine yerleştiniz; ayrıca onlara neler yaptığımız da size açık bir şekilde belli olmuştu, üstelik sizlere bazı misaller de vermiştik". Onlar her türlü hile ve tuzağa başvurdular. Fakat onların bu hile ve tuzakları dağları yerinden kaldıracak (cinsten) olsa bile onların tuzakları, Allah'ın yanındaydı (Allah) onların tuzaklarını bozar, cezalarını verir".

O halde sakın Allah'ın, peygamberine verdiği sözden cayacağını sanma! Şübhesi Allah çok üstündür, cezayı hak edenlere cezasını verendir." (İbrahim Suresi, 42-47)

Ayetin Tefsiri: Ayette geçen "Sen Allah'ı habersiz sanma" hitabı, şayet Hz. Peygam-

ber'e ise, bu cümlelerin manası, "Bulunduğun hal üzere devam et!" yani "Sen Allah'ı onların yaptığından habersiz sanmaya devam et!" olur. Nitekim diğer bir ayette de "Sakın müşriklerden olma!"⁽¹⁾ buyrulmaktadır. İşte ilk ayetteki hitab da bu ayetin manasındadır.

Fakat bu hitab bir başkasına ise, daha doğrusu zulüm yapanlara veya haksızlık yapanlara ise, bu durumda anlam açıktır ve cümleye herhangi bir şey takdir etmeye gerek kalmaz.

"Allah onları öyle bir güne kadar tehir eder ki, o günün dehşetinden gözler belirir": Gördükleri şeylerden dolayı korkudan gözleri yerinde duramaz demektir.

"Başlarını dikerek koşarlar": Tabi'in önde gelen alimlerinden Mücahid ayetin bu kısmını terceme ettiğimiz gibi anlamaktadır. Yani şu manayı vermektedir: "Gözlerini hiç bir tarafa çevirmeden, göz kapakları açık olduğu halde, öylece bir noktaya bakar kalırlar."

"Kalbleri bomboş": Yani o gün zalimlerin hayret ve dehşetten kalblerini ve akıllarını hiç bir şey meşgul edemez, bir şey düşünmezler, adeta boşluktadırlar. Kalblerinde ne bir kuvvet, ne de bir cesaret vardır. Mesela ahmak olana da "kalbi bomboş" denilir. Buna göre anlam, "İnsanlar kıyamet gününün dehşetinden adeta aptallaşıp kalacaklardır" olur.

(1) 6/En'âm Suresi, 14.

"İnsanları korkutarak haber ver": Bu buyruk Hz. Peygambere'dir. İnsanlara ahireti haber vererek uyarmasını emretmektedir.

"Yakın bir geleceğe kadar bize mühlet ver": Yani kıyamet günü zalimler veya kafirler "Bizi dünyaya tekrar geri gönder ve yakın bir zamana kadar mücade et de, kısa bir müddet daha yaşayalım. Bu defa sana iman ederek, daha önce yaşarken yapamadığımız iyi işleri yapalım ve peygamberlerine uyalım" diyecekler.

"Siz yemin etmemiş miydiniz?": O gün onlara "Siz dünyada ebedi olarak kalacağınız ve ölümle yok olacağınıza yemin etmemiş miydiniz?" Ölümünden sonra dirilmeyi inkar ederek, sizden önceki zalimlerin yerini almıştınız" denilecek. Onlara yaptığımız size de açıkça belli oldu, yani haber verildi. Mesela onların helak olmaları, evlerinin ve yurtlarının harab olup gitmesi gibi olayların bir kısmını gözlerinizle bizzat görerek, bir kısmını da bizim haber vermemiz suretiyle öğrenmişsiniz" denilecek.

"Onlar hileye baş vurdular": Hz. Peygamber'i müşrikler öldürmeye karar verdikleri zaman hile ve tuzak hazırlamışlardı. Halbuki Allah onların hazırladıkları bu tuzakları biliyordu. Zaten O'na hiç bir şey gizli kalmaz. Bunları yapanlar da cezalarını çekeceklerdir.

"Şayet onların hile ve tuzakları dağları

bile yerinden kaldıracak cinsten olsa..." Yani onların hileli tuzakları dağları yok edecek bile olsa, Allah dinine yardım eder. Bu ayette geçen "dağlar" kelimesinden kasıt, İslâm dînidir. Fakat bunu normal olarak ve ifadeyi mübalağa ile anlayarak, dünyanın dağları olarak düşünenler de vardır. Eğer ikinci manayı kabul edersek, bu durumda birinci mana "istiâre" olur.

Haksızlıkların Kısası

Bu bölüm kıyamet günü zalimlerin kısası ile ilgilidir. Kisas, Arabça'da isim gurubuna giren bir kelime olup, öldürülen bir kişinin velisinin öldüren veya yaralananın, yaralayandan aynı şekilde hakkını alması anlamına gelir. Bu da şu demektir: Bizzat yapılan bir eylemde, yani öldürme ve yaralamada karşılıklı eşitliğin sağlanmasıdır.

Fakat kisas kelimesi daha sonraları Arapça'da karşılıklı olarak eşitlemeyi ilgilendiren her mana için kullanılmıştır.

1. Hadis: "Ebu Said el-Hudri'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.) şöyle demiştir: "Mü'minler (kıyamet günü) cehennemden kurtulunca, cennet ile cehennem arasındaki bir köprüde habsolunurlar. Orada Dünya'da aralarında meydana gelen haksızlık veya zulumleri kisas olunur. Mü'minler günahlarından da temizlenip, arındıkları zaman cennete girmeleri için izin verilir. Allah'a yemin olsun ki, sizden

biriniz Cennetteki konutunu, dünyadaki evinden daha kolay bulur.”

Bu hadisin yukarıdaki başlık altında yer almasının sebebi, hadiste de kısasla ilgili bir konunun ele alınmasından dolayıdır.

Yorum ve Tefsir: Köprü: İbnü't-Tin köprü hakkında şu açıklamayı getirmiştir: “Her vadi veya çaya kurulan şeydir”. Herevî (224/838) ise, “Arapça'da bir bina da köprü (kantara) diye isimlendirilir. Çünkü binanın unsurlarından bir kısmı, diğer kısmının üzerine konularak yapıldığından dolayı böyle isimlendirilmiştir” şeklinde açıklar.

Kurtubî (671/1272) de, hadiste sözü edilen köprüyü, “ikinci Sırat” olarak göstermiştir. O şöyle açıklar: “Birinci Sırat, sorgusuz sualsiz Cennet'e giren müminlerin dışında, bütün mahşer halkı için kurulur. Buradan kurtulan kurtulur. Tabi Dünya'daki yaptığı işlere göre. Bu birinci Sırat'ı geçenler sadece müminlerdir. İşte bu birinci Sırat'ı geçenler de, kendilerine mahsus bir Sırat'da durdurulurlar. Fakat hiç biri buradan tekrar cehenneme döndürülmez. (Çünkü burada biribiriyle helalleştirilirler) “Mü'minler Cehennem'den kurtulunca” cümlesinden kasıt, cehennem üzerindeki Sırat'tan kurtulmak manasındadır.”

Nitekim Mukatil (150/767) şöyle demiştir: “Cehennem'in üzerindeki köprüden geçen insanlar, cennet ile cehennem arasında durdururlar. Temize çıkarılanlara “Selam

sizlere! Ne temizsiniz! Edebiyyen orada yaşamak üzere giriniz! denilir”⁽²⁾.

Cennet ile cehennem arasındaki Sırat: Kıyamet günü insanların üzerinden geçecekleri ve Cehennem üzerindeki sırat ile Cennet arasındaki bir köprüdür. Bunun için de, bu köprüye ikinci Sırat denilmiştir. (Çünkü birincisinden sonradır.) Burada insanlar dünya hayatında iken aralarında meydana gelen küçük haksızlıklar sebebiyle, birbiriyle hesaplaştırılır. Küçük günahlardan da temizlenip, her türlü günahdan arındıkları zaman “Cennet'e koşunuz!” denilir ve Cennet'e girmeleri için o müminlere izin verilir.

Bu sırat'da insanlar durdurularak, dünya da bedenlerini ve mallarını ilgilendiren her türlü konuda, aralarında meydana gelen haksızlıklarla ilgili haklarında birbiriyle hesaplaştırılırlar. İbn Battal bu konuda şu açıklamayı yapmıştır: “Bu hesaplaşma sadece bazı insanlara mahsustur. Bunlar, haksızlıkları veya zulumleri iyiliklerinden az olan kişilerdir. Çünkü haksızlıkları veya günahları, iyilik veya sevablarının tamamını aşan kişiler olsalardı, mutlaka cehennem'e gitmeleri gerekirdi. Bu durumda, hadis bu insanlardan cehennemden kurtulanlar olarak bahsettiğine göre, bu insanlar sadece bazılarını, yani bizim söylediklerimizi anlatmaktadır. Dolayısıyla bu arada hesaplaşacaklardan her

(2) 39/Zümer Suresi, 73.

birisinin, diğer müslüman kardeşi üzerinde bir hakkı varsa, bu durumda onların Cehennem'e girmelerine sebep olacak hiç bir sebep de yoksa, aralarında sevab ve günahları ile hesaplaşırlar. Kardeşine yaptığı haksızlığı oranında, kendi sevablarından alınır ve haksızlık yaptığı veya hakkını yediği kardeşine verilir. Bundan sonra da Cennet'e girerler. Cennette her ikisi de geri kalan sevabları oranında yüksek ve daha iyi derecelere yükselirler. İşte bu dereceler yüzünden Cehennem'den kurtulduktan sonra böyle kimseler hesaplaştırılırlar. Çünkü üzerinde bir başkasının hakkı olan hiç kimse cennete giremez.”

Yine konu ile ilgili el-Mühelleb (?) şu açıklamaları yapar: “Buradaki hesaplaşma sadece el ile vurma gibi, vucuda yapılan haksızlıklarda olabilir. Yani o andaki kısas ancak cesedin varlığı ile mümkündür. Daha açık bir ifade ile, bir kişi diğer bir kardeşine dünyada haksız yere eliyle vurduysa, o sırat üzerinde, kendisinde dünyada vurulan, aynı şekilde vurana eliyle vurarak hakkını alır.”

Bu durumda haksızlığa uğrayana “ister sen hakkını alabilirsin, istersen bu hakkından vaz geçip, kardeşini affedebilirsin” de denilir.

Bazı alimler ahirette anlatıldığı şekilde, mal ve namus konusunda kısas yoktur, sadece günah ve sevablarla kısas yapılır deyince,

onların bu görüşlerine şöyle karşı çıkılmıştır: Ebu'l-Fadl'ın *et-Tergib ve't-Terhib* isimli eserinde, Said el-Müseyyeb'den sağlam bir senetle rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah Kıyamet günü her insan hakkındaki hükmünü verip, bu işi bitirince, hayvanların arasında da hüküm vermek için onlara yönelir. Öyleki iki boynuzu ile diğer bir hayvana toslayan veya süsen boynuzlu hayvandan, boynuzsuz keçilerin hakkı alınır.”

Aynı konuda şöyle bir görüş daha vardır: Böyle bir hesaplaşmaktan ziyade, Allah'ın (c.c.) insanların kalbine affetme duygusunu koymak ve haksızlığa uğrayanların kalbine affetmelerini ilham etmek suretiyle, mümin kardeşlerini, o kimselerin affetmesini sağlamasıyla olan bir (barıştırma) burada yapılacaktır. Veya Allah bazılarını bazılarından dolayı affedecektir.

Hadisin “Mü'minler küçük günahlardan da temizlenip, arındıkları zaman Cennet'e girmeleri için izin verilir” cümlesini Cabir (r.a.) ın rivayet ettiği şu hadis desteklemektedir. “Cennet halkından hiç birinin üzerinde kul hakkı olduğu halde cennete girmesi helal olmaz”⁽³⁾.

Müminlerin Cennet'te varacakları makamları dünyadaki evlerinden daha iyi bilmelerini ve cennet'teki bu yerlerini hiç bir kılavuza ihtiyaç olmaksızın kolayca bulabil-

(3) Aynı, VI, 105-6.

melerini Mühelleb, müminlerin daha önceden henüz mezarlarında iken (berzahda iken) her sabah ve akşam ruhlarına buradaki makamlarının veya evlerinin gösterilmiş olmasıyla izah eder.

Eğer sen bu hadis Abdullah b. Sellam'dan rivayet edilen "Melekler o gün, cennet'in yolunda kendi makamlarına götürmek için onlara kılavuzluk yaparlar" hadisiyle (3a) çelişiyor, dersen, sana şu cevabı verebilirim: Gerçekte bu iki hadisin arasında çelişki söz konusu değildir. Son hadisin anlattığı kimseler, ikinci sıratda durdurulmayan, hapso-lunmayan ve cehennem'e hiç girmeyen veya orada cezasını çektikten sonra cehennem'den çıkarılarak, cennet'in kapısına kadar getirilen kişilerin durumunu anlatmaktadır. Ayrıca burada şu ihtimal de söz konusudur: Herkesi melekler cennet'teki yerine götürdüğünde, yerine varan her inanan, makamını görünce hemen tanır ve bilir. Nitekim Allah Taâlâ bu durumu Kur'an-ı Kerim'de şöyle açıklamaktadır: "Onları tarif ettiği, tanıttığı cennet'e sokacaktır"(4). Bu ayetin yorumunda müfessirlerden çoğu der ki "Cennet ehli cennete girdikleri zaman, onlara doğru yerlerinize dağılın!" denildiğinde, herkes yerini kolaylıkla bulur. Mesela cuma namazından dağılan müslümanlar, nasıl evlerini rahatlıkla

bulabiliyorlarsa, cennet ehli de bunlardan daha kolay cennetteki makamlarını veya ebedi olarak yaşacakları yerlerini bulabilirler.

"Dikkat Ediniz! Allah'ın Laneti Zalimler Üzerinedir"(5) ayeti.

Bu ayet Hud Suresinin 18. ayetinin sonudur. Yüce Allah meleklerin veya peygamberlerinin dilinden hikaye ederek, o kimselere kıyamet günü şöyle denileceğini haber vermektedir: "Allah'a yalan uydurandan daha zalim kim olabilir? Onlar Rab'lerine sunulacaklar, şahidler de, "İşte Rab'lerine karşı yalan söyleyecekler bunlardır" diyecekler. "İyi bilin ki, Allah'ın laneti zalimlerin üzerinedir."

Hadis: "Safvan b. Muhriz el-Mâzenî anlatıyor (Allah ona rahmet etsin): Ben İbnî Ömer'in elini tutmuş olduğum halde, onunla beraber yürüyordum. Bir adam geldi ve "Necvâ (: fısıldamak)" konusunda Hz. Peygamberden nasıl bir açıklama duydun?" diye sordu. İbn Ömer "Ben Allah'ın Rasûlünden konu ile ilgili şu hadisi duydum: "Kıyamet günü Allah mümini yaklaştırsın ve üzerine şefkat kanatları koruma örtüsünü (hicabı hıfzını) örter. Böylece onu diğer insanların gözlerinden gizler ve o kişiye şöyle der: "Ey kulum, Şu günahını bilirsin değil mi? Şu günahı da bilirsin değil mi? Şu günahını da bilirsin değil mi?" diye sorar. O kişi

(3a) Ayni, VI, 106.

(4) 47/Muhamed Suresi, 6.

(5) 11/Hud Suresi, 18.

de "Evet ey Allahım!" diyerek, bütün günahlarını ikrar ve itiraf ettikten sonra, kendi kendine helak olduğunu an'ayınca, Allah Taâlâ "Kulum sen dünyada kendi aleyhine olan günahlarını halktan gizledin. Ben de bu gün senin için bu günahlarını affediyorum" buyurur. Bunun üzerine o kulun sevab (hasenat) defteri sağından verilir. Kafir ve münafıklara gelince, (meleklerden ve peygamberlerden) bir çok şahidler onlara şöyle diyecekler: "İşte şunlar Rablerine (ortak koşarak) yalan söyleyenlerdir. Allah'ın laneti o zalimlerin üzerine olsun!"

Açıklama ve Yorumu: "Necvâ", yavaşca ve gizlice söylemeye denir. Fısıldamak manasına da gelir. Buradaki manası, Allah'ın kıyamet günü inanan kuluyla gizlice konuşmasıdır. Bu da Allah'ın büyük lutuflarından biridir. Çünkü kulunun günahlarını affetmek için gizlice önce kendisine hatırlatıyor, sonra da affediyor.

Allah'ın mümin kuluna yaklaşması, mekan ile ilgili bir yaklaşma değil, rütbe ile ilgili bir yaklaşımdır (et-takrîbû'r-rütbi).

Hadiste sözü edilen, Allah Taâlâ'nın mümin kulunu rahmet ve merhamet kanatları altına alarak, mahşer günü toplanan bütün insanların gözlerinden saklayıp, onu örtmesi, hadiste geçtiği gibi, arkasından da ona sorular sorarak, cevaplarını ikrar ettirmesi, belig bir temsili içeriyor. Konu ile ilgili olarak Tîbî şöyle diyor: Bu hadiste

gecen örtme ve ilahî koruma, kuşun kanadından istiare olmuştur. Nasıl ki kuş kendi kanadı ile hem kendi hayatını, hem de yumurtasını örterek korur. İşte Yüce Allah da mümin kulunu mahşer halkının bakışlarından, örtmek suretiyle gizler. O kulunu rezil olmaktan korur. İşte bu durumu anlatmak için hadiste istiare sanatı kullanılmıştır.

Hadisin son kısmı, yukarıdaki başlıkta yer alan ayetin bir bölümüdür. Bu ayette geçen zulüm, Allah'a inanmama, yani küfür ve münafıklıktır. Çünkü her zulüm bu ayetin manasına girmez ve Allah'ın lanetini gerektirmez. Çünkü Allah'ın katında kâfirliğin cezası, diğer küçük günahların cezası gibi değildir.

"Lânet", Allah'ın rahmetinden kovulma ve uzaklaştırmadır.

Bu hadis şu ayeti kerimeyi tefsir etmektedir: "Sonra o gün (size verilen) nimetten sorulacaksınız"⁽⁶⁾. Helal nimetten sorulacak soru, sadece Allah'ın insana verdiği nimetleri ona ikrar ettirmek için sorulan bir sorudur. Nitekim Yüce Allah insana o gün, daha önce kendisine isyan ederek yaptığı günahlarını da ikrar ettirerek o günahlarını affediyor. Durum böyle olunca, Allah'ın kullarına verdiği helal nimetten dolayı sorguya çekmesi, kendilerine verilen nimetlerin ikrar edilmesi olarak anlamak, intikam veya hesap sormak için sorguya çekmek olarak

(6) 102/Tekasür Suresi, 8.

anlamaktan daha iyi ve doğrudur.

Bu hadis günah işleyen müminlerin işledikleri günah büyük bile olsa- kafir olmadıklarına bir delildir. Halbuki Hariciler büyük günah işleyenin kafir olacağını savunmuşlardır. Yine aynı hadis büyük günahların da Allah tarafından affolunabileceğine de delildir. Halbuki Mu'tezilliler sadece küçük günahların affedilebileceğini iddia etmişlerdir.

Müslüman Müslümana Zulmetmez ve Bir Zalimin Elinde Bırakmaz veya Tehlikeye Atmaz

Hadis: Abdullah b. Ömer (Allah hem Hz. Ömer'den, hem de oğlu Abdullah'dan razı olsun)'in haber verdiğine göre, Hz. Peygamber (s.) şöyle buyurmuştur: "Müslüman müslümanın kardeşidir. Müslüman müslümana zulüm yapmaz, onu bir felaket veya tehlike anında yalnız bırakmaz. Kim bir müslüman kardeşinin bir sıkıntısını giderirse, Allah da onun kıyamet sıkıntılarından bir sıkıntısını bir ihtiyacını giderir. Bir müslüman, müslüman kardeşinin dünyada bir ayıbını örterse, Allah da kıyamet gününün ayıbını örter."

Bu hadisi Buhari'den başka, diğer hadislimlerinden kitabında nakledenler şunlardır: Müslim, Tirmizi, Nesei...(7). Fakat bu

) Müslim, 45/Birr, 57, 72; Ebu Davud, 35/Edeb, 38; Tirmizi, 15/Hudud, 3...

rivayetler arasında küçük kelime farkları vardır.

Yorum ve Açıklama: "Müslüman müslümanın İslâm'da kardeşi sayılır. Arapça'da kardeş kelimesini ifade eden "ihvetün" kelimesi, aralarında ittifak olan her iki şeye denir. Yani aralarında her hangi bir noktada ortaklık olan iki şeye "ihvetün" denilir. Bu anlama göre hadisteki kardeşlik İslâm'ın her ferdini içine alır. Hür olsun, köle olsun, yetişkin olsun, çocuk olsun fark etmez.

Hadiste sözü edilen müslümanın müslümana zulmetmemesi, emir manasındadır. Pekistirmeli olarak, hiç bir zaman ve asla müslüman müslümana zulmetmesin manasına gelir. Çünkü müslümanın müslümana zulmetmesi kesinlikle haramdır.

İbn Battal müslümana yardım etmenin "farz-ı kifaye" olduğunu, yani bir müslümana, bazılarının yardım etmesiyle diğer müslümanların sorumluluktan kurtulduklarını, fakat resmi emir sahiblerinin veya devlet başkanlarının ve görevlilerinin bizzat kendilerinin bu görevi yerine getirmelerinin farz-ı ayn (bizzat kendisine farz) olduğunu söylemiştir.

Ben (Aynî) derim ki: Müslümana yardımın müstehab veya vacib olması, şartlara ve durumlara göre değişir.

Müslümanın ayıplarını örtmek gerekir. Fakat bu hüküm, günah ve zulmünü açıktan

yapmayanlar içindir. Zira açıktan günah işleyenler bu hükmün dışındadır. Günahını ve zulmünü açıktan açığa herkesin önünde yapanların kötülüklerini anlatarak, müslümanları uyarmak, dinimizde giybet (dedi kodu) sayılmaz ve yasak değildir. Nitekim Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuştur: "Facirin (günahkarın) günahlarını söylemekten çekiniyor musunuz? O günahkarı (faciri) tanıyanlara, onun kötülüklerini hatırlatınız. Böylece insanlar onun kötülüklerinden sakınırlar (tedbirlerini alırlar)"(8). Bu hadisi *Telviḥ* isimli şerhin yazarı kitabında rivayet etmiştir. Fakat *Tavdiḥ*'in yazarı ise, söz konusu hadisın zayıf olduğunu söylemiştir.

Hadiste sözü edilen "sıkıntı" ise, insanın canını sıkın veya sana arız olan şiddetli üzüntü veya kederdir.

"Kim bir müslümanın ayıbını örterse..." ifadesinin manası da, bir müslümanın, diğer bir müslümanın işlediği, fakat insanlara göstermediği, açığa asla vurmadığı bir kötülüğünü kimseye söylememesi ve açığa çıkarmaması demektir. Fakat bu kaide, o aybı gizlice bertaraf etmeyi engellemez.

Hadisten, yardımlaşmayı teşvik ve insanlara güzel muamele etmek, onlarla iyi geçinmek, müslümanların hatalarını örtmek ve açığa çıkarmamak, o hatanın dedi kodusunu yapmamak ve o inananın günahını yaymak hükümleri çıkarılabilir.

(8) el-Câmiu's-Sağır, I. 19.

Bu hadis müslümanların birbiriyle olan münasebetlerindeki gerekli adabın bir çoğunu anlatmaktadır. Nitekim Kirmanî "Bir hatanın ancak işlenmiş veya yapılmış olursa, gizlemenin bir manasının olabileceğini ve bundan dolayı kişinin gizli yaptığı bir hatayı hemen inkar etmenin (yani hemen unutarak, açığa çıkarmamanın) vacib olduğunu" söyler. Buna karşılık "ravilerin cerhi" ile şahidliği ilgilendiren meselelerde, kişilerin kötülüklerini saklamanın caiz olmadığını da sözlerine ekler. "Çünkü der; Onların hata veya suçlarını söylemek haram olan giybeste girmez. Bilakis böyle konularda kötülükleri ortaya koymak veya anlatmak gerekli (vacib) olan bir öğüttür."

"İster Zalim Olsun, İsterse Mazlum (Haksızlığa Uğrayan) Mümin Kardeşine Yardım Et!"

Hadis: Enes b. Malik (r.a.)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber bir defasında "İster zalim olsun, isterse mazlum olsun mümin kardeşine yardım et!" buyurmuştu. Yanında bulunanlar, "Ey Allah'ın Rasülü! haksızlığa uğrayan veya kendisine zulum yapılan kişiye yardım edebiliriz. Fakat zalime (haksızlık yapana) nasıl yardım edebiliriz?" diye sordular. Allah Rasülü bunun üzerine şöyle cevap verdi: "Zalimin de iki elinin üstünü tutarsın."

Açıklama ve Yorum: Zalime yardımın, onun iki elinin üstünü tutmak suretiyle yar-

dım edilmesi, demek o zalimi yaptığı zulumden men etmek veya o işi yapmasına engel olmak demektir. Burada söz konusu olan üst (fevk) kelimesi, ya mukhamdır (saldırılarak derhal tutulması) ya da, hakim olmak suretiyle ve kuvvetle zalimin elini tutup zulmüne engel olmaktan kinayedir. Nitekim İsmâîlî bu hadisi "O zalimi zulümden men edersin. Bu hareketin o kişiye bir yardımdır" şeklinde, Müslim ise "Eğer zalim ise, o kişiyi zulmünden engellersin. Bu engelleme zalim için bir yardımdır" şeklinde rivayet etmişlerdir.

İbn Battal söz konusu hadisin yorumunda şöyle der: Hadisteki "nusrat" Arabca'da iâne ve yardım demektir. Bu duruma göre zalime, zulum yapmasına engel olmak suretiyle yardım etmek şeklindeki izah, bir sözü kendisiyle açıklamak (mâ yüevvelü ilayh) kabilinden, en özlü ve kısa edebî (beliğ) sanattır.

Beyhakî ise şöyle der: "Bu hadisin manası şudur: Zalim bizzat kendi nefsinde mazlumdur. Kişinin kendisinin böyle bir zulümden engellenmesi, hem cümlelerin manası, hem de tecrübe açısından, o kişiye yardım etmek demektir. Bir müslüman, kötülük yapmak isteyen bir kardeşini görür, kendi kanaatine göre de, o kişiye engel olduğunda bir kötülüğü ortadan kaldırmak durumunda ise, (mesela zina gibi) o kişiyi bu kötü hareketten alıkoymaya çalışır. Bu o kişi için bir yardımdır. İşte bu manada, zalim ve mazlum birdir.

Telvih isimli Buharî şerhinde, el-Mufaddal b. Seleme ed-Dabbî'nin *Kitabü'l-Fâhîr* isimli eserinden şöyle bir açıklama nakledilmiştir: "Zalim olsun, mazlum olsun kardeşine yardım et" sözünü ilk söyleyen Cündeb b. Anber b. Amr b. Temîm isimli bir kişidir. Bu şahıs düşmanlarının eline düştüğü zaman, arkadaşlarından Sa'd b. Zeyd Mennat'dan şöyle bir şiir söyleyerek, yardım ister:

Ey cömert ve çok çalışkan kişi!

İster zalim olsun, ister mazlum olsun kardeşine yardım et.

Tarihî isimli şair de, Esla' b. Abdullah'a şöyle bir şiirle seslenmiştir:

"Ben, halkın zalimi olan kardeşime yardım etmezsem,

Kardeşim de bana haksızlık yaptığım zaman yardım etmez."

Haliyle bu ve buna benzer manadaki şiirler İslâm öncesi Arabların cahiliyet hamiyetlerini tahrik etmek için söylenmiş şiirlerdir. Hz. Peygamber'in söz konusu hadisteki açıklamasında kasdedilen mana ve gaye ile alakaları yoktur. Mana birbirinden tamamen ayrı, fakat cümleler aynıdır.

Mazluma Yardım

1. Hadis: Berrâ b. Âzîb şöyle dedi: "Hz. Peygamber (s.) bize yedi şeyi emretti, yedi

şeyi de yasakladı: Hastayı ziyareti, cenazeye katılmayı, aksırana mukabelede bulunmayı (dua etmeyi), selamlaşmayı, mazluma yardımı, çağırın kişinin davetine gitmeyi ve verilen sözü veya yapılan yemini reddetmeyip kabul etmeyi emretti".

Buhari bu hadisi, daha önceki bölümlerde tam olarak ve aynı "senedle" rivayet ettiği için, burada tekrardan kaçınmak gayesiyle, sadece emredilen şeyleri saymış, yasaklananları almamıştır⁽⁹⁾.

Açıklama ve Yorum: Alimler mazluma yardım etmenin "farz-ı kifaye" olduğunu, yani müslüman toplumdan bu görevi yerine getiren bir kişi bile olsa, diğerlerinin bu sorumluluktan kurtulacaklarını söylemişlerdir. Fakat resmî görevlilere, mesela devlet başkanlarına, valilere, yöneticilere...vb. kişilere mazluma yardım etmenin "farz-ı ayn" olduğunu belirtmişlerdir. Mazluma yardım edecek böyle söz sahibi veya resmî görevli veya o seviyede bir müessese ve şahıslar yoksa, bu durumda böyle bir haksızlığa uğramış kişiye yardım etmek, söz konusu yardım gücü yeten kişilere de "farz-ı ayn"dır.

Hastayı ziyaret etmek devamlı yapılan bir sünnettir. Cenazeyi, arkasından giderek, cenaze namazını kılmak ve gömüleceği yere

(9) Yasaklanan şeyler de şunlardır: Gümüş kap ve altın yüzük kullanmak, ipekli ve dıbac, kasiyy ve istebrak edilen kumaşlardan yapılan elbiseleri giymek, kumar oynamak (Buhari, 78/Edeb, 134; 13/Cenaiz, 2; 67/Nikah, 71).

kadar giderek müslüman kardeşine son görevini de yerine getirmek "farzı kifaye"dir.

Aksıran kişi "elhamdülillah (: hamd, her türlü övgü Allah'a mahsustur) deyince, yanında bulunan diğer müslümanın ona mukabelede bulunarak, "Yerhamükellah" (: Allah sana merhamet etsin) diye dua etmesi de sünnettir. Bunu yapmanın, yani aksırana bu şekilde mukabelede bulunmanın da "farz-ı kifaye" olduğunu söyleyen alimlerin bulunduğunu İbn Battal anlatmaktadır. Nitekim İbn Sürakâ da bu görüştedir. Selamı iade etmek gibi, bunun da vacib olduğu söylenmiştir.

Davet edenin davetine gitmek, mesela düğün yemeği gibi bir davete gitmek de sünnettir. Buna "farzı ayn veya farz-ı kifaye" diyenler de vardır. Fakat İbn Battal hadisteki davete icabetin düğün yemeği için söz konusu olduğunda daha kuvvetli ve bağlayıcı bir emir olduğunu söyler.

Verilen sözü veya yapılan yemini yerine getirmek ise "mendubtur" (Güzel ve sevaplı bir davranıştır). Fakat verilen veya yapılan yeminde iki durum söz konusudur: Şayet yemin edilen şey meşru ve mübah olan, kişinin yapabileceği bir işse, bu yeminine veya sözüne sadık kalmak da mübahdır. Aksi takdirde, yapılması yasak olan bir şeye yemin ettiyse veya bu yemini getirdiğinde, kişiye zorluk ve meşekkat verecekse, böyle bir yeminde ısrar etmek veya vefa göstermek, o

kişiyi caiz değildir(10).

2. Hadis: Ebu Musâ el-Eşarî'nin rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Mü'min mü'mine karşı, parçaları birbirini bağlayıp tahkim eden (sağlamlaştıran) bina gibidir." (Hz. Peygamber bu bağlığı göstermek için) parmaklarını birbirinin arasına geçirip kenetledi.

Bu hadisin yukarıdaki başlık altında yer almasının sebebi, hadisin manasının da, başlığın manasıyla aynı şeyi ifade etmesinden dolayıdır. Çünkü bir mü'min, diğer mü'mine bağlanarak, daima onun yanında yer alırsa, ona yardım etmiş olur.

Zalımdan İntikam Almak

Konu ile ilgili ayetler: "Allah, kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez. (Kötü söz söyleyenleri cezalandırır.) Ancak zulmedilen hariç. (Zulme uğrayan kimse feryadedip, zalimin kötülüğünü söyleyebilir, ona beddua edebilir.) Şüphesiz Allah işitendir, bilendir."(11).

Bu ayet zalımdan intikam almanın caiz olmasının illetini açıklamaktadır. Ali b. Ebî

(10) Mesela bir kişi bir mümin kardeşiyle konuşmaya yemin ettiyse, bu yeminini bozar ve keffaretini öder. Fakat birisine yardım etmeye söz veren veya yemin eden kişi, gücü yettiyorsa ve bu yardım meşru bir yardım ise, sözünde durur ve yeminini yerine getirir. (T.S.)

Talha'nın (143?/760) İbn Abbas'dan rivayet ettiğine göre İbn Abbas bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: "Allah bir kimsenin diğer bir kimseye beddua etmesini sevmez. Ancak zulme uğrayan, haksızlığa maruz kalan kimse hariç; beddua edebilirler. Allah böyle kimselere, kendilerine zulmedenlere beddua etmesi için, "Zulme uğrayan hariç" cümlesiyle ruhsat verdi. Fakat zulme uğrayan kişi sabrederse, bu kendisi için daha hayırlıdır.

Abdürrezzak'ın (211/827), Mücahid'den yaptığı bir rivayette, Mücahid ayeti şöyle bir misalle açıklamaktadır: "Bir adam diğerine misafir olur. Ev sahibi misafire gereken ikramı yapmaz ve aç bırakır. Misafir de evden çıkınca insanlara, "Ben falan kişiye misafir idim. Fakat misafirliğimin gereğini yerine getirmedi" diye haber verir. İşte bu olay bu ayetin hükmüne girer. Ev sahibinin, misafire gücünün yettiği kadar ikramda bulunmaması veya misafirliğin gereğini gücünün yettiği oranda yerine getirmemesi durumunda (misafir bunu herkese söyleyebilir).

Abdül-Kerim b. Malik el-Cezeri aynı ayeti şöyle tefsir etmiştir: Adamın biri gelecek sana kötü söz söylerse, sen de ona karşılık verebilirsin. Fakat sana iftira etmesi halinde, sen ona iftira etme! Nitekim ayeti kerimede Yüce Allah şöyle buyuruyor. "Kimi de haksızlığa uğradıktan sonra sadece hak-

(11) 4/Nisa, 148. Meal ve açıklama Prof. Dr. Süleyman Ateş'in Kur'an Meâlinde (s. 101) alınmıştır.

kını alırsa, işte onların aleyhine bir yol yoktur”(12).

Ebu Davud'da aynı konuda Ebu Hüreyre'den (r.a.) şöyle bir hadis rivayet etmiştir: Hz. Peygamber şöyle buyurur: “Birbiriyle söğüşenlerin günahı, mazlum olan haddi tecavüz etmedikçe, ilk başlayana, sebebiyet verene aittir”(13).

2. ayet: “Müslümanlar, bir zulüm veya saldırıya uğradıkları zaman yardımlaşarak (öçlerini alırlar)(14).

Ayette geçen “bağy” kelimesi zulüm manasınadır. Buna göre ayetin anlamı, “Mü'minlere dinlerinden dolayı, Allah'a ortak koşan müşrikler zulüm yapırlarsa, silahla da olsa, aralarında yardımlaşarak, karşı koysunlar ve intikamlarını alsınlar” şeklinde olur. (Bu mana bütün İslâm topluluklarını veya milli sınırlar içindeki üstünlük açısından) ele alınınca böyledir. Ferdî planda ise) bir azgın eşkiya zalim (bâği), müslümanlara zulmeder, taşkınlıkla zarar verirse, diğer zalimlerin ve eşkiyanın da bundan cesaret alarak aynı şeyleri müslümanlara yapacağından, bir müslümanın onları zelil ve hor bir duruma düşürmelerini hoş karşılayamaz ve o müslüman diğer müslümanlara yardım eder. Fakat müslümanların o zalime güçleri yetip altedebilirlerse, onu affedebilirler de...

(12) 42/Şûrâ Suresi, 41.

(13) Ebu Davud, 35/Edeb, 39.

(14) 42/Şûrâ, 39.

Neseî ve İbn Mâce de, aynı konuyu açıklayan, Hz. Aişe'nin şu hadisini rivayet etmişlerdir: Hz. Aişe (r.a.) anlatıyor: Yanımda Hz. Peygamber'in bulunduğu bir sırada, Zeyneb binti Caşş yanıma geldi ve bana hakaret etmeye (sebbetmeye) başladı. Hz. Peygamber onun bu hareketini engellemek istediye de, Zeyneb bana hakaret etmekte ısrar etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber bana “Sen de ona hakaret et!” dedi. Ben de bunun üzerine ona hakaret ettim. Benim hakaretlerim yüzünden, Zeyneb'in salyası ağzında kurudu kaldı. Bu sırada Hz. Peygamber'in yüzünün bembeyaz kesildiğini gördüm⁽¹⁵⁾.

Eser: İbrahim en-Nehaî bildiriyor: “İlk Müslümanlar, bir mü'mine hücum ve tecavüz olduğunda (ona yardım ederlerdi), müslümanların zelil olmalarını hoş görmezlerdi. Düşmanlarını tepelemeye veya onları yenmeye güçleri yetmeye başlayınca, daha önceki zulümlerinden dolayı onları cezalandırmayıp affederlerdi.”

Mazlumun Zalimi Affetmesi

Ayet: “Bir iyiliği açığa vurur veya gizlerseniz veyahut bir kötülüğü affederseniz, (bilin ki) Allah da affedicidir, güçlüdür”(16).

Ayetin Tefsiri: Bir kişi kendisine kötülük eden kişiyi affederse, bu alicenablığı o kişiyi

(15) İbn Mâce, 9/Nikah, 50.

(16) 4/Nisâ, 149.

Allah'a yaklaştırır ve sevablarını kat kat artırır. Çünkü Allah'ın sıfatlarından biri de, mutlak olarak gücü yetmesine rağmen kul-
larını affetmesidir. Bunun için de ayetin so-
nunda "Allah affedicidir ve güçlüdür" buyur-
muştur.

Konu ile ilgili şu hadisler de hadis kitab-
larında mevcuttur: "Arşı taşıyan melekler,
Yüce Allah'ı tesbih ederlerken, bazıları
"Rabbimiz, ilminden sonra, senin ilmin için
seni tenzih ederiz!", bazıları "Güç ve kudre-
tinden sonra, senin affın için seni, tenzih
ederiz" derler"(17).

Sahih bir hadiste şöyle buyrulmuştur:
"Sadaka vermekle mal eksilmez. Allah, af-
fettikçe kulunun şerefini ve mertebesini
yükseltir. Kim Allah rızası için tevazu göste-
rirse, Allah o kişinin derecesini ve şerefini
yükseltir"(18).

Ebu Davud, Ebu Hüreyre'den rivayet et-
miştir: "Bir zalim bir kula zulmeder de, o
kul zalimi affederse, Allah bu hareketi yü-
zünden o kulun derecesini yükseltir ve ona
yardım eder"(19).

Ayetler: "Her kötülüğün cezası onun ben-
zeri bir kötülüktür. Fakat kim affedip, (ara-
daki düşmanlığı) düzeltirse, onun mükafatı
ve sevabı Allah'a aittir. Çünkü Allah elbette

(17) Aynî, VI. 111.

(18) Müslim, 45/Birr, 69; Tirmizi, 28/Birr, 86; Da-
rimi, 3/Zekat, 34; Muvatta', Sadaka, 12.

(19) Ahmed, II. 436.

zulmedenleri (haksızlık yapanları, başkası-
nın hakkına tecavüz edenleri) sevmez. Kim
de haksızlığa uğradıktan sonra, sadece hak-
kını alırsa (fakat bunda aşırı gitmezse), işte
bu intikam alanların aleyhine bir yol yoktur.
Ancak insanlara zulmedip, yeryüzünde hak-
sız yere yolsuzlukta bulunup haklara tecavüz
edenler aleyhine yol vardır. (Onlar cezalan-
dırılır). İşte onlara elem verici bir azab var-
dır. Şübhesiz sabreden ve bağışlayan kimse
(haksızlık ve cefaya sabredip, durumu
Allah'a havale eden kimsenin bu sabrı) ve af-
fetmesi arzu edilen işlerdendir. Allah kimi
sapıklıkta bırakırsa, artık bundan sonra
onun hiç bir dostu yoktur. Azabı gördükleri
zaman, o zalimleri (kafirleri) bir görsen;
"Geri dönmeye bir yol yok mudur?" diye-
cekler. "Dünyaya tekrar dönmeye bir yol,
bir çare var mı? Biz sana iman edelim ya
Rabbî!" diyecekler"(20).

Zulüm Kıyamet Gününde Karanlıklardır

Hadis: Abdullah b. Ömer (r.ah.), Hz. Pey-
gamber'in (s.) şöyle dediğini rivayet etmiş-
tir: "Zulüm, kıyamet gününde zulmetlerdir
(karanlıklardır)".

Hadisi çeşitli hadis alimleri rivayet et-
miştir(21).

Açıklama ve Yorumu: İbnü'l-Cevzî "Zulüm
iki günahı ihtiva eder. Birincisi birinin malı-

(20) 42/Şûrâ, 40-44.

(21) Buhari, 48/Mezâlim, 8; Tirmizi, 28/Birr, 83...

nı haksız yere almak; ikincisi ise, adaleti emreden Allah'a karşı gelmek ve onunla çekişmeye kalkışmaktır. İkinci şık en büyük günahlardandır. Çünkü zulüm, Allah'dan başka yardımcısı olmayan güçsüze yapılan başka haksızlıktır. Böyle bir zulüm de ancak kalbin kararmasından meydana gelir. Aksi takdirde, zalimin kalbi Allah'ın iman ve hidayet nuruyla parlasaydı, o kalb nurlanmış olsaydı, zulmün sonunu veya kendi akıbetini düşünüp anlar da böyle bir şeye kalkışmazdı" diye zulmün durumunu açıklar.

Mühelleb ise şu açıklamayı yapar: "Kur'an'ın açıkladığı ve işaret ettiği şey, göze arız olan karanlıklardır ki, bu karanlıklar sebebiyle kişi yolunu bulamaz. Nitekim Kur'an'da mü'min hakkında Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Kıyamet günü mü'min erkekleri ve mü'min kadınları nurları ön ve arkalarında koşar oldukları halde görürsün". Münafıklar için ise şöyle buyurmuştur: "O gün münafık erkekler ve münafık kadınlar, mü'min olanlara "Bizi gözeterek bekleyin, biraz nurunuzdan (ışığınızdan) faydalanalım!" diyecekler"(21a). Allah böylece kendine inanan kulunu iman nurunun aydınlığı ve cennette kendi cemalini görebilme şerefleriyle mükafatlandırarak. Mü'minlerin basiretlerini de (gözlerini de) iman nuru ile kuvvetlendirecek.

Buna mukabil, kendisine inanmayan ka-

fırları ve dıştan müslüman görünen, gerçekte ise iman etmeyen münafıkları ise iman nurundan mahrum bırakarak, küfrün karanlıklarında bırakma ve cennette kendi cemalini görmenin lezzetinden mahrum etmek suretiyle cezalandıracak."

Kazzâz (412/1021) da şöyle bir açıklama yapar: "Burada söz konusu olan zulüm, Allah'a ortak koşmaktır. Yani Allah'a inananlarda körlük (manevî körlük) vardır ve karanlıktadırlar demektir. Bu manadan hareketle bazı dil bilimcileri, "zulüm" kelimesinin türeyişinden hareket ederek, zulüm yapanın haktan ayrılarak, karanlıkta kaldığını söylemişlerdir. Fakat dil bilimcilerin çoğunluğu bu kelimeyi şöyle tarif etmişlerdir: "Zulüm, bir şeyi asıl yerinden başka bir yere koymaktır".

Zulme Uğrayanın Bedduasından Sakınmak ve Bundan Korunmak

Mazlumun duası Allah tarafından geri çevrilmez. Mutlaka kabul olunur.

Hadis: İbn Abbas (r.ah.)'dan rivayet olunmuştur: "Hz. Peygamber (s.) Muaz b. Cebel'i (r.a.) Yemen'e vali olarak gönderdiği sırada şöyle demişti: "Ey Muâz! Mazlumun duasından sakın. Çünkü mazlumun duasıyla, Allah arasında hiç bir engel yoktur".

Diğer bir hadis bu hadisi açıklayarak, açıkca, "mazlumun duasının kabul edilmiş

(21a) 57/Hadid, 13.

olduğunu, haksızlığa veya zulme uğrayan bu mazlum günahkar ve âsî de olsa, duasının kabul edileceğini bildirmiştir." Çünkü böyle bir kişinin günahı tamamen kendisinin aleyhine olan bir durumdur. Söz konusu hadisi, İbn Ebî Şeybe, Ebu Hüreyre'den naklen Hz. Peygamber'den rivayet etmiştir.

Kimde Bir Başkasının Hakkı bulunursa Onunla Helalleşsin Helallık İsterken, Helalleşmenin Sahih Olması İçin, Yapılan Haksızlığın Hakkını Helal Etmesi istenen Kişiye Açıklamak gerekir mi?

Hadis: Ebu Hüreyre anlatıyor: "Hz. Peygamber (s.) bir hadislerinde şöyle buyurdu: "Kimde müslüman kardeşinin ırzına (nefsine) veya başka şeye (malına) tecavüzden dolayı bir hakkı geçtiyse, dinar, dirhem bulunmayan kıyamet günü gelmeden önce, bu günden, yani dünyada iken mazlumdaki o hakkı bağışlamasını istesin. Çünkü kıyamette zalimin zulmettiği şeye karşılık, sevablarından alınır (ve mazluma verilir)? Eğer zalimin sevabı yoksa, haksızlık yaptığı kişinin günahlarından alınır ve zalimin üzerine yüklenir."

Açıklama ve Yorumu: Hadiste söz konusu olan kişinin ırzı, onun sebebiyle insanların övüldüğü veya yerildiği manevî değerleridir. Bu ister bizzat kendisinde, isterse kendinden önceki nesilden dolayı olsun eşittir. Namusu sebebiyle kişi ya övülür, ya da yerilir.

Yani namuslu ise övülür, aksi takdirde yerilir.

İbn Kuteybe (270/884), hadisteki "ırz" kelimesini beden, yani insanın vücudu olarak tefsir etmiş ve bu kelimenin hadiste başka bir manaya gelemeyeceğini söylemiştir.

Yine hadisteki "başka şey"ın manasına, bütün çeşitleri ile insanın malları ve küçük de olsa maddî ve manevî yaralamalar...vb. şeyler ve tecavüzler girer. Nitekim Tirmizî aynı hadisi, "İrzına veya malına" şeklinde rivayet etmiştir.

Hattabî helalleşmenin manasını, haksızlık yapanın, haksızlık yaptığı kişiden, üzerindeki hakkını bağışlamasını istemesi olarak açıklar ve "Çünkü Allah'ın haram kıldığı bir şeyi, mesela dedi kodu (gıybet)den dolayı hasıl olan günahı kimsenin helal kılması mümkün değildir" der.

Bir adam İbn Sirîn'e gelerek, "Ben senin hakkında dedikodu (gıybet) yaptım, hakkını helal et" diye ricada bulunur. İbn Sirîn bu adama şu cevabı verir: "Allah'ın haram kıldığı şeyi ben helal edemem. Fakat bana aid olan hakkımı sana helal ediyorum".

Kirmanî (786/1384) burada önemli bir noktaya dikkat çekerek şöyle der: "Bu hadisle, "Günah yüklü hiç bir kişi, diğerinin günah yükünü taşıyamaz"(21b) yani hiç kimse, bir başkasının günahını çekemez

(21b) 6/En'am, 164.

mealindeki ayet arasında, görünüşte bir ilişki var, araları nasıl telfik olunur? diye sorsan, sana şu açıklamayı yapabilirim: Her şeyden önce, bu ayetle hadisin arasında hiç bir çelişkinin olmadığını burada peşinen söyleyeyim. Çünkü zalim veya haksızlık yapan kişi, sadece kendi işlerinden ve fiillerinden dolayı cezalandırılır, bir başkasının suçundan dolayı değil. Zira burada söz konusu olan, zalim veya haksızlık yapan kişinin bir başkasının suçundan dolayı ve onun namına değil; bilakis bir hak sahibinin hakkını dünyada gasbettiğinden dolayı sevaplarından alınıp mazluma verilmesidir. Bu hesaplaşmada zalimin sevapları kalmadığında da, Allah'ın kulları hakkındaki adaletinin gerektirdiği şekilde, haksızlığa uğrayanın günahlarından alınıp zalime verilir ve zalim de kendinin olan bu günahları sebebiyle cezalandırılır.”

Bu hadisten çıkarılan hükümler: 1- Bir kimse, diğerine yaptığı haksızlık veya zulmü açıkladığında, haksızlığa uğrayan bu hakkını ibrâ (helal) ederse, bu helalleşme sahihtir. Bunda “icma” da vardır. 2- Alimler iki kişi arasında her hangi bir ilişki veya muamele cereyan ettikten sonra, onlardan biri, aralarındaki bu ilişkiden dolayı diğerine geçmiş hakkı helal ederse ne olur? sorusunun cevabında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan bazıları, bu helalleşme, o kişi namına dünya ve ahiret için bir ibradır; isterse o kişi helallaşırken aradaki muameleden

dolayı geçmiş hakkı açıklamasın demişlerdir. Diğerleri ise bu fikre karşı çıkarak, o kişinin helallaşma anında haksızlığın ne olduğunu veya ondan haksız yere aldığı ve tamamen kardeşinin lehine olan bu hakkı tatnarak ve hatırlatarak helallaşması lazımdır demişlerdir. Yukarıdaki hadisi de kendi fikirleri için delil olarak göstermişler ve Hz. Peygamber'in hadisteki “Zulüm ve tecavüz ettiği hak miktarı kadar haksızlık yapan zalimin sevabından alınır” cümlesinin, haksızlığa uğrayan kişinin muhataba geçmiş hakkının miktarının bilinmesinin mutlaka şart olmasına delalet ettiğini söylemişlerdir.

Hattabî şöyle der: “Bir adam, diğer müslüman kardeşi hakkında gıybet ettiğinde, yaptığı bu gıybet (dedi kodu), müslüman kardeşi tarafından duyulursa, mutlaka gidip ondan hakkını helal etmesini rica etmelidir. Fakat kardeşi yaptığı bu dedi kodusunu duymazsa, Allah'dan af ve mağfiret dilemelidir ve hatasının bağışlanması için O'na yalvarmalıdır. Bu durumda gidip, ben senin hakkında dedi kodu yaptım diye haber vermeye gerek yoktur”.

Malı ilgilendiren bir konuda helallaşma da mümkün ve sahihtir. Nitekim bazı ilim adamları şöyle demişlerdir: “Helallaşma menfaatleri ilgilendiren konularda olur. Mesela kişi bir evi zorla ve haksız yere sahibinden alarak içine oturursa veya aynı şekilde bir binek alr da binerse veyahud bir elbiseyi giyerse...vs. helallaşma olur.

Bir de bizzat söz konusu olan malların kendisini telef eder de gidip sahibinden helal etmesini ister, sahibi de helal ederse, böyle bir helallaşma da geçerlidir ve sahihtir. Fakat gasbettiği, mesela bir ev veya paralar hâlâ elinde ise, bunları sahibine vermedikçe o kişinin helallaşmak istemesi doğru değildir.

**Bir Müslüman Diğerine Hakkını Helal Eder
veya Hakkını İlgilendiren Bir konuda
Hakkında Faydalanmaya İzin Verirse O
Hakkının Miktarını Açıklaması (Caizdir)**

Hadis: Sehl b. Sa'd es-Sâidî (r.a.) anlatıyor: "Bir defasında Hz. Peygamber'e (s.) içecek bir şey getirildi. Getirilen içecekten içti. Bu sırada yanında bir çocuk, solunda ise yaşlılar oturuyordu. Hz. Peygamber sağındaki çocuğa "Bu içeceği şu yaşlılara vermem için izin verir misin?" diye sordu. Çocuk "Hayır, Vallahi ey Allah'ın Rasûlü, senden artan nasibimi kimseye bağışlayamam" dedi. Hz. Peygamber bunun üzerine kabı o çocuğun eline verdi."

Hadisle başlık arasındaki alaka, her ikisinin de manalarının aynı olmasındandır. Çünkü çocuk veya genç, Hz. Peygamber'in içtiği içecekte geriye kalan kısmını solunda oturan yaşlılara vermesi için O'na izin verseydi; çocuğun hakkı olan bu içeceğin miktarı ve Hz. Peygamber ile yaşlıların içtikleri içeceğin miktarı da bilinmediğinden hare-

ketle, bir kişinin, hakkının miktarını bilmeden bir başkasına o hakkını bağışlaması sahih olacaktı. Dolayısıyla böyle bir hadise, bu hükmün câiz olduğuna delalet etmektedir. Bu konuda âlimler de fikir birliğine varmışlardır.

Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi, bu bağışlama veya hakkını başkalarına verme, yukarıdaki konu ve benzerleri ile ilgili olması ile şartlıdır. Buna mukabil vacib olan hakları ilgilendiren konularda alimler arasında ihtilaf vardır. Yine alimlerin ihtilaf ettikleri konulardan biri de, tahdid edilmemiş belirsiz ortaklık hakkının bağışlanması meselesidir. Alimler bu hakkın bağışlanmasının duruma göre, caiz olup olmaması konusunda farklı görüş ileri sürmüşlerdir.

Başkasının Yerine Tecavüz Etmek

1- Hadis: Saïd b. Zeyd (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.) şöyle buyurmuştur: "Kim bir başkasının yerinden bir karış yere haksız olarak tecavüz edip, zabt ederse, (kıyamet günü) yerin yedi katı onun boynuna halka gibi geçirilir".

Ahmed b. Hanbel (241/855) ile Ebu Ya'lâ'nın (308/919) *Müsnedleri* ve İbn Huzeyme'nin (311/923) *Sahih'i*nde aynı sahabiden rivayet edilen bu hadisin baş tarafı şöyledir: "Bana Kureyş kabilesinden bir topluluk içinde Ervâ binti Üveys isimli bir

kadın geldi. O topluluk içinde Abdurrahman b. Sehl de vardı. Kadın şöyle bir şikayette bulundu: "Kendisinin hiç hakkı olmadığı halde Saîd benim yerimden alarak kendi tarlasına kattı. Ben buraya, ona nasihat etmenizi ve kendisiyle konuşmanızı rica etmeye geldim." Hadisi rivayet eden sahâbî diyor ki, Biz bir hayvana bindik ve şikayet edilen kişiye gittik. Yanına vardığımız sırada Said kendi yerindeki bir vadide idi. Durumu kendisine açınca, bize yukarıdaki hadisi söyledi".

Açıklama ve Yorumu: Tecavüz edilen yer, kıyamet gününde insanların boynuna azab için nasıl geçirilir? Hattabî bu konuda iki ihtimali dile getirir: "Birincisi, kıyamet günü bir başkasının yerine tecavüz ederek, kendi yerine katan kişiye, kattığı yer yedi kat yerle beraber yükletilir ve mahşer yerine kadar sırtında taşıtılarak azab edilir. Bu taşıdığı şey, sanki boynunda halka veya گردانlık gibi olur. İkinci ihtimal ise, o kişinin yedi kat yerin dibine batırılarak, cezalandırılmasıdır". Nitekim Buharî'nin bundan sonra rivayet ettiği hadis de bunu ifade etmektedir.

Nevevî bu konuda şunları söyler: "Boynuna geçirilmesinin mahiyetini alimler bir kaç şekilde açıklamışlardır: Bu haksızlığı yapan kişi ya yedi kat yeri yüklenmesi için zorlanarak azab edilir, ya da gasbettığı yer boynuna گردانlık gibi geçirilir, fakat boynu da bu

yeri taşıyacak ve sığacak kadar büyütülmek suretiyle cezalandırılır. Nitekim Kıyamet günü kafirin derisinin ne kadar kalınlaşacağı ve azı dişlerinin ne kadar büyüyeceğine dair çeşitli rivayetlerin mevcut olması, bu konuda bir delildir. Veya bu kötü işi yapının, yaptığı işin günahı boynuna geçirilmek suretiyle, sanki günahlarını گردانlık gibi boynunda taşıması da muhtemeldir.

Hadisten çıkarılan hükümler: Bu hadis, bir yere sahip olan kişinin, o yerin sonuna kadar altına da sahip olduğuna delildir. Dolayısıyla, sahibine zarar versin veya vermesin, birisinin yerini altına kuyu veya sarnıç benzeri bir şey kazmak isteyen kişi, o mülkün sahibi tarafından engellenebilir. (Hat-tabî)

İbnü'l-Cevzî de "Çünkü toprağın veya yerin altının hükmü, üstünün hükmüne tâbidir" der.

Kurtubî ise şu açıklamayı yapar: "Alimler şu konuda görüş ayrılığına düştüler: Bir kişi kendi toprağını kazması neticesinde maden veya benzeri kıymetli bir şey bulsa, bulunan mal veya eşya bulanın mı olur? Yoksa bu eşya bütün müslümanlara mı aittir? Yani kamu malı mı olur? İslâm alimlerinden her iki görüşü benimseyen de vardır."

Bu hadise göre bir kimse komşusuna zarar vermeden, kendi yerinin altını, yerin dibine kadar kazabilir. Aynı şekilde başkalarına zarar vermemek suretiyle, kendi mül-

küne veya arsasına yaptığı binayı istediği kadar yükseltebilir(22).

Davudî ise, bu hadisin, yedi kat yerin bir-birine yapışık olduğuna ve tabakalar arasındada boşluk olunmadığına işaret ettiğini söyler.

Hadis başkasının hakkını gasbendenleri büyük bir azabla tehdit etmektedir. Nihayet bu hadis yerin yedi kat olduğuna işaret eder.

2. Hadis: Ebu Seleme (r.a.) anlatıyor: Ebu Seleme b. Abdurrahman b. Avf ile (kendi kavminden) bazı kişiler arasında bir anlaşmazlık olmuştu. Bu anlaşmazlık Hz. Aişe'ye (r.a.) götürülmesi üzerine, Hz. Aişe "Ey Ebu Seleme! Bir başkasının yerini gasbetmekten (zorla ve haksız olarak almaktan) sakın! Çünkü Hz. Peygamber (s.) şöyle buyurmuş: "Kim bir başkasının yerinden bir karış miktarı yer gasbederse, kıyamet gününde yedi kat yer, o yeri gasbendenin boynuna halka gibi geçirilir".

3. Hadis: Salim'in babasından naklettiğine göre, Hz. Peygamber (s.) "Kim başkasının toprağından bir karış kadar haksız yere gasbederse, o kişi kıyamet gününde yedi kat yerin dibine batırılır".

(22) Görüldüğü gibi eski İslâm alimleri de, bugünkü şehircilik anlayışı doğrultusunda, bina yapmayı başkalarına zarar vermemeye, bir nevi şehir planına aykırı olmaması şartına bağlamışlardır. (T.S.)

Bir Kişi Diğere Bir Şey Hakkında İzin Verirse (O kişinin Bu Şeyi Yapması Caizdir, Uygunur)

1. Hadis: Cebile b. Sühaym eş-Şeybânî anlatıyor: "Biz Medine'de bir ara Iraklılarla beraber idik. O sene kıtlık ve kuraklık oldu. Abdullah b. Zübeyr bize hurma vererek (karınımızı doyuruyordu). Bu hurmaları yerken bir ara Abdullah b. Ömer yanımdan geçiyordu. Bizim hurmaları ikişer ikişer yediğimizi görünce, şöyle dedi: "Hz. Peygamber (s.) iki hurmayı birleştirerek, yani hurmaları ikişer ikişer yemeyi yasakladı. Fakat sizden bir kimse kardeşinden izin istemiş olursa bu müstesnadır, kardeşinin izin verdiği takdirde hurmaları ikişer ikişer yiyebilirsiniz".

Hadisi Buharî'den başka; Müslim, Ebu Davud, Tirmizî, Neseî ve İbn Mace de rivayet etmişlerdir. Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel ve Bezzar da, yukarıdaki hadisin manasında, bu toplulukla beraber hurma yerken, ikişer ikişer yemeği yasaklayan hadis rivayet etmişlerdir(23).

Açıklama, yorum ve çıkarılan hükümler; "İki hurmayı birleştirerek yemek" diye terçüme ettiğimiz Arabca kelime "İkraa"nın kelime manası, bir şeye gücün ve kuvvetin yetmesi demektir. Ayrıca damardaki kanın çok olması manasına da gelir. Muhtemelen bu

(23) Buharî, 46/Mezallım, 14; 36/Eşribe, 150; Ebu Davud, 21/Etime, 43; Ahmed, II. 7, 44, 46, 81.

kelimenin hadisteki anlamı da, bu ikinci manadan alınmış olmalıdır. Bu durumda hadisin manası, "Hz. Peygamber, bir kişi yanında başkaları da varken veya başkalarıyla beraber hurma yerken, hurma yemeyi çoğaltmayı; çok hurma yemeyi yasakladı" olur.

Münzirî'den, bu kelimenin manasının "iki şeyin arasını birleştirmek" olduğuna dair bir rivayet daha vardır.

Hadisteki "Meğer ki, müslüman kardeşi, o kişiye ikişer ikişer yemeye izin vermiş olsun" cümlesini Hatib, Hz. Peygamber'in sözü değil de, hadisi rivayet eden İbn Ömer'in sözü olarak açıklar (Yani İbn Ömer'in "müdreği" dir der). Nitekim bu iddiayı bir başka senedle rivayet edilen aynı manadaki hadis desteklemektedir.

Fakat bu iddia, Buharî'nin daha sonra rivayet ettiği şu hadisten dolayı kabul edilmiştir: "İbn Ömer dedi ki: "Hz. Peygamber (s.) bir kişinin iki hurmayı birleştirerek yemesini yasakladı. Ancak beraber yediği arkadaşları, o kişiye, hurmaları ikişer ikişer yemesi için izin verirlerse bu müstesnadır"(24).

Ben (Aynî) de derim ki, bu hadis bu şekilde rivayet edilse de, hadisteki son cümle, yani istisnanın İbn Ömer'e aid olması ihtimali bakidir.

Hadis bir topluluk içinde ve beraber hurma yerken, arsızlık ederek hurmaları

(24) Buhari, 47/Şirket, 4.

ikişer ikişer ağıza atarak yemeği yasaklamaktadır. Ebu Musâ el-Medinî (581/1185) el-Muğîs isimli kitabında söz konusu yasaklamanın iki yönüne işaret ederek şöyle der: "Hz. Aişe ve Cabir (r.ah.) böyle bir hareketin çok çirkin olduğuna işaret ederek, kardeşinin hakkına tecavüz ve açgözlülük olarak nitelemişlerdir. Diğer bir mesele de şudur: Bu hurmalar, Zübeyr'in verdiği hurmalar olduğundan, onları yiyen herkes o hurmanın mülkiyetinde ortaktır. Açgözlülük yaparak, ikişer ikişer yiyen kişi, diğer arkadaşlarından daha fazla yemiş olacağı için, böyle bir harekette bir başkasının hakkına tecavüz söz konusudur. Fakat kendi malı olursa dilediği şekilde yiyebilir. Nitekim Salim b. Abdullah'ın kendi hurmalarını avuç avuç yediği rivayet edilmiştir.

Bu şekilde yemenin yasak oluşunun, haram mı, yoksa mekruh veya edebe aykırı bir davranış mı olduğu hususu, alimler arasında tartışmalıdır.

Fakat yemek o topluluğun hepsini doyuracak kadar çoksa, herkesin dilediği şekilde yemesinde hiç sakınca olmadığı da söylenmiştir. Ayrıca İslâm alimlerinden bazıları, bir topluluğa ya da bir kaç kişiye hediye edilen bir yemeğin, onların önüne konulmasıyla, bir nevi onların ortak malı olmasından dolayı, birinin aç gözlü davranmasının, adabı muâşerete aykırı olduğunu, hatta kötü (adi) bir davranış olduğunu bile söylemişlerdir. Bu görüşe göre hadisteki

yasak mekruh hükmünde olur.

2. Hadis: Ebu Mes'ûd (r.a.) anlatıyor: Ebu Şuayb denilen Ensar'dan bir adamın et satan bir kölesi vardı. Ebu Şuayb bir defasında bu kölesine "Bana beş kişilik bir yemek hazırla. Belki Hz. Peygamber'i yemeğe çağırırım da, dört kişi de onunla beraber yemeğe gelir. Çünkü Hz. Peygamber'in yüzünden aç olduğunu anladım." dedi ve gitti Hz. Peygamber'i davet etti. Fakat davetlilere, davet edilmeyen bir kişi daha katıldı. Hz. Peygamber bunun üzerine, davet edildiği eve varınca, "Şu da bize katılarak, davete geldi. Bu davetsiz misafire de yemek ziyafetine katılması için izin verir misin?" diye o kişi hakkında, ev sahibinden izin istedi. Ev sahibi de "evet" diyerek, bu kişiye izin verdi".

"Oysa O Hasımları En Yamanıdır"

(2/Bakara Suresi, 204)

Bu ayeti Buharî başlık olarak eserine almış olup, baş tarafı şöyledir: "İnsanlardan öylesi var ki, dünya hayatına dair sözü hoşuna gider. Kalbinde olana (sözlerin kalbden geldiğine, sözünün özüne uyduğuna) Allah'ı şahit tutar. Oysa o hasımların en yamanıdır".

Söz konusu ayet bir ya da bir kaç, hatta bütün münafıklar hakkında inmiştir.

Ayetin son cümlesinde yer alan ve "hasımların en yamanı" diye tercüme edilen

(eledd) kelimesinin anlamı, eğri demek. r. İşte münafıkla bir husumet anında yalan söyleyerek, hakkı ve doğruyu inkar ederek, eğri yolu seçtiklerinden ve asla doğru olmayıp, aksine iftira etmek, kötülük yapmak suretiyle günahlardan hiç geri durmadıklarından, onlar bu kelime ile vasıflanmışlardır.

Ayrıca tartışma ve anlaşmazlıklarda çok çetin olan ve düşmanlıkta ileri giden kişi de bu kelime ile isimlendirilir.

"Hasım" diye de, düşmanlıkta çok usta ve mahir olana denir.

Hadis: Hz. Aişe (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.) şöyle buyurmuştur: "Allah katında erkeklerden kendisine en çok kızılan, buğz edilen (nefret edilen), husumetinde (anlaşmazlık veya düşmanlığında) en gaddar olanıdır".

Haksızlığını Bile Bile Hak Almak İçin Mahkemeye Baş Vuranın Günahı

Hadis: Hz. Peygamber'in hanımı Ümmü Seleme (r.a.) anlatıyor: "Allah'ın Rasülü (s.) bir gün odasının kapısının önünde çok şiddetli bir kavga duyunca, hemen bu kavgayı yapanların yanına çıktı ve şöyle dedi: "Şubhesiz ben bir insanım (Aynen sizin gibi). Sizden biriniz her hangi bir zaman davacı olarak bana gelir de, konuşma kabiliyetinin çok güzel olması ve isteği ile düşüncesini

çok güzel dile getirmesi sebebiyle ben o sözleri doğru zannederek, onun lehine hüküm verip, onun haklı olduğunu söyleyebilirim. Fakat kime böyle bir hükümle, bir müslümanın hakkını verdiğem, haksızken haklı olan o kişi bilsin ki, haksız yere elde ettiği o şey (hak), ateşten bir parçadır. Bu durumda ister onu alsın, ister almasın!”.

Buhari bu hadisi bundan başka üç yerde daha rivayet etmiştir. Ayrıca Müslim ve Ebu Davud da aynı hadisi rivayet etmişlerdir⁽²⁵⁾.

Açıklama ve Yorumu: Hz. Peygamber “Ben de sizin gibi bir insanım” sözüyle şöyle demek istemiştir: Ben de diğer insanlar gibi insanî özelliğim gereğince, bana gayb olanı, işlerin gerçek durumunu, yani görünüşünün içindeki gizlilikleri ve sırları bilemem. Mesela hakim sıfatıyla bir davaya baksam, ancak delillerden hareketle, şahidleri ve tarafları dinleyerek hüküm verebilirim. Yani görünene göre hareket ederim.

Hz. Peygamber böylece gördüğüne göre hükmeder, hareket eder, sır olanı ve gizli kalan şeyleri Allah’a havale eder. Bununla beraber Allah dileseydi, Peygamber’ine işlerin ve olayların sırrını da öğretir, bir dava söz konusu olunca yakın ile, yani hiç yanılmadan hükmedebilirdi. Fakat Allah ümmetine, yani bizlere peygamberine tâbi olmakla emrettiğinden, insanların içlerinde O’na

(25) Buhari, 46/Mezalim, 16; Ankam, 29, 31; Müslim, 30/Akdiye, 5; Ebu Davud, 18/Akdiye, 7.

boyun eğmenin ve bağlanmanın tadını duymaları için, peygamberinin verdiği hükümleri de zahire, yani görünüşe mahsus kıldı.

Kişinin çok güzel konuşması diye tercüme ettiğimiz “eblağ” kelimesi çok şekilde izah edilmiştir. Mesela bunlardan bazıları şöyledir: Mahkemede delilini açıklarken çok güzel konuşmak; kalbindeki ve zihnindeki düşüncelerini tam manasıyla dili ile ifade etmek; sözlerin manasını, karşısındaki kişinin kalbine (anlama kabiliyetine göre) en güzel bir şekilde ulaştırmak; meramı en kısa sözlerle, fakat tam bir şekilde anlatmak, fakat bu konuşmasında hiç kapalılık olmamak şartıyla, bazı tasarruflarda bulunmak; az sözle anlatmak, çok sözle bıktırmamak; sözü uzatmadan manayı doygunlukla aktarabilmek; sözler çok açık ve anlaşılır olmak...

Hz. Peygamber hadisteki “müslümanın hakkı” ifadesini, çevresindeki insanlar çoğunluğunu müslümanların oluşturmasından veya müslümanın hakkına daha fazla saygı gösterilmesini istemesinden dolayı kullanmış olabilir. Veya bu cümlecikli, yukarıda geçen “sizden biriniz” sözünden dolayı da kullanmış olabilir. Çünkü Hz. Peygamber’in hitab ettiği kişiler müslümandı. (Yoksa bir kişi müslüman değilse o kişinin hakkı yenilebilir manasında alınmamalıdır).

Hükmedilen hakkın ateşten bir parça olması, haksız yere bir başkasının malını al-

maya kalkışmasının haram, yani kesin dinî yasak, büyük bir günahıtan ibaret olması ve cehenneme gitmeye bir sebep teşkil etmesinden dolayıdır.

"İsterse alsın, isterse bıraksın" cümlesi, iki şey arasında tercih yapılmasını istemiyor. Aksine, "isterse alsın!" emri bir tehdittir. Bir felaket haberidir. Nitekim aynı uslubla ifade edilmiş Kur'ân-ı Kerîm'de de şu ayetler vardır: "Dileyen iman etsin, dileyen de Allah(a iman etmeyerek) kafir olsun!"(26), "Dilediğiniz işi yapınız!"(27).

Hadisten çıkarılan hükümler: Müslümanları şerefliendirmek, onlara güvenmek ve kıymet vermek için hüküm zahire göre verilir. Kurtubî bu konuda şöyle der: "Aynı hadis "mutlaka ben işittiğime göre hüküm veririm" şeklinde, tahsis ifade eden edatla da rivayet olunduğundan, anlam "Benim, duyduğum delillerin haricine çıkarak hüküm vermem mümkün değildir" olur. Ayrıca bu hadis Hz. Peygamber'in kendi ictihadı ile de hareket ettiğine işaret etmektedir. Yine bu hadis her müctehidin isabet ettiğini, ictihadında hataya da düşmüş olsa, günahının affolunacağına bir delildir. Bunların haricinde zan ile de hareket edilebileceğine işaret ediyor.

(26) 18/Kehf Suresi, 29.
(27) 41/Fussilet Suresi, 40.

Anlaşmazlığa Düştüğü Zaman Haddi Aşan, İsyan ve Yalan Dolanla Hareket Edenin Günahı

Hadis: Abdullah b. Ömer'in (r.ah.) Hz. Peygamber (s.)'den yaptığı rivayette, Hz. Peygamber (s.) şöyle buyurmuştur: "Şu dört huy kimde bulunursa, o kişi münafık olur. Bu dört huydan birisi kendisinde bulunan kişi, o huyu bırakıncaya kadar, kendisinin de münafıklıktan bir haslet bulunmuş olur. Bunlar, konuşurken yalan söyler, vaad ettiğinde vaadini yerine getirmez (yemin ettiyse, yeminin yerine getirmez), söz verdiğinde sözünden cayar, anlaşmazlığa düştüğünde haddi aşar, isyan yalan dolanla haktan ayrılır".

Bu hadisi Buharî kitabının iman bölümünde de rivayet etmiştir. Fakat şu kadar fark var ki, Burada "Söz verdiğinde sözünü yerine getirmez" şeklinde olduğu halde, orada bu cümlenin yerine "Kendisine bir şey emanet edildiği zaman, ona hıyanet eder" şeklinde bir cümle gelmiştir(28).

Bir Komşu, Kendi Evinin Duvarına Diğer Komşusunu, (Evinin Yaparken Destek Olması İçin) Bir Ağaç Başı (Hatıl) Koymasını Yasaklamasını

Hadis: Ebu Hüreyre, Hz. Peygamber (s.) "Bir komşu, kendi evinin duvarına diğer
(28) Buharî, 2/İman, 24.

komşusunu (ev yaparken destek olması için) bir ağaç başı koymasını yasaklamasın" buyurduğunu rivayet etmiştir. Ebu Hüreyre bu hadisi rivayet ettiğinde, yanındakilerin başlarını eğdiğini görünce şöyle demiştir: "Ne oluyor? Ben sizi sünnetten yüz çevirdiğinizi görüyorum. Vallahi ben bu ağaçların başlarını, sizin omuzlarınızda olsa oraya koyarım".

Hadisi Ebu Davud daha açık ifadelerle şöyle rivayet etmiştir: "Ebu Hüreyre'den rivayet olunmuştur. Hz. Peygamber (s.) "Sizden biriniz müslüman kardeşinden (ev yaparken, destek olması için) evinin duvarına bir ağacın uç tarafını koymak için izin istediğinde, ona mani olmasın!" buyurdu. Orada bulunanlar başlarını eğdiler..."(29).

Çıkarılan hükümler: Alimler bu hadisin ifade ettiği hüküm konusunda ihtilaf ettiler. Bazıları, bu hadisin manasından hareketle komşuya söz konusu edilen şekilde yardım etmenin mendub olduğunu, vacib olmadığını söylemişlerdir. Bu görüşü Ebu Hanife ve İmam Malik benimsemiştir. İbn Abd'il-Hakem İmam Malik'in "Bir adamın komşusunun, kendi duvarına hatıl başı koyması için aleyhine hüküm verilmez. Biz bu hadisi Hz. Peygamber'in (s.) komşuya iyilik yapmaya dair öğütlerinden biri olarak değerlendirik" dediğini nakletmiştir. Selef alimlerinin (ilk devir alimlerinin) çoğunluğu bu hadisin manasını, mendub olmasına hamlet-

mişlerdir. Aynen "Sizden birinizin hanımı mescide gitmek için izin istediğinde, onun mescide gitmesini engellemesin"(30) hadisindeki yasaklama gibi.

Fakat yukarıdaki Ebu Davud'un rivayetinden hareketle bazıları da, hadisin vücub ifade etmesinin şartını, komşunun bu duruma izin verme şartına bağlamışlardır.

Buna mukabil Şâfii, Ahmed b. Hanbel, Davud ez-Zahiri, Ebu Sevr ve hadiscilerden bir gurup, hadisteki engellemeyi vucuba hamletmişler ve duvar sahibine, oraya konulan bu ağaç veya direk zarar vermediği takdirde, komşuya bu direği koyması için izin vermenin mecburi olduğunu söylemişlerdir.

Hanefi imamlarımız ise, hadisteki engellemeyi mendub manasına alarak, bu engellenmenin ancak tenzihen mekruh olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşlerine de şu esasları delil getirmişlerdir: "Müslümanın izni olmadan malını yemek haramdır" kaidesi, Cebrail bana komşu hakkında o kadar çok tavsiyede bulundu ki, ben, Cebrail'in komşuyu komşuya mirascı kılacak zannettim."(31) hadisi, "Komşusu aç iken karnı tok yatan kişi, gerçek manada tam bir mü'min değildir"(32) hadisi...

(30) Ahmed, I. 40.

(31) Buhari, 78/Edeb, 28.

(32) el-Camiu's-Sağir, II. 389.

(29) Ebu Davud, 18/Akdiye, 31.

Yola Şarab (Gibi Dinen Pis Sayılan Bir Şey) Dökmek

Bazı alimler buna cevaz verirken, bazıları ise yasak olduğunu söylemişlerdir. İbnü't-Tin bu konuda şöyle der: "Yollara şarab İslâm'ın ilk devrinde, bu gibi içkilerin yasak olduğu sırada dökülmüştü. Fakat zamanımızda yollara, müslümanlara eziyet verecek, sıkıntı verecek, dinen pis sayılan şeyleri dökmek gerekir. Nitekim meşhur alimlerden Sahnun (240/854) fare düşmüş bir kuyunun pis suyunu bile yollara dökmeyi yasaklamıştı.

Hadis: Enes (r.a.) anlatıyor: Ebu Talha'nın evinde sakilik yapıyordum. Bu evdekiler o sırada "fadih" denilen bir içki içiyorlardı. Hz. Peygamber bir tellal'a "Haberiniz olsun, şarab haram kılındı!" diye ilan etmesini emretti. Bunun üzerine Ebu Talha bana "Çık ve içkileri dök" dedi. Ben de hemen çıktım ve içkileri sokağa döktüm. İçki Medine sokaklarında aktı gitti. İnsanlardan bazısı "İçki karınlarında olduğu halde (yani içki içerek) ölenler var. Onların durumu ne olacak?" diye sordular. Bunun üzerine "İman edip yararlı iyi işler yapanlar, (Allah'a ortak koşmaktan) sakınıp, (Allah'a ve Peygamber'e) imanlarında sebat ederek iyi ve yararlı amellerini sürdürenler, sonra da (içki, kumar ve benzeri fenalıklardan) sakınıp (bunların haram kılındıklarını) kabul edip) inananlar ve işlerini güzelleştirip iyi

hal üzere olurlarsa, (daha önce bu gibi haram nesnelerden) tattıklarından dolayı kendilerine bir günah yoktur. Allah güzel amellerde bulunup, iyilik yapanları sever"⁽³³⁾, ayeti nazil oldu".

Açıklama ve Yorumu: Hadiste sözü edilen Ebu Talha, hadisi rivayet eden sahabî, Enes'in annesinin kocasıdır, yani üvey babasıdır. Asıl adı Zeyd b. Sehl b. el-Ensari'dir. Akabe'de bulunanlardan olup Bedir, Uhud ve diğer bütün savaşlarda Hz. Peygamber ile beraber savaşmıştır. Ayrıca nakiblerden biridir. Hz. Peygamber'den sonra kırk yıl daha yaşamış ve nihayet Şam'da vefat etmiştir. Bu verilen bilgiler Ebu Zür'a ed-Dımeşkî'ya (281/294) aittir. Fakat Enes'den rivayet edildiğine göre Ebu Talha bir deniz seferine de çıktı ve denizde vefat etti. Arkadaşları onu gömebilecekleri hiç bir ada bulamadıkları için, cesedi yedi gün ortada kaldığı halde bozulmadı. Ancak yedi gün sonra gömebildiler.

İçkinin yasak edildiği sıralarda bu evde içki içenler arasında sahabenin meşhurlarından Ebu Ubeyde, Übeyy b. Ka'b gibileri de vardı.

Hadiste sözü edilen içki hamr'dır (şarabdır). "Hamr" kelime olarak, karıştırmak manasına gelen, "muhâmera" dan gelir. Akli karıştırdığı, daha doğrusu sarhoş ettiği için ona bu isim verilmiştir. Aynı zamanda

(33) 5/Maide Suresi, 93.

"tahmir" kelimesi ile de münasebeti vardır. Bu kelime örtmek manasına gelir. Hamr'da aklı örttüğü, düşünme kabiliyetine engel olduğu için bu anlam ile de ilişkisi vardır.

Meşhur Arab dircisi İbn Sîde (458/1066) "hamr"ı şöyle açıklar: Üzüm suyundan yapılan ve sarhoş eden şeydir". Ebu Hanife ed-Dineverî (295/908) hamr'ın bütün tahıllardan yapıldığını söyler. Fakat gerçekte hamr sadece üzüm suyundan yapılan içkiye denilir. Diğer şeylerden yapılan içkilere hamr denmez.

İmam Ebu Hanife hamr'ı şöyle tarif eder: "Üzüm suyunun kaynatılıp, kabarmasıyla elde edilen bir içkidir".

Bu içkinin iki yüz kadar ismi vardır: Biz bu isimleri *Şerhu Meâni'l-Âsâr* isimli esere yazdığımız şerhde tek tek saydık.

"Fadîh" isimli içki, ateşe, hiç konulmadan, "büsr" denilen ve tam olgunlaşmamış, fakat biraz renklenmiş hurmadan yapılan bir içkidir. Bu kelime çeşitli sözlüklerde şu şekilde açıklanmaktadır: Ezilmiş hurmadan yapılan bir içkidir (İbn Sîde), bunun adı fadîh değil, fuduh'dur (Mecmeu'l-Ğarâib), bu içki üzümünden de, hurmadan da yapılır (Ebu Hanife ed-Dineverî)... biraz kızarmış, fakat tam olgunlaşmamış hurma kırılır ve tam olarak ezilip, içine biraz su katılarak yapılan bir içkidir (Davudî ve el-Leys)...

Ahmed b. Hanbel İbn Abbas'dan şöyle bir

hadis rivayet eder: İbn Abbas anlatıyor: "İçki haram kılınarak kesinlikle içilmesi yasaklanınca, insanlardan bazıları Hz. Peygamber'e gelerek "Ey Allah'ın Rasûlü! bizim arkadaşlarımızdan bazıları bu içkiyi içtikleri halde, içki yasağından önce öldüler. Onların durumu ne olacak?" diye sordular. Bunun üzerine yukarıda mealini verdiğimiz, 5/ Maide Suresinin, 93. ayeti indi⁽³⁴⁾. Aynı şekilde, kiblenin yönü Mescid-i Aksa'dan, Kabe'ye değiştirilince, sahabe "Ey Allah'ın Rasûlü! bundan evvel namazlarını Beyti Makdise doğru kılan ve ölmüş olan kardeşlerimizin durumu ne olacak?" diye sordular. Bunun üzerinde de "...Üstünde durageldiğin (Kabe'yi) kible yapışımız da, sırf Peygamber'e uyanları, ökçesi üzerinde dönenenden ayırt etmemiz içindir. Her ne kadar bu, Allah'ın doğru yola ilettiklerinden başkasına ağır gelirse de (böyledir). Allah imanınızı boşa çıkaracak değildir..."⁽³⁵⁾ ayeti indi⁽³⁶⁾.

Çıkarılan Hükümler: Şarab haramdır. İbn Saad ve diğer tarihçiler, içkinin yasaklanışının, Uhud Savaşından üç sene sonra olduğunu açıklamışlardır.

Ayrıca hadisten "haberi vahid"ın kabul edileceği ve şarabın elde tutulmasının haram olduğu (ki, Nevevî, alimlerin çoğunluğunun bu konuda ittifak ettiğini söyler) anlaşılmaktadır.

(34) Aynî, VI. 131

(35) 2/Bakara Suresi, 143.

(36) Ahmed, I. 347.

Evlerin Avluları ve Avlularda, Kapı Önlerinde Oturmak

Ev avlusundan kasıt, evlerin uzantıları veya önlerindeki sahadır. Evin harimi (içi) diyenler de vardır. İnsanların önünden gelip geçtiği ve evin kapısının önündeki mekana Arabcada "saîd" denir. Buralarda oturmanın dinî hükmü bu başlıkta incelenecektir.

Hadis: Hz. Aîşe (r.a.) anlatıyor: (Babam) Ebu Bekr (r.a.) evinin avlusuna, içinde namaz kıldığı ve Kur'ân okuduğu bir mescid yaptırmıştı. Müşrik kadınları ve çocukları onun etrafına toplanır ve hayretle bakarlardı. O zaman Hz. Peygamber (s.) Mekke'de idi."

2. Hadis: Ebu Saîd el-Hudrî (r.a.)'in Hz. Peygamber'den (s.) rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber "Yolların üzerine oturmaktan sakınınız!" buyurunca, sahabe "Ey Allah'ın Rasûlü, bızın bundan vaz geçmemiz pek mümkün değildir. Bu yol üzerleri bizim (işlerimizi, ihtiyaçlarımızı) konuştuğumuz, görüştüğümüz toplantı yerlerimizdir" diye bu konuda izin istediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.) Madem ki buralarda sizin için mutlaka oturma zarureti vardır, o halde yolun hakkını da veriniz" dedi. Sahabe tekrar, "Yolun hakkı nedir?" diye sordular. Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: "Haramdan gözleri korumak, hiç kimseye eziyet etmemek, selam verenin selamına mukabelede

bulunmak ve iyiliği emredip, kötülükten nehyetmek (yasaklamak) tır".

Açıklama ve Yorumu: Hz. Peygamber (s.) yolun hakkını sayarken "Haramdan gözleri korumak" sözleriyle, kendisinde hayır olmayan şeylere bakmamayı ve sözle olsun, hareketle olsun, oradan gelip geçene taarruz etmemeyi ifade etmek istemiştir.

Selam verene mukabelede bulunmak şu şekilde olur: Yoldan geçenler, yolun kenarında oturan kişiye selam verince, o da "ve aleykümü's-Selam" (selam size de olsun) der.

İyiliği emretmeye gelince, bu her türlü iyiliği içine alır. Allah'a ibadet ve itaat etmeyi ilgilendiren bütün şeyler; insanlara iyilik yapmak ve İslâm dininin uygun gördüğü veya tavsiye ettiği iyilik nevinden her şey bu emredilen iyiliğin içine girer.

Yasaklanan kötülükler de, iyiliğin zıttı olan bütün kötülüklerdir. İslâm'ın çirkin ve kötü olarak nitelediği veya haram kıldığı, hoş görmediği bütün şeyler de yasaklanan kötülüklerdir.

Bu hadisin Ebu Davud'daki varyantında, yol hakkı ile ilgili olarak sayılan şeylere bir de "Sorana yol göstermek ve aksıran el-hümdülillah dediği zaman, ona "yerhamükellah" (Allah sana merhamet etsin) diye dua etmek" maddeleri ilave edilmiştir.

Taberani'nin rivayetinde "mazluma yardım etmek" de yer almıştır.

Hadis alimleri bu hadis hakkında şöyle bir yorum yapmışlardır: Önce Hz. Peygamber'in yollar üzerine oturmayı yasaklamasının hikmeti, orada oturan kişinin mutlaka kötü şeyler görmekten, kötü veya çirkin söz işitmekten kaçmaması sebebiyledir. Nitekim Kurtubî "Alimlerin bu hadisten anladıkları yasaklama, haram manasında değildir. Sadece kötülükleri yok etmek (seddi zerâi') ve iyiliklere yol göstermek kabîlinden bir yasaklamadır" der. O ayrıca diğer bir rivayeti de göz önüne alarak, "Kim bir yol üzerine oturur da, insanların çeşitli konuşma ve sözlerini duyarsa, onlara güzel nasihatte bulunsun ve kendi durumunu ve halini, ahlakını da ıslah etsin" diye yorum getirir.

Kısaca hadisten şunlar anlaşılmaktadır: İnsanın bir çok kötülüklerden ve helal olmayan şeylerden salim olması için, yollarda değil evinde oturması en güzelidir. Çünkü insan yol kenarında oturunca hoşlanmadığı, görmesini istemediği, duyulması helal olmayan veya uygun olmayan bir çok şeyi görür ve duyar. Öbür taraftan yardım edilmesi gerekirken, (çeşitli sebeplerle bu görevini yerine getiremez. Dolayısıyla de rahatsız olabilir). İşte bu ve bunun gibi diğer sebeplerle önce yolların üstünde veya kenarlarında oturmayı yasaklamış, daha sonra da, yukarıda sayılan belli şartları yerine getirebilenlere izin vermiştir.

Yol kenarlarındaki evlerin önünde oturmak bu durumda olunca, Allah Taalâ'nın bu-

ralarda oturanlara sakınmalarını emrettiği yukarıda sayılan şeylerin hepsinin bir arada toplandığı, ayrıca yapılmaması ve terkedilmesi istenen yalan söylemek ve yalan yere yemin etmek, ticaret mallarını yaldızlayarak, alıcılara güzel göstermek suretiyle aldatmak gibi işlerin devamlı yapıldığı çarşı ve pazarlarda oturmamak daha luzumlu ve gereklidir⁽³⁷⁾.

Gelip Geçenlere Zarar ve Eziyet Vermeyecek Şekilde Yol Kenarlarına Kuyular Kazmak

Buharî böyle bir başlık koymak suretiyle, böyle bir kuyunun yol kenarlarına kazılıp kazılamayacağını açıklamak istemiştir. Fakat başlık biraz kapalı olduğu için, Buharî'nin bu başlığından, insanlara zarar vermeyecek şekilde kuyu kazmayı uygun görüp görmediği anlaşılamamaktadır. Fakat yine de biz, Buharî'nin böyle bir hayırlı işin yapılmasının uygun ve dinen bir sakıncasının olmadığını anlatmak için bu başlığa kitabında yer verdiğini zannediyoruz. Çünkü bu işte halkın ve hayvanların yararı vardır. Zira oradan geçen her insan, hatta hayvanlar bile su içerek istifade ederler. Fakat söz konusu kuyunun ka-

(37) Merhum alimimiz Aynî, devrindeki çarşı ve pazarların bu tür kötülüklerle dolu olduğuna işaret ederek, insanların engel olamayacakları günah ve fesatla dolu bu tür yerlerde oturmaktansa, evlerinde oturmalarını tavsiye etmektedir. (T.S.)

zılmasının şartı, hiç kimseye zarar vermesi ve gelip geçenleri sıkıntıya düşürmesidir.

Hadis: Ebu Hüreyre'den rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.) şöyle buyurmuştur: "Bir adam yolda giderken çok susadı. Bu sırada bir kuyu buldu ve kuyuya inerek su içti. Kuyudan çıkınca, bir de gördü ki, bir köpek susuzluktan dilini çıkar-mış soluyup duruyor ve nemli toprakları ya-lıyor. Köpeğin bu halini gören adam kendi kendine "Benim gibi şu köpek de çok susa-mış, susuzluğu son haddinde" diyerek, tek-rar kuyuya indi ve ayakkabısına su doldurdu. Bu su ile köpeği suladı ve Allah'a şükretti. Allah da bu hareketinden dolayı o kişinin günahlarını affetti (bağışladı)". Sahabe bunun üzerine, "Ey Allah'ın Rasülü, hayvan-ları sulamakda bize sevab var mı?" diye sor-dular. Hz. Peygamber "Evet kendisinde hayat eseri olan her yaş ciğer sahibini sula-yan için sevab vardır" buyurdu.

Hadisin başlık ile münasebeti şu şekilde izah edilebilir: Hadis yoldaki bir kuyunun varlığından bahsetmekte ve bahsedilen bu kuyudan insanlar ve hayvanlar faydalanmak-tadır. Bundan başka her hangi bir zarardan da söz edilmemektedir. Haliyle başlık da aynı şeyleri ihtiva etmektedir.

Buradan hareketle, boş arazilere ve insa-nın kendi mülküne, insan ve hayvanların su içmesi için kuyu kazmasının çok sevaplı bir iş olduğunu söyleyebiliriz.

Gelip Geçenlere Sıkıntı Veren Şeyi Yoldan Kaldırmak

Hadis: Ebu Hüreyre'den rivayet edilmiş-tir: Hz. Peygamber (s.) "Gelip geçenlere sı-kıntı veren her hangi bir şeyi yoldan kaldır-man senin için sadakadır" buyurmuştur.

Bu sözün, hadisi rivayet eden Ebu Hürey-re (r.a.)'ye aid olduğu söylenmişse de, İbn Battal "Bu sözün Ebu Hüreyre (r.a.)'ye aid olması mümkün değildir. Çünkü faziletler (bir şeyin manevî mükafatı) kıyas ile biline-mez, ancak ve ancak Hz. Peygamber'den du-yulursa veya O'ndan nakledilirse bilinebilir" diyerek itiraz etmiştir.

Yine İbn Battal, bu hadisin manasının Malik tarafından Ebu Hüreyre vasıtasıyla Hz. Peygamber'e isnad edildiğini söyler. Hadis şöyledir: "Adamın biri yolda yürürken, di-kenli bir dal parçası buldu. O dal parçasını yoldan kenara atarak, Allah'a şükretti. Allah da, yaptığı bu hareketi dolayısıyla, o kişinin günahlarını bağışladı"(38).

Şayet sen yoldan sıkıntı veren bir şeyi kaldırmak nasıl sadaka olabilir? diye sora-cak olursan, sana şu cevabı verebilirim: Sa-dakanın manası, bir menfaati, bir yararı, kendisine yardım edilen veya sadaka verilen kişiye ulaştırmaktır. Buna göre, yoldan gelip geçene sıkıntı veren şeyi kaldırmak, o kişi-lerin, o yoldan rahatlıkla gelip geçmelerini

(38) Buhari, 10/Ezan, 32.

sağladığı için, bu hareket oradan geçen yollara yapılmış bir iyilik veya sadakadır. Böyle bir iyilik yapan kişiye de sadaka sevabı vardır.

Bir Başkasının Hakkını Gasbetmek

1. Hadis: Übâde b. Sâbit (r.a.) anlatıyor: "Biz Hz. Peygamber (s.)'e her hangi birinin hakkını gasbetmemek üzere biat ettik".

Bu hadis gerçekten şu hadisin bir bölümüdür: "Biz Allah'a hiç bir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı hiç bir insanı öldürmemek ve bir başkasının malını gasbetmemek üzere Hz. Peygamber (s.)'e biat ettik."

2. Hadis: Abdullah b. Yezîd el-Ensârî'den (r.a.) rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.) başkasının malını gasbetmeyi ve "müsle"yi yasakladı".

"Müsle" vücudun organlarına uygulanan bir cezalandırma şeklidir. Mesela, burun kırmak, kulak koparmak, göz çıkarmak gibi. (Dolayısıyla savaşta da olsa, hiç kimse bu şekilde İslâm'da cezalandırılmaz).

Gasb ise, izni olmadan birisinin malını zorla almaktır.

Buradan hareketle mesela bir mal sahibi, herkesin yararlanması için halkın istifadesine sunar ve bu işi yaparken niyeti, bütün herkesin eşit seviyede veya adilce bu şeyden

faydalanması yönünde olduğu halde, bir müddet sonra kuvvetli olan, zayıf ve güçsüz olana üstün gelerek, bütün herkesin istifadesine sunulmuş bu malı, kuvveti sayesinde ele geçirirse, bu da gasb olur. İslâm'da bu da yasaktır.

3. Hadis: Ebu Hüreyre'den rivayet olunmuştur: "Hz. Peygamber (s.) "Kişi zina ettiği zaman mü'min olduğu halde zina etmez, içki içtiği zaman, mü'min olduğu halde içki içmez, hırsız hırsızlık yaptığı zaman, mü'min olduğu halde hırsızlık yapmaz, bir başkasının malını gasbettığı zaman, insanların gözü gasbettığı malda iken, mü'min olduğu halde gasbetmez" buyurmuştur.

Konu ile ilgili diğer hadislerden bazıları da şunlardır: Ebu Davud'un Cabir (r.a.)'dan rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.) "Kim bir malı gasbederse bizden değildir" buyurmuştur⁽³⁹⁾.

İbn Hıbbân da şu hadisi rivayet etmektedir: Sa'lebe b. el-Hakem'den rivayet edilmiştir: "(Bir savaşta) düşmandan bir miktar ganimet elde etmiştik. Hemen tencereleri ocaklara koyduk ve ganimet olarak elde ettiğimiz yiyecekleri pişirmeye koyulduk. Hz. Peygamber (s.) o tencerelerin yanına varınca, bu tencerelerin içindekileri dökmemizi emretti. Sonra da şöyle buyurdu: "Gasbedilen mal helal değildir"⁽⁴⁰⁾.

(39) Ebu Davud, 32/Hudud, 14.

(40) Ganimetleri paylaşmadan önce yemeye kalkanlar Hz. Peygamber'den bu azarı işitmişlerdir.

İbn Ebî Şeybe ise şu hadisi rivayet etmiştir: "Biz bir gazvede Hz. Peygamber ile beraberdik. Bir ara acıkmıştık. Aramızda paylaşmadan önce (ganimetten) bir miktar alarak, (pişirmek üzere tencerelere koyduk). Hz. Peygamber (s.) bir ok yayına dayanarak bizim yanımıza geldi ve bu yayı ile tencerelerimizi döktü ve sonra da şöyle dedi: "Çasbedilen bir şeyi yemek, ölü eti yemekten daha helal değildir".

Açıklama ve yorumu: Zina eden kişinin zina ettiği anda mü'min olmaması çeşitli şekillerde anlaşılmıştır. Bazılarına göre bunun manası, zina anında, o işi yapanda "iman şerâiyi"nin tam olmamasıdır. Bazılarına göre o anda imanın senası o kişiden yok olur, iman bizzat kendisi yok olmaz. Bu kötü fiili helal kabul ederek yaparsa, o kişiden iman yok olur ve söz konusu kişi kafirlikle itham olunur, demektir.

İbnü't-Tin Buharî'den naklettiğine göre, Buharî bu hadisi şöyle yorumlamıştır: "Zina yapan kişiden iman nuru gider".

Hadis içki içen kişinin de, mümin olduğu sürece, bu işi yapmamasını emretmektedir.

Şayet sen "Bu hadis, Ebu Zerr'in (r.a.) rivayet ettiği, "Kim Lâilâhe illallah (Allah'dan başka tanrı yoktur) derse, o kişi zina da yapsa, hırsızlık da yapsa, sonunda yine cennete girecektir"(41) hadisine ve buna ben-

(41) Buhari, 23/Cenaiz, 1; 50/Bedül-halk, 6; Müslim, 1/İman, 453; Tirmizi, İman, 18.

zer hadislere, mesela "Allah kendisine şirk koşanı affetmez, (fakat) bunun haricindeki-lerden dilediğini affeder"(42) ayetiyle çelişki (tearuz) teşkil etmektedir. Ayrıca hak ehli (ehli sünnet) zina yapanın, hırsızlık yapanın, adam öldürenin ve bunların haricinde diğer büyük günah sahiplerinin kafirlikle itham edilmediğine dair görüş birliğine varmışlardır, dersene, sana şu cevabı verebilirim: Ehli Sünneti böyle düşünmeye sevkeden şey şudur: "İmanı mutlak olarak nefyeden bu lafızlar, iman en üst derecesini (kemal derecesini) murad etmektedir" (yani iman var, fakat tam değil). Nitekim Arab dilinde şöyle denilir: "Faydalı ilimden başka ilim yoktur", "Deveden başka, mal yoktur", "Ahiret hayatından başka hayat yoktur"(43). Bu tür tevil ve yorum, Arab dilinde çok yaygın ve çok açıktır. Bu yorum ve açıklama ile söz konusu hadisle, diğer hadisler ve ayetin arasındaki var gibi görülen çelişkinin olmadığını anlayabiliriz.

(42) 4/Nisa, 48.

(43) İşte söz konusu hadis de bu vecizelerin manasında anlaşılmalıdır, demek ister yazarımız. Nasıl ki, mesela ahiret hayatında başka hayat yoktur derken, gerçek ve sonsuz hayatın o hayat olduğu kastedilmekte ve dünya hayatının varlığı da inkar edilmemektedir. O hayat da vardır, ahiret hayatı da vardır. Fakat gerçek hayatın, ahiret hayatı olduğu vurgulanmak için böyle bir üslup kullanılmıştır. İşte hadiste sayılan şeyleri yapan kişilerin imanlarının da tam istenen iman olmadığını vurgulamak ve iman kemalestenden mahrum olduğunu anlamak için bu ifade kullanılmıştır.

Bazı alimler hadise daha ayrı bir yorum getirerek, hadiste sayılan büyük günahların dinde haram olduğunu bilmekle beraber, bunları helal sayarak yapmanın, dinden çıkmayı ve kafir olmayı gerektirdiğini söylemişlerdir.

Firebrî dedi ki, Ben Ebu Ca'fer'in kendi el yazması ile yazdığı bir yazıyı buldum. O yazı şöyleydi: Ebu Abdullah "İbn Abbas bu hadisi, söz konusu kötü filleri yapandan, imanının nuru çıkar gider veya ayrılır" şeklinde tefsir etmiştir" dedi. Burada adı geçen Firebrî isimli alim (320/932) Buharî'nin Sahih'ini rivayet eden ilk ravilerden, Ebu Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Matar'dır. Ebu Ca'fer, İbn Ebî Hatim (327/938) dir. Ebu Abdullah ise, Buharî'nin kendisidir.

Bu açıklamaya göre, "Kişi zina yaptığı zaman, mümin olduğu halde zina yapmaz" hadisinin yorumunu, meşhur sahâbi ve Hz. Peygamber'in (s.) amcasının oğlu olan İbn Abbas (r.a.), bu işi yapandan iman nurunun ayrılacağı şeklinde yaptığı anlaşılmaktadır. Çünkü iman (ona göre), kalb ile tasdik, dil ile ikrardır (kalben tasdik etmek, inandığını da dil ile ifade etmektir).

İmanının nuru, güzel işler (amâli sâliha) işlemek, kötülüklerden ve günahlardan sakınmak (tan hasıl olan ilahî bir ışıktır). Bir mü'min zina yapsa veya içki içse veya hırsızlık yapsa imanının bu nuru gider. Sanki sahibi karanlıkta kahr. Bu yorumda da, bu işi

yapan kişinin iman dairelerinden çıkmayacağına işaret vardır.

Bu hadisin, bütün kötülüklerden sakınmaya ve uzak kalmaya işaret ettiği söylendi: Hz. Peygamber, hadiste sözü edilen zina ile, bütün ğayri meşru cinsi arzulara (şehvetlere) işaret ederken, içki ile kişiyi Allah'a götürmekten alıkoyan, Allah'ın emir ve yasaklarını unutturmaya sebep olan bütün engellere; hırsızlıkla, dünya menfaatlerine gereğinden fazla ve hırs ile bağlanmaya ve bu yolda haram yeme pahasına aşırı bir çabaya; gasbla, Allah'ın kullarını hafife almaya ve onların hakkı olan izzet ve şerefli davranmayı bir kenara bırakmaya, müminlerden utanmayı terketmeye, hatta meşru olmayan yollardan dünya malı toplamaya işaret etmektedir. (Böylece daha geniş bir mana ile bütün kötülükleri ve menfaat uğruna her türlü haksız yola başvurarak menfaat elde etmeyi yasaklamaktadır).

b) EDEB^(xx)

Ebu Zeyd edebî şöyle tarif eder: "Edeb insanı faziletlerden, diğer bir fazilete yükselten övülmüş söz ve hareketlerin hepsine verilen isimdir.

Edeb, "söz ve fiil olarak övülen (kınanmayan) şeyleri yapmak ve söylemektir", "en

(xx) Bu bölüm de yine, Umdetü'l-Karî'den (X. 319 vd.) aynı şekilde Tercüme edilmiştir.

güzel ahlakı almak", "kendinden büyüye saygı, küçüğe sevgi ve hoşgörü ile davranmak"... şeklinde de tarifler yapılmıştır.

İyilik Yapmak ve Akraba İle Bağı Koparmamak

Ayet: "Biz insana ana babasına iyilik etmeyi tavsiye ettik. Eğer onlar seni, (geçekliği hakkında) hiç bir bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için zorlarsa (mücadele ederlerse) bu hususta onlara itaat etme! Dönüşünüz banadır. O zaman size yaptıklarınızı haber veririm"(44).

Bu ayetin iniş sebebi: Saad b. Ebî Vakkas (r.a.) anlatıyor: "Bu ayet bilhassa benim hakkımda indi. Ben anneme çok iyilik yapan biriydim. Ben müslüman olunca annem bana dedi ki, "Ey Saad! senin bu yaptığın nedir? Ya bu yeni dininden dönersin, ya da ben yemem içmem ve gök kubbe beni barındırmaz sonunda ölürüm de, sen de benim yüzümden "Ey anasının katili!" diye ayıplanırsın" dedi. Ben de "Ey anneciğim! bunu yapma. Ben bu dinimi asla bırakmam." dedim. Bunun üzerine bir gün bir gece yiyip içmeden öylece bekledi. İkinci gün ve gecesi de aynı şekilde bekledi. Ben bu durumu görünce ona dedim ki, "Ey anne! Allah'a yemin olsun şunu iyi bil ki, senin yüz canın olsa, bunlar birer birer çıksa, bu hak dinimi yine bırakmam. Bundan sonra ister ye, ister

yemel". Annem bu kesin kararlılığımı görünce yemek yedi. Bunun üzerine de yukarıdaki ayet nazil oldu."

Bu ayet anne baba kafir bile olsa, onları hoşnut etmeyi ve onların gönlünü almayı emretmektedir. Fakat Allah'a ortak koşmak veya dininden dönmek konusunda bir istekleri olunca, onlara asla itaat edilmez. Böyle bir istekte bulunduklarında, onlara karşı çıkmak vacibtir.

1. Hadis: Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) anlatıyor: "Hz. Peygamber'e (s.) "İşlerden Allah'a en sevimlisi hangisidir?" diye sordum. Hz. Peygamber de "vaktinde kılınan namazdır" diye cevap verdi. "Sonra hangisi" diye sorduğumda, "sonra anne ve babaya iyilik etmektir" dedi. "Sonra hangisi?" diye üçüncü defa sordum. O da "Allah yolunda cihad etmektir" diye cevap verdi. Abdullah b. Mes'ûd sözlerine devamla, "Hz. Peygamber (s.) bunları bana söyledi. Şayet ben bu sorularımı devam ettirseydim, O bana cevap vermeye devam edecekti" demiştir".

Açıklama ve Yorum: Şayet sen daha önce iman bölümünde geçen hadiste "başkalarına yemek yedirmek İslâm'da işlerin en hayırlısıdır"(45). "İşlerin Allah'a en sevimle geleni, en devamlı olanıdır"(46) şeklinde buyrulmuştu bu hadiste ise, en hayırlı işler sırasıyla vaktinde kılınan namaz, anne baba-

(44)29/Ankebût, 8.

(45) Buhari, 79/İstizân, 9.

(46) A.e. 71/Libas, 43.

ya iyilik etmek ve cihad olarak açıklanmaktadır. Aralarında çelişkili görülen bu durumu nasıl açıklarsın (cem edersin)? Dersen, sana şu açıklamayı yapabilirim: Muhtelif kimseler tarafından sorular sorulara, Hz. Peygamber'in verdiği bu ve buna benzer cevaplar, zamanlara, kişilerin durumlarına ve psikolojik yapılarına göre değişmektedir. Hz. Peygamber bütün şartları önüne alarak, soruya soranlara en uygun cevapları vermiştir.

Güzel Hizmet ve Arkadaşlık Etmeye En Çok Layık Olan Kişi

Hadis: Ebu Hüreyre'den (r.a.) rivayet olunmuştur. "Bir gün Hz. Peygamber'e (s.) bir adam gelerek, "Ey Allah'ın Rasülü, benim güzel hizmet etmeme ve arkadaşlık kurmama insanlar içinde en çok layık olan kimdir?" diye sordu. Hz. Peygamber: "Annendir" diye cevap verdi. Adam: "Sonra kimdir?" diye tekrar sordu. Hz. Peygamber yine "Annendir" diye cevap verdi. Adam üçüncü defa: "Sonra kimdir?" diye sorunca, bu defa Hz. Peygamber yine: "Annendir" buyurdu. O kişi dördüncü defa: "Sonra kimdir?" diye sorunca, "sonra babandır" diye cevap verdi."

Açıklama ve Yorumu: Hadiste sözü edilen ve Hz. Peygamber'e gelerek soru soran kişinin Muâviye b. Hayde olduğunu, çünkü başka eserlerdeki hadislerde yer alan riva-

yetlerde, bu kişinin Hz. Peygamber'e gelerek, benzer sorular sorduğunu ve aynı hadis-teki gibi cevaplar aldığını söylemişlerse de, ben bu fikri kabul etmiyorum. Zira bu konuda, yukarıdaki hadise benzeyen bir çok hadis rivayet edilmiştir. Bu hadislerde Muâviye'nin soru sorduğu ve cevaplarını aldığı kesinlik kazanmamıştır. Bu konuda açık bir delil yoktur. Nitekim konu ile ilgili rivayet edilen hadislerden bazıları şöyledir:

Taberânî **Evsat** isimli kitabında, Enes (r.a.) dan rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber'e bir defasında adamın biri gelerek, "Ey Allah'ın Rasülü, ben cihad yapmak istiyorum, fakat buna gücüm yetmiyor (ne yapabilirim?) dedi. Hz. Peygamber (s.) o adama şu soruyu sordu: "Anne ve babandan hayatta olan var mı?". Adam "Annem hayatta" diye cevap verince, Hz. Peygamber (s.) "Anneme iyilik yapmak konusunda Allah yolunda savaş (yani mücadele et!). Eğer böyle yaparsan, mu'temir haccı yapmış olursun ve Allah yolunda savaşan mücahid sayılırsın" buyurmuştur.

Yine Taberânî'nin, **Sağır**'inde rivayet ettiği diğer bir hadis: "Adamın biri Hz. Peygamber'e (s.) gelerek, "Ey Allah'ın Rasülü, "Bir parça et koysan kızartacak kadar çok şiddetli sıcak bir gün, annemi omzuma aldım ve iki fersah^(xxx) taşım. Bununla annemin şükürünü yerine getirmiş oldum mu

(xxx)Takriben 8 kilometrelik bir mesafe.

(hakkını ödemiş olur muyum)? diye sordu. Hz. Peygamber o adama "Belki bu yaptığın tek bir doğum sancısını karşılar" dedi.

Temmam'ın rivayet ettiği İbn Abbas'ın hadisi: Bir adam Hz. Peygamber'e geldi ve şöyle dedi: "Allah bana Mekke'nin fethedilmesini nasib eder de, evime dönersem, kapının eşiğini öpeceğim diye adak adadım. (Bu adağımı yerine getireyim mi?). Hz. Peygamber (s.) "Annenin iki ayağını öp, adağın yerine gelmiş olur" dedi.

Taberani'nin **Evsat'**da, İbn Mesûd'dan (r.a.) rivayet ettiği hadis ise şöyledir: "Bir adam Hz. Peygamber'e gelerek, "Ey Allah'ın Rasülü benim bir ehlim (hanımım), bir babam ve bir de annem var. Benim bunlar içinde ziyaret edip görüp gözetmeme en layık hangisidir?" diye sordu. Hz. Peygamber sırasıyla, "(Önce) annen, sonra baban, sonra kız kardeşin daha layıktır. Daha sonra da akrabaların yakınlık derecesine göre senin ziyaret etmene en layık kişilerdir" buyurdu.

Neseî ve İbn Mace'nin rivayet ettikleri Hadis: Muaviye b. Câhime anlatıyor: "Hz. Peygamber'e (s.) gelerek, "Ey Allah'ın Rasülü, ben seninle beraber cihada çıkmak istedim. Bu isteğimde de sadece Allah rızasını ve ahiret hayatını arzuladım", dedim. Hz. Peygamber (s.) "Yazık sana! Annen var mı?" dedi. Ben "evet" deyince, O "Öyleyse evine dön ve annene iyilik et" buyurdu. ("Ben

diğer bir yönden O'na tekrar aynı isteklerle geldim" diyen sahabî, aynı şeyleri dile getirdiğini ve Hz. Peygamber (s.)'den aynı cevapları aldığını anlatır.). En sonunda Hz. Peygamber (s.) ona "Annenin ayaklarının dibinden ayrılma, cenneti kokla" buyurdu, der".

Bu Buharî hadisi, anneyi sevmenin ve ona şefkat göstermenin, babayı sevmeye ve şefkat göstermeye göre üç kat daha fazla olmasının gerektiğine işaret etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.) anneye iyilik yapmayı üç defa tekrarlamıştır. Babayı ise dördüncüde sadece bir defa söylemiştir. Hadis bu açıdan düşünülürse, söylediğimizin, apaçık bir şekilde görülebilecek bir hakikat olduğu anlaşılabilecektir. Hamileliği ve çocuğunu doğurması sırasında çektiği zorluklarda, ayrıca onu emzirmesi ve terbiye etmesi konularında anne yalnız başına mücadele etmekte, bu kadar acı ve sıkıntıları tek başına göğüslemektedir. Baba bu faaliyetlerin dışında kaldığından, sıralamada, üçüncü aşamadan sonra yer almıştır.

Ebu Hüreyre'nin hadisi, anneye itaatın birinci sırada geldiğini ifade etmektedir. Bu konuda muhalefet eden kişinin aleyhine, söz konusu hadis güzel bir delildir.

Muhasibî (251/865), anneye iyilik yapmada ve ona itaatte babaya üstün tutulmasında icma olduğunu iddia etmiştir.

Hasan (el-Basrî'ye) şöyle bir soru soruldu:

"Anne ve babaya iyilik nasıl yapılır veya bu iyiliğin mahiyeti nedir?". O da şu cevabı verdi: "Sahib olduğun her şeyi onların emrine verirsin, ayaklarının altına serersin ve onların emrettikleri şeyler günah olmadığı müddetçe onlara itaat edersin".

Kişi Anne ve Babasından İzinsiz Cihada Çıkamaz

Hadis: Abdullah b. Amr (r.a.) şöyle dedi: Hz. Peygamber'e (s.) bir adam gelerek, "Cihad yapmak istiyorum" dedi. Hz. Peygamber (s.) "Senin annen baban var mı?" diye sordu. Adam "evet" cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber "O halde, madem ki annen ve baban var, onlar için savaş (çalış, uğraş, mücadele et)" buyurdu.

Kişi Anne Babasına Sövmemez

Hadis: Abdullah b. Amr'dan r.a.) yapılan bir rivayete göre, o şöyle demiştir: Bir gün Hz. Peygamber (s.) "Büyük günahların en büyüklerinden biri de, kişinin anne ve babasına lanet etmesidir" dedi. Orada bulunanlar tarafından, "Ey Allah'ın Rasülü kişi anasına babasına nasıl lanet eder?" diye soruldu. Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: "O kişi bir başkasının babasına söver, o da karşılık olarak onun babasına söver. Yine o kişi bir başkasının anasına söver, o kişi de buna karşılık, onun anasına söver".

Açıklama ve Yorumu: Tirmizi'nin bir hadisine göre bir kişinin anne ve babasına söv-

mesi büyük günahdır. Fakat Buhari'nin bu rivayetine göre, büyük günahların en büyüğüdür. Arada biraz fark vardır. Çünkü büyük günahlar çeşitlidir. Bir kısmı diğer kısımdan büyüktür. Bu görüş alimlerin çoğunluğuna aittir. Büyük günahlar, biraz aşağıda gelecek olan Ebu Bekre hadisinde sayılacaktır. Bu hadiste büyük günahların sadece üçü sayılmıştır ki, bunlar, Allah'a ortak koşmak, anne babaya asi olmak, haklarına riayet etmemek (ukuku'l-valideyn) ve yalan yere şahidlik yapmaktır.

Fakat Bezzar'ın rivayet ettiği hadiste, su-lama suyunun artanını, insanlara vermemek için engellemek ve "men'ı fahl"da sayılarak, büyük günahların sayısı beşe çıkarılmıştır.

Tirmizinin rivayetinde ise şöyle buyrulmuştur: "Büyük günahların en büyükleri Allah'a şirk koşmak, anne babaya isyan ve bile bile yalan yere yemin etmektir". Bu sayılanlarla beraber büyük günahların en büyüklerinin sayısı altı olur.

Amr b. Hazm'ın rivayet ettiği hadis ise şöyledir: "Kıyamet günü Allah indindeki günahların en büyükleri, Allah'a ortak koşmak, haksız yere müslüman bir kişiyi öldürmek, düşmanla Allah yolunda savaşırken savaşın çok kızıştığı bir anda savaştan kaçmak, anne babaya isyan etmek, namuslu müslüman kadınlarına iftira etmek, sihir öğrenmek, riba yemek, yetimin malını yemek-tir". Bu hadiste yeni sayılanlarla beraber söz konusu günahların toplamı 12 olur.

Taberânî'nin **Evsaf**'ında, İbn Abbas (r.a.) dan rivayet ettiği merfu hadisinde şarab içmek ve fuhşîyyat da büyük günahların en büyükleri olarak geçmektedir. Aynı kitabda yine mevkuf olarak rivayet edilen bir hadiste, büyük günahların en büyüklerinden olmak üzere, yine şarab (içki) içmek gösterilmiştir. (Bu son hadisi söyleyen kişinin de bu hadisi kendi kafasından söyleyemeyeceğine, böyle bir konuda mutlaka Hz. Peygamber'den işittiğini nakletmiş olacağına dikkat çekilmiştir).

Ayrıca Taberânî'nin **Kebir**'inde Vâsıla b. el-Eska'dan rivayet ettiği hadis de aynı konuda ve şu şekildedir: "Vâsıla b. el-Eska' Hz. Peygamber (s.)'in şöyle dediğini işittim demiştir: "Birisinin benim söylediğim bir sözü, bana isnad ederek, benim söylediğimi iddia etmesi günahların en büyüklerinden-dir". Bu son sayılanlarla beraber, büyük günahların en büyüklerinin sayısı 14 olmaktadır.

Bu hadiselerden başka, sadece "büyük günahları" sayan hadisler de rivayet olunmuştur. (Büyük günahların en büyüklerinin dışında). Buharî ve Müslim'in konu ile ilgili rivayet ettikleri hadis şöyledir: "Ebu Hüreyre'nin, Hz. Peygamber (s.)'den rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.) şöyle buyurmuştur: "Şu yedi helâk edici şeyden kaçınız (korununuz): Oradakiler "Ey Allah'ın Rasûlü, o yedi şey nedir?" diye sordular. Hz.

Peygamber bunları şöyle sıraladı. "Allah'a ortak koşmak, sihir, haksız yere ve Allah'ın haram kıldığı bir cana kıymak, ribâ ve yetim malı yemek, savaşın şiddetli anında savaştan kaçmak ve namuslu ve iffetli müslüman kadınlarına zina iftirasında bulunmak".

Bezzar da güvenilir ve sağlam (hasen) bir senedle İbn Abbas (r.a.) dan şu hadisi rivayet etmiştir: "Bir adam "Ey Allah'ın Rasûlü, büyük günahlar nelerdir?" diye sorduğunda, Hz. Peygamber (s.) "Allah'a ortak koşmak, Allah'ın rahmetinden (ravh) ümitsizliğe kapılmak ve Allah'ın merhametinden ümit kesmektir" diye cevap vermişti".

Hakim'in **Müstedrek**'inde rivayet ettiği bir hadiste, Hz. Peygamber veda hutbesinde şöyle buyurmuştur: "...." (Burada Hz. Peygamber (s.) önce büyük günahlardan sakınılmasını istemektedir. Bu günahları da 9 olarak saymakta, saydığı bu dokuz şeyin içinde, yukarıda Buharî ve Müslim'in rivayetlerindeki sayılanların dışında, kiblemiz Beytullah'ın (Kabe'nin) hürmetini ihlal etmek de sayılmaktadır).

İbn Abbas'ın büyük günahlar konusunda şöyle bir açıklaması nakledilmiştir: "Allah'ın yasakladığı her şey büyük günahdır".

Taberânî'nin bir rivayetine göre yine İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: "Allah'ın cehennemle ,lânetle ve gazabla korkuttuğu (hüküm verdiği) her günah büyük günahdır".

Tavus (106/724) dedi ki, "İbn Abbas'a (r.a.) büyük günahların yedi tane olduğundan söz edilmişti de, O büyük günahların yetmişe yaklaştığını söylemişti. (...) Yine İbn Abbas'ın "Bir kulun ısrarla ve devamla yaptığı veya işlediği her günah büyük günah" dediği rivayet olunmuştur.

Hocamız Zeynü'd-Din el-İrakî (806/1403) (Allah rahmet eylesin), Hz. Peygamber (s.) ve sahabeden gelen "merfu" ve "mevkuf" kaideleri toplayarak, 40 kadar büyük günah tesbit etmiştir. Sonra da sözlerine devamla şöyle demiştir: "Şimdi burada geçmeyen, diğer büyük günahları sayalım." Kişinin (bile bile) kendisini, babasının çocuğu değil de, başka birisinin çocuğu olduğunu iddia etmesi (yani, kendi babasını reddedip, bir başkasını baba olarak tanımaya kalkışması), küçük günahlarda ısrar etmek, kendi çocuğunu kabul etmeyerek, çocuğunun kendi çocuğu olmadığını iddia etmek, müslümana iftira etmek ve çekemezlikte bulunma (hased), zina, hırsızlık, suçsuz olan bir kişi hakkında bir hüküm veya resmi görevi olan birisine (kıral, sultan, hakim vb.) gidip, öldürmesi için türlü yalanlar söylemek, çekiştirmek, aldatmak, dedikodu yapmak (gyibet) (: sahibinin duyduğunda hoşlanmayacağı kusurlarını, o kişinin bulunmadığı yerde, başkalarına anlatmak), livata (eş cinsellik), öğrendikten sonra Kur'an'dan bir ayet veya sureyi unutmak ve nemimedir

(bozgunculuk ve insanları birbirine düşürmek, çekiştirmek için söz taşımak)."

Rafîi (623/1226) mal gasbetmeyi de büyük günah sayan alimlerden bahsetmiştir. Herevî (224/838) bu görüşe ilave olarak, bu gasbedilen malın nisab miktarında olmasını şart koşar.

el-Idah isimli eserde, büyük günahlara, Ramazan ayında özürsüz yere oruç yemek, ölçü ve tartıda hile yapmak, namazı özürsüz yere vaktinden evvel veya sonra kılmak, yine sebebsiz yere bir müslümana vurmak, sahabeye sövmek, deyyusluk, namus ticareti yapmak (kavadlık) gücü yettiği halde iyiliği emredip, kötülükten yasaklamayı elden bırakmak, hayvanları yakmak ve kocası tarafından yatağa davet edilen kadının sebep yokken, bundan kaçınması da eklenmiştir.

Bundan başka ilim ehline ve Kur'ân hafızlarına dil uzatmayı aynı şekilde, özrü yokken domuz eti veya ölü hayvan eti yemeyi de Rafîi büyük günahlardan saymıştır. Yine o bunlara, adet gören kadınla cinsi yakınlaşmada bulunmayı da eklemiştir. (...)

Şimdi tekrar yukarıdaki hadisın yorumuna dönelim. Hz. Peygamber (s.) kişinin anne ve babasına lanet etmesinin büyük günahların en büyüğü olduğunu söyleyince, oradakiler, bunun nasıl olduğunu sorarak, böyle bir lanetin olmasının mümkün olamayacağını söylemek istemişlerdir. Çünkü doğru ve kişilik sahibi bir kimse böyle bir

şeyi yapmaz. Fakat Hz. Peygamber verdiği cevabda bu lanetin nasıl yapıldığını ve mahiyetini açıklayarak, bir kişinin böyle bir şey yapamayacağını, fakat anne ve babasına sövülmesine sebep olabileceğini söylemişlerdir.

Heyhât! Şu zamanda anne ve babasına sövenler, hatta onlara çeşitli şekillerde zarar verenler pek çoktur. Bir çok kişi, günahkar ve facirlerden bazılarının bu kadar kötü davranışlarına şahid olmuşlardır. Bana babasını kesen birisini bile anlattılar. Bu tür kötülük ve adilikleri şu Mısır diyarında görmek mümkündür. Allah bizi affetsin, afiyet versin!

Anne Babasına İyilik Yapan Kişinin Duasının Kabul Olması

Hadis: İbn Ömer (r.ah.), Hz. Peygamber'in (s.) şöyle dediğini rivayet etmiştir. "İsrail Oğulları zamanında üç kişi yolda yürürken şiddetli bir yağmura tutulurlar. Hemen dağdaki bir mağaraya sığınır. Derken dağdan yuvarlanan bir büyük taş sığındıkları mağaranın ağzına gelir ve mağaranın ağzını tamamen kapatır. Bunun üzerine çıkış yolu kalmayan çaresiz üç kişinin biri, diğerlerine "Sırf Allah rızası için yaptığınız amellerinizi (işlerinizi) düşününüz ve araştırınız. Bu işlerinizin yüzü suyu hürmetine Allah'a dua ediniz. Belki Yüce Allah bu güzel işleriniz sebebiyle, şu mağaranın ağzını açar" der. Bunun üzerine onlardan biri an-

latmaya başlar: "Ey Allah'ım benim çok ihtiyar anam ve babam ile küçük çocuklarım vardı. Çobanlık yapardım. Hayvanlarımı akşam eve getirince, sütlerini sağlar ve bu sütü önce anne ve babama içirirdim. Hayvanlarımızı otlattığımız ve yapraklarını yedirdiğiniz ağaçlık evimizden çok uzaktı. Bu yüzden bir gün eve geç geldim. Onları uyumuş buldum. Daha önce hayvanları sağdığım gibi yine sağdım. Sağdığım sütü onlara getirerek, baş uçlarında ayakta bekledim. Onları uyandırmak istemedim. Bu sütü onlardan önce çocuklara içirmeyi de hoş karşıladım. (Böyle bir şey hoşuma gitmedi). Halbuki çocuklarım yanımda bağrışıyorlar ve ağlaşıyorlardı. Benim ve onların yorgunluğu ve mücadelesi böylece devam etti gitti. Nihayet tan yeri ağardı. Eğer sen (ey Allah'ım) bunu biliyorsan (ki her şeyi bilirsin), ben bunu sırf senin rızanı kazanmak için yapıyım, bize şu mağaranın ağzından (bir aralık) aç da, gökyüzünü görelim". Allah bu duaya karşılık, oradan bir delik açtı da, o delikten gök yüzünü gördüler.

İkinci adam da şöyle dua etti: "Allah'ım benim aşık olduğum bir amca kızı vardı. Erkekler kadınları ne kadar çok seviyorsa, ben de onu o kadar seviyordum. Onunla birleşmek istedim. (Kız kabul etmedi). Fakat (bir kaç sene sonra kılığa çatınca bana geldi) ve yüz dinar vermedikçe bu isteğimi kabul etmeyeceğini söyledi. Bunun üzerine ben yüz dinar kazanıncaya kadar çalıştım,

çaladım. Bu kazandığım para elimde iken onunla karşılaştım. Ben tam cinsi muamele-ye başlamak üzere iken, kız bana, "Ey Allah'ın kulu Allah'dan kork! Mühür ancak ve ancak hakkıyla açılabilir. (Bekarete ancak mehir ve nikahla sahip olunabilir)." dedi. Ben de hemen (Allah'dan korkarak) bu işten vaz geçerek, ayağa kalktım. Ey Allah'ım, -sen biliyorsan ki- bu işi sırf senin rızanı kazanmak için yapmış isem, şu belayı üzerimden kaldır". Bunun üzerine mağaranın kapısı biraz daha açıldı.

Üçüncü şahıs da şöyle dedi: "Allah'ım, ben de bir "ferak" pirinç karşılığında işçi tutmuştum. İşini bitirince "Ücretimi ver" dedi. Ben de ücretini kendisine takdim ettim. O ücretini almadı ve bu hakkından ferağat etti. Ben onun alacağı pirinci ekme-ye devam ettim. Nihayet o işçinin hakkı olan pirinç o kadar çoğaldı ki, ben sonunda bu pirinçleri sattım ve parasıyla bir sığır ve çobanlarını satın aldım, topladım. Bir gün adam çıktı geldi ve bana "Allah'dan kork! Bana zulüm etme ve hakkımı ver!" dedi. Ben de "Şu sığır ve çobanlarını al götür" dedim. Adam "Allah'dan kork da, benimle alay etme" dedi. Ben de alay etmiyorum, bu sığırları ve çobanlarını al, senindir" dedim. Bunun üzerine onları aldı ve götürdü. Allah'ım biliyorsan (ki her şeyi bilirsin), eğer ben bunu senin rızan için yapmışsam, şu başımıza bela olan taşın geri kalan kısmını da mağaranın ağzından aç!". Bu duadan

sonra Allah Mağaranın ağzından taşın geri kalan kısmını da açtı (böylece kurtuldular)."

Açıklama ve Yorumu: İlk adamın, sütü getirip anne ve babasını uyur bulunca, çocuklarının ağlamasına aldırmadan, tan yeri ağarınca kadar beklediğini anlatan sözler, şu şekilde izah ediliyor: Bizim dinimizde çocukların nafakası, anne ve babanın nafakasından önce gelir, denilmiştir. Dolayısıyla, belki bu insanların yaşadığı devirde hâkim olan dinlerinde durum aksine idi. Veya çocuklar sütün daha fazlasını isteyerek ağlıyorlardı. Hatta çocuklar başka sebepten dolayı da ağlıyorlar olabilir.

"Ferah" ise, Medine'de kullanılan bir tahıl ölçөгüdür. 15 rıtıl kadardır. (Bir rıtıl ise 609 gramdır).

Anne ve Babaya İsyân Etmek (Ukuku Valideyn) Büyük Günahlardandır

Başlıkta ve biraz sonra hadiste gelecek olan ve "isyân etmek" diye tercüme ettiğimiz "Ukûk" kelimesinin kökü, aslında, çocuk için akıka kurbanı kesmek manasındadır. Kesilen bu kurbanı da "akıka" denilir. Bu fiil anne ve baba ile kullanılırsa, onlara itaat etmedi, asi oldu manasında kullanılır.

İbnü'l-Esir (606/1209) ise, bu kelimeyi anne ve babaya asi olmak ve onlara eziyet etmek, karşı çıkmak diye açıklayarak, iyilik yapmanın zıddı manasına geldiğini söyler. (...)

Emrettikleri her konuda ve yasakladıkları her şeyde anne ve babaya itaat etmenin vacib olması konusunda alimler hemfikirler. Nitekim Takıyüddin es-Subkî (756/1355) anne ve babaya karşı yapılacak isyanın, her ne türlü olursa olsun, onlara eziyet etmek olduğunu; bu eziyet ister az olsun ister çok olsun, ister emrettikleri konuda, ister yasakladıkları konuda olsun farketmeyeceğini belirterek, bir günah ve hata söz konusu olduğunda, onlara itaat edilemeyeceğini vurgular⁽⁴⁷⁾.

Şübheli konularda anne babaya itaat etmenin vacib (gerekli) olduğu görüşü, alimlerin çoğunluğunun görüşü olduğuna dair bir sözü de İmam Gazzalî anlatır.

1. Hadis: Muğire b. Şu'be (r.a.) anlatıyor: Hz. Peygamber (s.) bir hadislerinde şöyle buyurdular: "Allah annelerinize isyan etmeyi, vermeniz gerekeni vermemenizi ve alınması sizin için uygun olmayanı istemenizi, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmenizi haram kılmıştır. Sizin için dedikodu (kîlû kâl)'yu, (gerek mal konusunda, gerek insanların hallerini ilgilendiren ve hiç ihtiyaç olmayan lüzumsuz meselelerde) çok soru sormanızı ve malların israfını da kerih gördü".

Açıklama ve Yorumu: Kızların diri diri toprağa gömülmesini Yüce Allah Kur'an-ı

(47) Mesela, birisine anne veya babası, bir adamı öldürmek için emir verse, o çocuk böyle bir emre itaat etmez.

Kerim'de hatırlatarak bunu yasaklamıştır⁽⁴⁸⁾. İslâm dini gelmeden önce, cahiliye döneminde Arablar, kız çocuklarından hoşlanmadıklarından, onları diri diri toprağa gömmekten çekinmezlerdi.

İlk defa kızını diri diri toprağa gömen kişinin de, Kays b. Asım et-Temimî olduğu söylenir. Anlatıldığına göre, bu adamı, bazı düşmanları, yeni doğan kızından dolayı kınamışlardı. O da dayanamayıp, kızını herkesten gizledi ve o kızı kendisi için sakladı. Daha sonra düşmanları ile bir anlaşma olunca, kızını ortaya çıkardı ve kızını her hangi birini tercih etmesi için serbest bırakmıştı. Fakat kızı evleneceği kocasını tercih etmişti. Bu tercihe kızan adam, kendi kendine, kendisinin doğacak her kızını diri diri toprağa gömmeye yemin etti. İşte Arablar da Kays isimli bu adamın yolundan gittiler ve kızlarını diri diri toprağa gömmeyi adet haline getirdiler.

Arablardan ikinci bir grub daha vardı ki, bunlar kız olsun, erkek olsun çocuklarının hepsini öldürürlerdi. Öldürmelerinin sebebi ise, ya mallarının eksileceğinden korktuklarından, ya da onlara yedirecekleri ve harcayacakları masraflardan kaçmak istediklerindendi. Kur'an-ı Kerim'de Arabların bu kötü adetine işaret ederek, böyle insanlık dışı bir adeti yasaklamıştır.

2. Hadis: Abdurrahman b. Ebi Bekre, ba-

(48) 81/Tekvîr, 8-9.

basının şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Hz. Peygamber (s.) Dikkat ediniz! Size büyük günahların en büyüğünü haber vereyim mi?” diye bir keresinde sordu. Biz de “evet, ey Allah’ın Rasülü, ver!” dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.) şunları söyledi: “Allah’a ortak koşmak, anne babaya isyan etmek, (bunları söylerken Hz. Peygamber yaslanmış durumdaydı. Birden doğrulup oturarak dedi ki) Dikkat ediniz! yalan söylemek ve yalancı şahitlik yapmak, dikkat ediniz! Yalan söylemek ve yalancı şahitlik yapmak! Hz. Peygamber bu son cümleyi o kadar tekrar etti ki, ben kendi kendime “Her halde hiç susmayacak” dedim”.

Açıklama ve Yorumu: Hadisteki “Size büyük günahları haber vereyim mi?” ifadesini, hasr olarak almamak gerekir. Bu cümlenin biraz açık şekli “Size büyük günahlardan haber vereyim mi?” şeklindedir. Çünkü biraz yukarıda geçtiği gibi, bu tür günahlar üçten fazladır.

Allah'a Ortak Koşan (Müşrik) Babayla İlişkiyi Kesmemek ve Onu Ziyaret Etmek

Buharî bu başlık ile, müslüman olmayan ve Allah'a ortak koşan bir babanın, müslüman evladı tarafından ziyaret edilmesinin dinen bir sakıncasının olmadığını açıklamak istemiştir.

İbn Battal baba müşrik de olsa, onunla ilişkiyi kesmemenin vacib (dinî bir zorunlu-

luk) olduğunu söylemiştir. Bu görüşüne de “...Onlarla dünyada iyi geçin...”⁽⁴⁹⁾ ayetini delil getirmiştir. Çünkü bu ayetle Yüce Allah müşrik bile olsalar anne ve babaya iyilik etmeyi ve güzel muamelede bulunmayı emretmektedir.

Hadis: Hişam b. Urve'nin babasından rivayet ettiğine göre, onun babası şöyle bir hadis haber vermiştir: “Bana Ebu Bekr'in (r.a.) kızı Esma şunları anlattı: “Hz. Peygamber henüz hayatta iken, annem (müşrik olduğu halde) rağbet ederek bana gelmişti. Ben de gidip Hz. Peygamber'e (s.) “Onunla ilgileneyim mi? Onu ziyaret edeyim mi?” diye sordum. Hz. Peygamber (s.) de “Evet” cevabını verdi”. İbn Uyeyne diyor ki, Yüce Allah bu hâdise üzerine, “Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaletli davranmaktan menetmez. Çünkü Allah adalet yapanları sever”⁽⁵⁰⁾ ayeti kerimesini indirdi.”

Bu hadisin bu başlık altında yer almasının sebebi, Hz. Peygamber (s.) Esma (r.a.)'ya müşrik olan annesini ziyaret etmesini emrettiğine göre, babanın da öncelikle aynı şekilde ziyaret edilebileceği içindir.

Esma (r.a.)'nın annesinin ismi Kayle binti Abdi'l-Uzzâ dır. Bu kadının Esma'nın süt annesi olduğu da söylenmiştir.

(49)31/Lokman, 15.

(50)60/Mümtetine, 8.

"Hadisteki, "Rağbet ederek" cümlecıği-
nin anlamı, "benim kendisine iyilik yapma-
mı, onu ziyaret etmemi ve ona güzel mua-
melede bulunmamı isteyerek ve arzu
ederek bana geldi" demektir. Hadisin bu
kısmı şu şekilde yorumlanmıştır: "Annem
İslâm'dan hoşlanmadığı halde, bana geldi".
Bu söz konusu hadise, Hz. Peygamber (s.)'in
müşriklerle Hudeybiye denilen yerde anlaş-
masından sonra (yani Mekke'nin fethinden
önceki anlaşma ve sulh zamanında) olmuş-
tur.

Akrabayı Ziyaretin Fazileti

Kadî İyad, toptan akraba ziyaretinin
vacib, buna mukabil bu ziyaretin yapılmama-
sının ve akrabalarla ilişkiyi kesmenin büyük
günah olduğu konusunda bütün alimlerin
ortak görüşe sahip olduklarını söylemiştir.

Akraba ziyaretinin dereceleri vardır.
Bunların en aşağısı veya en kötüsü ziyareti
kesmektir. Bir söz veya selamla da akraba
ile bağlar koparılmamış olur. Bu şekilde
davranmakla da bir nevi "sıla-ı rahm" yapı-
labilir. Bu ziyaretler, yapabilme imkanı ve
ihtiyaca göre farklı hükümler arzederler.
Bazı ziyaretler vacib (dinen zorunlu), bazı-
rı ise müstehab (mecburi değil, fakat çok
sevablı) dır. Tam istenildiği gibi olmasa da,
her hangi bir şekil veya yolla akrabalarla iliş-
ki kurulsa, bu görev yapılmış demektir.
Böyle bir kimse için, akraba ziyaretini tama-
men kesti denilemez.

Ziyareti vacib olan akrabaların yakınlık
dereceleri konusunda da alimler arasında
görüş ayrılığı vardır. Bazı alimler bu yakınlık
derecesini, "Zi rahimi mahrem" denilen
akrabalarla sınırlandırmışlardır. Bu akraba-
lık derecesi şudur: Akrabalardan birisi
erkek, diğeri kadın olduğunda, bu ikisinin
evlenmesi akrabalıktan dolayı haram ise, bu
akrabalık derecesine "zi rahımı mahrem"
denilir. Dolayısıyla, amca ve hala oğulları bu
akrabalık derecesine girmediğinden, ziyare-
ti vacib olan akrabadan sayılmamış olur-
lar⁽⁵¹⁾.

Buna karşılık bazı alimler de, ziyareti
vacib olan akrabalar, bütün akrabalardır.
Yani kişi öldüğünde, kendisine mirascı ola-
bilen ve "zevi'l-erham" denilen akrabalar-
dır, demişlerdir. Kâdî İyaz bu son görüşün
doğru ve isabetli olduğunu söylemiştir.

Hadis: Ebu Eyyubi'l-Ensârî (r.a.) anlatı-
yor: "Bir adam Hz. Peygamber'e (s.) "Ey
Allah'ın Rasulü, yaptığımda benim cennete
girmeme sebep; olacak bir işi (ameli) öğret"
dedi. Orada bulunan halk, "Bu adama da ne
oluyor? Ne var, ne oluyor?" dediler. Hz.
Peygamber (s.) adamın zekasına hayret etti
ve sonra da şöyle buyurdu: "Allah'a hiç bir
şeyi ortak koşmadan ibadet edersin, namazı
kılırsın, zekatı verirsin, akrabayı ziyaret

(51) Dolayısıyla, anne, baba, çocuklar, amcalar, kar-
deşler, kardeş çocukları ve torunlar bu guruba
girer ve ziyaret edilmeleri vacibtir.

eder, görür gözetirsin. Şimdi hayvanın (yularını) bırak.” Ravi dedi ki, “Sanki o bir bineğin üstündeydi”.

Açıklama ve Yorumu: Soruyu soran kişinin, soruyu sorduğu sırada bir hayvan üzerinde olduğu ve Hz. Peygamber (s.) o adamın acelesi olduğunu anlayarak, verdiği cevapla onun merakını giderince, adama “Hayvanın yularını bırak, evine doğru yürüsün. Çünkü merak ettiğin konuda, senin ihtiyacın olan başka bir mesele yok” demek istemiştir. Veya ikinci bir ihtimal olarak, bu hadisten, adamın değil de, Hz. Peygamber’in bir binek üzerinde olduğu, soruyu soran adamın, bineğinin yularından tuttuğu, cevaplardan sonra da Hz. Peygamber’in (s.) “Artık hayvanın yularını bırak” dediği de anlaşılabilir.

Akraba Ziyaretini Kesenin, Onları Görüp Gözetmeyenin Günahı

Hadis: Cübeyr b. Mut’ım (r.a.)’ın Hz. Peygamber (s.)’in “Akraba ziyaretini kesen, onları görüp gözetmeyen cennete giremez” buyurduğunu işittim dediği rivayet olunmuştur.

Açıklama ve Yorumu: Kirmanî bu hadisi şöyle yorumlamıştır: Günahı nedeniyle bir mü’min kafirlikle itham edilemez. Dolayısıyla mü’min cezasını çektikten sonra da olsa, mutlaka cennete girecektir. Buradan hareketle, hadisi şu şekilde anlamak gerekir:

Allah’ın ziyaretle veya ilişki kurmakla, emrettiği bütün şeylerle (İslâm’la) alakayı kesen kişi kafır olur. Veya, akraba ile alakayı kesmeyi helal sayan kişi cennete giremez veya ilk girenlerle beraber cennete giremez.

Akraba Ziyaretiyle Rızkını Genişleten Kimse

Hadis: Ebu Hüreyre (r.a.), Hz. Peygamber’in (s.) şöyle dediğini işittim demiştir: “Kim rızkının genişlemesi ve ömrünün uzaması kendisini sevindirirse, akrabayı ziyaretle (devam etsin)”.

Açıklama ve Yorumu: Şayet eceller ve rızıklar kaderimizde yazılarak belirlenmiştir, ne artar ne de eksilirler. Nitekim Yüce Allah Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyurmaktadır: “Eğer Allah insanları zulümlerinden dolayı (hemen) cezalandırırsaydı, yer yüzünde hiç bir canlı bırakmazdı.. Ne var ki, onları belli bir süreye kadar geciktirir. Artık onların eceli gelince ne bir an geciktirilebilir, ne de öne alınabilir.”⁽⁵²⁾ Bu hadiste de, akraba ziyaretinin ömrü uzattığı belirtildiğine göre, aradaki ihtilaf nasıl giderilir? dersen, buna iki şekilde cevap verebilirim:

1- Hadiste sözkonusu edilen ömrün artması, ömrün manevî bereketinin çok olmasındandır. Ömrün bu şekilde manevî bereketi de, Allah’a ibadet ve taatı çok yapmak ve zamanı boşa geçirmemekle artar. Kısaca-

(52) 16/Nahl Suresi, 61.

sı ömrün artması, nitelik bakımındandır, nicelik bakımından değildir.

2- Yine hadiste sözü edilen ömrün artması, hakikat manasında, yani bu işi yapmakla ömür sayı olarak gerçekten artar şeklinde anlaşılır. Bu yorum da, ömürle görevlendirilen meleğin ilmine ve "levhi mahfuz"daki takdir edilen miktarın sabit kalması veya silinmesiyle meydana gelen duruma nisbetle yapılmıştır. Çünkü Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: "Allah dilediğini siler, dilediğini isbât edip (bırakır). Ümmü'l-Kitab: Ana Kitab O'nun yanındadır"(53).

Bu yorumu şöyle bir misalle açıklayalım: Bir kişi 60 senelik ömrünü akraba ziyaretiyle 10 sene artırmış olsun. Yüce Allah bu kişinin akraba ziyaretiyle, ömrünü artıracakını sonsuz ilmi ve bilgisiyle biliyordu. Buna göre, bu ömrün kaç yıl olduğu veya olacağı Allah tarafından biliniyordu. Yani Allah'a nisbetle o ömrün kaç yıl olduğu ele alınınca, O'nun için, söz konusu ömrün artması ve eksilmesi diye bir şeyin söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Buna kaza-ı mübrem denir. Ömrün artması veya eksilmesi sadece insanlara nisbetle olur ki, buna da kaza-ı muallak denir.

Hadisin, yukarıdaki yorumlarının dışında, şu şekilde de yorumlayanlar olmuştur: Akriba ziyaretini hayatında aksatmayan kişi, öldükten sonra, hatıralarda iyi bir insan, iyilik

(53) 13/Ra'd, 39.

sever olgun insan olarak yaşamaya devam eder. Bu şekilde anılmalarla o, sanki ölmemiş gibidir. Kişinin ölümünden sonra adının bu şekilde yaşaması, ya o insanın, insanlığa yararı olan ilmi ve icadı sebebiyle veya "sadaka-ı câriye" bırakması ile, veyahut da arkasından kendisine dua eden güzel huylu ve temiz ahlaklı müslüman olan oğul bırakmasıyla olur. İşte böyle bir müslüman da, yaptığı ve bıraktığı iyilikleri ile ömrünü uzatmış demektir.

Aynı manada başka hadisler de rivayet olunmuştur. (Biz bunlardan bazılarının anlamlarını ve hangi hadis kitabında yer aldıklarını sıralayalım):

"Kimi ömrünün uzaması, rızkın genişlemesi ve ölümün kötülüğünü def etmek sevindirirse, sıra-ı rahimde bulunsun (akrabasını ziyaret etsin, görüp gözetin". Bezzâr, Teberânî, Hakim, Müstedrek'te ve Abdullah b. Ahmed, Zevâid ale'-Müsned'de, Hz. Ali'den (r.a.).

"Akrobayı ziyaret aile içinde veya çevresinde sevgiyi, malda artmayı ve ömürde uzamayı sağlar". Tirmizi, Ebu Hüreyre'den (r.a.).

"Anne ve babaya iyilik etmek ömrü uzatır, yalan ise rızkı azaltır. Anne babaya iyilik yapmak en büyük sıra-ı rahimdir". Ebu Musâ el-Medîni, **et-Tergîb ve't-Terhîb**'de, Ebu Hüreyre'den (r.a.).

Aynı şekilde İbn Abbas ve Sevbân (r.ah.)'ın Tevrat'a isnad ederek yaptıkları rivayet şöyledir: "Ey Adem oğlu! Rabbinden kork, anne ve babana iyilik yap, akrabayı ziyaret et ki, ben de senin ömrünü uzatayım."

Yine Sevbân (r.a.)'dan rivayet edilmiş merfu bir hadis: "Ömrü sadece anne ve babaya iyilik yapmak artırır, rızkı da sadece akrabayı ziyaret fazlalaştırır".

Hız. Ali'den rivayet edilmiştir: Hız. Ali, Hız. Peygamber'e (s.) yukarıda geçen "...Allah dilediğini siler..." ayetinin manasını sordu. Hız. Peygamber şöyle buyurdu: "Bu ayetin ifade ettiği anlam, gerektiği şekilde ve usulde sadaka vermek, anne babaya iyilik yapmak, mutsuzluğu mutluluğa çeviren, ömrü uzatan, kötülükle mücadele etmekten ve karşılaşmaktan koruyan akrabayı ziyaret etmektir. Ey Ali, kimde bu sayılan şeylerden biri bulunursa, Yüce Allah o kişiye bu üç hasleti birden verir". (...)

BİBLİYOGRAFYA

Abdürrezzak, Abdürrezzak b. Hemmâm, el-Musannaf, Lübnan, 1390/1980.

Abidin, Aynî'nin Hayatı ve İkdu'l-Cümân'ında Osmanlılara Aid Olan Malumatın Tetkiki, Tarih Seminerleri Dergisi, sayı, II, İstanbul, (1938).

Aydınlı, Abdullah, Hadis Istılahları Sözlüğü, İstanbul, 1987.

Ahmed, Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, Kahire, 1313.

A'lâm, Hayrû'd-Din ez-Ziriklî, el-A'lâm, Beyrut, 1389/1969.

Aynî, Bedrû'd-Din Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, Umdetü'l-Karî fî Şerhi Sahihü'l-Buharî, İstanbul, 1308.

Aynî, Bedrû'd-Din Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, Meğânî'l-Ahyâr fî Ricâli Meânî'l-Âsâr, Şehid Ali Paşa Ktb. rakam, 1958.

Aynî, Bedrû'd-Din Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye, Raşit Efendi Kütübhanesi, rakam, 232.

Buğye, es-Suyutî, Abdurrahman b. Ebi Bekr, Buğyetü'l-Vuât, Kahire, 1384-1964.

Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *es-Sahih*, İstanbul, 140/1981 (ofset).

Büyük İslâm Tarihi, Doğuşundan Günümüze
Büyük İslâm Tarihi, Komisyon İstanbul, 1987-88.

Darimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdirrahman, *es-Sünen*, Dimeşk, 1349.

Dav, es-Sehâvî, Şemsü'd-Din Muhammed b. Abdirrahman, *ed-Dav'u'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi'*, Kahire, 1355.

Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, İstanbul, 1401/1981 (ofset).

Esmâü'l-Müellifin, İsmail Paşa, *Esmâ'ül-Müellifin*, İstanbul, 1951-5.

Feth, Şihabü'd-Din Ahmed b. Ali, İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi'l-Buharî*, Mısır, 1378/1959.

Fevâid, Abdü'l-Hayy el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fi't-Tabakati'l-Hanefiyye*, Mısır, 1324.

GAL, Prof. Dr. Brockelman, *Geschichte Der Arabischen Litteratür*, Leiden, 1937.

Hitti, Prof. Dr. Philip Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, Çev. Prof. Dr. Salih Tuğ, İstanbul, 1981.

Husnû'l-Muhadara, Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyutî, *Husnû'l-Muhâdara fi Ahbârı Mısır ve'l-Kâhire*, Mısır, ?.

İkd, el-Aynî Mahmûd b. Ahmed, *İkdu'l-*

Cuman fi Tarihi Ehli'z-Zaman, Veliyyüddin Efendi Ktb, rakam, 2395, 2396.

İkd, el-Aynî Mahmûd b. Ahmed, *İkdu'l-Cuman fi Tarihi Ehli'z-Zaman*, Süleymaniye Ktb. rakam, 835.

İA, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul,

İbn İyâs, Hamd b. Ahmed, *Bedâiü'z-Zuhur fi Vekâiu'd-Duhûr*, Kaysbadan, 1392/1972.

İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, Mısır, 1372/1952.

Keşfu'z-Zunûn, Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn an Esmâ'il-Kütüb ve'l-Funûn*, 1360/1941.

Koçyiğit, Prof. Dr. Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 1980.

Koprıman, Kazım Yaşar Koprıman, el-Aynî'nin *İkdu'l-Cuman*'ında XV. yy. Ait Anadolu Tarihi ile İlgili Kayıtlar, Basılmamış doktora Tezi, Ankara, 1971. Ankara Ü. Dil Tarih Coğrafya Fak. Ktb. rakam, 149.

Lisanü'l-Arab, İbnü Manzur, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1388.

Menhel, Ebu'l-Muhasin Yusuf b. Tağribirdî, el-Menhelü's-Safî el-Müstevfâ Ba'de'l-Vâfi, Ahmed Sâlis Ktb. rakam, 3018.

Minhatü's-Sülûk, Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *Minhatü's-Sülûk fi Şerhi Tühfetü'l-Mülûk*, Köprülü Ktb. rakam, 715.

Mu'cemü'l-Müellifin, Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Dımaşk, 1957-1961.

Muvatta', Malik b. Enes, *el-Muvatta*, Kahire, 1370/1951.

Müerrihun, Muhammed Mustafa Ziyâde, *el-Muerrihûn fî'l-Mısır fî'l-Karni'l-Hâmis Aş-rate Miladî*, Kahire, 1954.

Müslim, Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, *es-Sahih*, İstanbul, 1401/1981 (ofset).

Neseî, Ebu Abdirrahmân b. Şuayb, *es-Sünen*, 1372/1964.

Remzü'l-Hakaik, el-Aynî, *Remzü'l-Hakâik fî Şerhü Kenzi'd-Dekâik*, Mısır 1215.

Seyf, el-Aynî, Mahmud b. Ahmed, *es-Seyfü'l-Mühenned fî Sîreti'l-Meliki'l-Müeyyed*, Kahire, 1387/1967.

Sakallı, Talat, *Aynî'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, Ankara, 1987, basılmamış doktora tezi.

Şezerât, İbnü'l-İmâd Abdü'l-Hayy, *Şezerâtü'z-Zehab*, Beyrut, ts.

Tibr, es-Sehavî, Muhammed b. Abdirrahman, *et-Tibrü'l-Mesbûk fî Zeyli's-Suluk*, İfrenkiye, 1896.

Tecrid, Sahihi Buhari Muhtası Tecridi Sarih Terc. A. Naim, K. Miras, İst. 1936.

Tehzibü't-Tehzib, İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibü't-Tehzib*, Haydarabâd, 1321-1328.

Wensinck, A.J. Wensinck, *el-Mu'cemü'l-Mürehres li Elfâzi'l-Hadisi' Nebevî*, Leiden, 1396.

SÖZLÜK

B

- Bedi : Eşi ve benzeri olmayan, Arab dilinde, sözü güzel-leştirmenin yönlerini anlatan ilim.
- Beleğat : Sözü kusursuz, düzgün, yerinde ve adamına göre söylenmesini öğreten ilim.
- Beyân : Belağat ilminin hakikat, mecaz, benzetme...vb. konularını öğreten kısmı.
- Biat etmek : Birisinin hakimiyet veya hilafetini kabul etmek, onaylamak.

C

- Cerh ve ta'dil : Hadis rivayet eden ravilerin güvenilir olup olmadıklarını inceleyen ve hafıza yönünden onları araştıran hadis ilminin bir kolu.
- Cihad : Mücadele, savaş, Allah yolunda yapılan kutsal savaş.

D

Defterdar : Bir vilayetin para işlerini idare eden kişi, maliye bakanı.

E

Ebter : Kuyruğu kesik, zürriyet-siz, hayırsız adam, evladı olmayan adam.

Ehli nücum : Yıldızlarla uğraşan, astrolog.

F

Fakih : Bilgin, İslâm hukukcusu.

Fazilet : İnsanın yaratılışındaki iyi huy, iyilik, erdem.

Farz : Emredildiği Kur'ân-ı Kerim'de mevcut olan kesin bir delille bilinen ve kesinlikle yapılması gereken şey.

Farz-ı ayn : Her müslümanın ayrı ayrı yapması gereken farz.

Farz-ı kifâye : Bazı müslümanların yapmasıyla, diğerlerinin sorumluluktan kurtuldukları farzdır.

Fetvâ : Dinî veya hukukî bir meseleyi bir İslâm bilginine sorulduğunda ondan alınan cevab.

Fıkıh

: İslâm hukuku. Ayrı ayrı delillerine dayanarak, ameli şerî hükümleri çıkarmak.

G

Ganimet : Savaşta düşmandan alınan mal ve benzeri şeyler.

Gıybet : Bir kişinin kendisinin olmadığı yerde, duyduğunda hoşlanmadığı kusurlarını başkalarına anlatmak.

H

Hadis : Hz. Peygamber'in söylediği sözleri, yaptığı fiilleri ve huzurunda yapıldığı halde ses çıkarmadığı (takrirler) işlerdir.

Hadis usulü : Hadisi her yönüyle inceleyip, hangisinin, reddedileceğini tesbit eden ilim dalıdır.

Hanedân : Yönetici veya asil aile.

Haram : Dinde kesin bir delille yasaklanan şey.

Hariciler : İslâm'da ilk defa Hz. Ali'ye isyan ederek ayrılan fırka (itikadî mezheb) taraftarlarına verilen isim.

Hased : Bir başkasının elinde bulunan malı, makamı...vs. çekememe.

Hasen hadis : Senesinde yalan söylemekle itham edilmiş hiç bir kimse bulunmamakla beraber, bir benzeri başka bir senedle rivayet edilmiş fakat sahih hadis derecesinde olmayan hadis.

Hasım : Birbirine düşman olanlardan her biri, mahkemede taraftarlar.

Hasr etme : Bir şeye mahsus veya özel kılma.

Husumet : Düşmanlık, çekememezlik.

İ

İcâzet : Bir hadis hocasının öğrencisine, kendi hadislerini rivayet için izin vermesi.

İcmâ : Aynı sırada yaşayan İslâm bilginlerinin (fakihlerin) her hangi bir mesele üzerinde ictihad etmek veya delillere dayanmak suretiyle vardıkları görüş birliği.

İctihad : Gücün yettiği son hadde

kadar çalışma. Fıkıhda bir fakihin tafsili delillere dayanarak hüküm çıkarmak için bütün gücünü ve bilgisini ortaya koyması.

İhtisar : Bir kitabı özetleme, kısaltma.

İrdeb : Arab şehirlerinde kullanılan ve İstanbul kilesi ile 9 kile olan büyük bir ölçek.

İstiare sanatı : Bir kelimeyi, aralarındaki bir benzerlikten dolayı, diğer bir kelimenin yerine kullanmak. Fakat bu kullanmaya delâlet eden bir delil gerekir.

İstihlaf etme : Birinin yerine veya makamına geçme.

K

Kadı : Eskiden hakimlerin ismi.

Kafir : Allah'a ve İslâm'ın her hangi bir kesin kaidesine inanmayan, dinsiz.

Karargâh : Bir ordunun kurmay heyetinin bulunduğu yer.

Kinaye : Esas anlatılmak istenen şeyi kapalı ve dolaylı bir şekilde anlatan söz.

Kurrâ : Kur'an okuyanlar, hafızlar, kıraat alimleri.

Kusuf namazı : Güneş tutulduğunda kılınan bir namaz.

Küfür : Allah'a inanmama, dinsizlik.

M

Meânî ilmi : Luğat ve sentaks meseleleriyle, sözün maksudından bahseden ilim.

Mecaz : Hakiki manasında kullanılmayıp, aradaki bir benzerlikten dolayı bir başka anlamda kullanılan söz.

Mekruh : Dinde kesin olarak haram edilmeyen, bununla beraber yapılması hoş da görülmeyen bir durumu anlatan hüküm.

Melekût-1
Suflîye : Yıldızlar alemi. Venüs ve Merkür gezegenlerinin de içinde bulunduğu gezegenler alemi.

Melekût-1
Ulviye : Ruhlar ve melekler alemi.

Mendub : Dinde yapılması istenen, yapıldığında sevabı olan, fakat yapılmadığında günahı olmayan dinî bir hüküm.

Men-i fahl : Erkek hayvanın dişi hayvanı döllemesini engellemek.

Merfu hadis : Senedi Hz. Peygamber'e kadar ulaşan hadis.

Mevkuf hadis : Sahabenin sözleri, fiilleri ve takrirleridir.

Muhtesib : Eskiden çarşı ve pazarlarda dolaşarak, nizam ve umumî ahlaka aykırı davranışta bulunanları yerinde ve anında mahkeme ederek cezalandıran resmi görevli. Bunlar ölçü ve tartılarda hile yapanları, dükkanların temizliğine dikkat etmeyenleri, hileli malları.... vs. kontrol ve tesbit ederlerdi.

Mu'tezilî : Vasil b. Atâ tarafından kurulan ve akli nakle tercih eden mezhebin taraftarı.

Mübah : Yapılması veya yapılmaması dinen serbest bırakılmış şey.

Müctehid : İctihad yapma bilgisi olup, ictihad yapan din bilgini.

Mü'min : İslâm dininin muntessibi, Allah'a inanan müslüman.

Münâfık : Dili ile müslüman olduğu-

nu iddia ettiği halde, gerçekte inanmayan kişi.

Müstehab : bkz. Mendub.

Müşrik : Allah'a ortak koşan, Allah'ın yanında başka varlıklara da tanrı diye inanan.

Mütevâtır haber :

Yalan üzerinde birleşmeleri aklen ve adeten mümkün olmayacak kadar çok kişinin, bir hadisi senedin başından sonuna kadar birbirinden rivayet ettikleri hadis.

N

Nafaka : Yaşayabilmek için gerekli ve zarurî ihtiyaç, yetim, yaşlı ve yoksul kimselere veya kocasından boşandığı halde, henüz aralarındaki her hangi bir bağdan dolayı kocasıyla ilişkisi tamamen kesilmemiş olan kadına mahkemece tayin edilen giyecek yiyecek gibi ihtiyaçlar veya bunların parası.

Nahiv : Arab dilbilgisinin daha çok isim ve cümle kuruluşları ile ilgilenen kolu.

Nakib : Vekil, bir tekkede şeyhin yardımcısı olan ve en kıdemli olan derviş.

Nakil, nakletmek : Bir hadisi ravilerin birbirine aktarması, bir şeyi bir yerden başka yere aktarmak.

R

Rafizî : Şiilik mezhebinin kollarından birine rafizîlik, bu mezheb müntesibine ise rafizî denir.

Ravî : Hadisi nakleden kişi.

Riba : Tefecilikle alınan faiz, bir şeyin artması.

S

Sadaka-ı câriye: Müminin hayatta iken yaptığı halde, ölümünden sonra da kendisine sevab kazandıran iyilikleri. Meselâ camî, hastahane, okul hayır kurumları yaptırmak, ölümünden sonra kendisine dua eden çocuk yetiştirmek gibi.

Sahabî : Hz. Peygamber'i müslüman olarak gören ve müslüman olarak vefat eden kimse. Çoğulu sahâbedir.

Sahih hadis : Güvenilir ravilerin birbi-

- rinden kesintisiz olarak rivayet ettikleri, diğer nasslara muhalefet etmeyen hadis.
- Sarf** : Arab dili gramerinde daha çok fiilleri konu edinen dal.
- Seddi Zerâi** : Kötülüğe sebep olan yolları kapamak, kötülüğe sebep olanları da yasaklamak.
- Selef** : İslâm'ın ilk üç devrinde yaşayan müslümanların hepsine denir.
- Senâ** : Övgü, övme.
- Sened** : Hadisi birbirinden rivayet ederek, daha sonra gelenlere ulaştırmış olan kişilerin (ravîlerin) tarihi sıra ile zikredildikleri hadisin ilk kısmı. İkinci kısma metin denir.
- Sünnet** : Hadis karşılığı olarak da kullanılır. Hz. Peygamber'in hayatında takib ettiği yol, hareket tarzları ve yaşayış şekilleri.

Ş

- Şerâi'** : Takib edilen yollar, şeriatler.

- Şerh** : Açıklama, bir kitabın cümlelerini kelime kelime açıp izah edilip, yorumlanarak yazılan kitap.
- Şirk** : Allah'a ortak koşmak.

T

- Tabii** : Müslüman olduğu halde, bir ya da bir kaç sahabiye gören, onlardan ilim alan veya sohbet eden kişi.
- Tarizde bulunmak** : Dokundurmak, sözle dokundurmak, taşlamak.
- Tefsir** : Bir şeyi açıklamak, yorumunu yapmak. Kur'an-ı Kerim'in ayetlerini açıklayan ve yorumlayan ilme Tefsir ilmi denir.
- Telfik** : Görünüşte birbirine aykırı olan hadisleri, herbiriyle amel edecek şekilde uzlaştırma. Buna cem veya ihtilafu'l-hadis de denir.

Ü

- Ümmü'l-veled** : Köle iken efendisinden hamile kalarak çocuk doğuran ve efendisinin ölümü ile hürriyetine ka-

vuşan, asla satılamayan cariye veya köle kadın.

V

- Vaaz etmek : Halkı dini konularda aydınlatmak, eğitmek.
- Vacib : İslâm hukukunda genelde farz karşılığı olarak kullanılır. Fakat Hanefilere göre vacib, delilinin kuvveti bakımından farza nisbetle ikinci derecede gelen, yani farz kadar kuvvetli olmayan dinî emirdir.
- Vakayinâme : Günlük olayların kayıtlı bulunduğu eser.
- Vucûb : Gerekli olma, lüzumlu olma, vâcib olma.